

100 SÖRUDA

TÜRK BASIN TARİHİ

HİFZİ TOPUZ

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA DİZİSİ: 36

Birinci Baskı:

Mart 1973

Kapak: Said Maden

Kapak Baskısı: Ze Basımevi

Dizgi ve Baskı:

Yelken Matbaası

Cilt: Fono Tesisleri

HIFZI TOPUZ

**100 SORUDA
TÜRK BASIN TARİHİ**

GERÇEK YAYINEVİ

Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

I

TANZİMAT DÖNEMİ

(1831 — 1876)

Soru 1 : İlk Türkçe gazete Takvimi Vakayi nasıl doğdu?

Türkçe yayınlanan ilk gazete *Takvimi Vakayi*'dir (11 Kasım 1831). Gazete devrimci bir padişah olan II. Mahmud'un çabası ile çıktı. Padişah bu konuda yayınladığı bir fermanda şöyle diyordu:

«... Bu hususun tanzimine bakılması çoktan beri emelimdi. Ancak vakit ve mevsimi henüz gelmemiş olduğundan vaktine talikan sükûtu ihtiyar etmekte idim. İşte, leh-ül-hamd, mevsim ve sırası gelip şer'i şerif ve nizama asla dokunur yeri olmadığından maada, Mülkçe pek çok faydaları olacağı dahi herkes tarafından kabul edilmiştir. Bu hususa nazaret için Esat efendi nâzir, Sârım efendi ile Sait bey dahi olveçhile memur ve tâyin kılınsın.»

Neden çıkartıldı? Yabancı ülkelerde basının iki yüz yıllık bir tarihi vardı. Dışardaki olayları izleyenler bunu padişaha duyuruyorlardı. O yıllarda İzmir'de çıkan Fransızca gazeteler de o çevrede geniş yankılar uyandırmıştı. Bu olayların padişahı etkilediği anlaşılıyor.

14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne anlaşmasından sonra Devlete yeni bir düzen vermek üzere «ıslahat meclisleri»nin toplanmasına başlanmıştı. Hükûmetin bir gazete çıkarması tasarısı ilk defa bu Meclis toplantılarında ortaya atıldı. Padişah tasarımı olumlu karşıladı ve gazetenin adını da kendi koydu.

«*Mukaddeme-i Takvim-i Vakayi*» başlıklı özel sayıda açıklanan çıkış nedenleri şöyle özetlenebilir: Eski'den vak'a-nüvis denen resmî tarih yazarları kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alırlarsa da bunlar ancak 20-30 yıl sonra bastırılıp dağıtılırdı. Halk gerçekleri zamanında öğrenemediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve bunun Devlete zararları olabilirdi. Gazete bu kötülükleri önleyerek iç ve dış olayları zamanında halka duyurmak için çıkmaktadır.

Takvimi Vakayi önceleri haftalık olarak çıkartıldı. Gazetenin boyutu 40×27 cm. idi. İlk sayı 5.000 basıldı. Bütün devlet örgütüne, subaylara, taşra eşrafına ve elçiliklere gönderildi. Gazetenin yıllık abone ücreti de 120 kuruştı.

Gazete Süleymaniye Camisi ile Üniversite bahçesi arasında bulunan bir konakta çıkartılıyordu. «Takvimhane-i Amire» denen basımevi de aynı yerdeydi.

Gazetenin başına Mekke kadılığı yapmış olan vak'a-nüvis Esat Efendi getirildi. Bu bakımdan Esat efendi Türk gazetecilerinin piri sayılır. Haber toplama işleri ile Bab-ı Âli kalemi kâtiplerinden Sârım efendi ve Serasker maiyetinden Sait bey görevlendirildi.

Gazetenin özü: Yazılar şu bölümlerde toplanıyordu: Umur-u dahiliye (iç haberler), Mevad-dı Askeriye (askeri işler), Umur-u hariciye (dış haberler), Fünun (bilimler), Tevcihat-ı ilmiye (din adamlarının atanması), Ticaret ve es'ar (ticaret ve fiyatlar).

İlk çeviri 8'inci sayıda yayınlandı. İlk ilân da 11'inci sayıda çıktı.

Gazetenin dili: Sultan II. Mahmud gazete dilinde sa-

deliğe önem veriyordu. Yaptığı bir gezinin notlarını kendisine gönderen Esat efendiye yolladığı bir yazıda şöyle diyordu:

«Umuma neşrolunacak şeylerde yazılacak elfaz herkesin anlayabileceği surette olmak lâzımdır. Oyle ‘çetrigerdüne’ ve ‘tevsen’ gibi şeylerin türkçe olarak tashihi muktezidir (gerekir)».

Gazetenin sürekliliği: Haftalık olarak yayınlanmak üzere çıkartılan *Takvimi Vakayi* hiçbir zaman haftalık olmamış, yılda ancak 15-20 ve ençok 31 sayı çıkartılabilmıştır. Belirli sürelerde çıkartılamıyan *Takvimi Vakayi* böylece taze haber verebilme olanağını da zamanla yitirmiştir. Bu konuda en güzel söz Meclis-i Vâlâ başkanı Rıfat Paşa’nındır: «Tarih ise pek yeni; gazete ise pek eski.»

Takvimi Vakayi 1860’dan sonra bir çeşit resmî gazete oldu ama yine de zaman zaman çeşitli baskılarla karşılaştı ve kapatıldı.

Takvimi Vakayi’nin ilk kapanışı 1879’da bir dizgi yanlışlığı yüzündendir. Gazete bu nedenle 12 yıl yayınlanmamıştır.

1891’de yeniden çıkmaya başlayan *Takvim-i Vakayi*, bu kez de 1892’de, yine bir dizgi yanlışlığı yüzünden kapatılmış ve İkinci Meşrutiyet’e, yani 1908’e kadar 15 yıl kapalı kalmıştır.

27 Temmuz 1908’de yeniden çıkmaya başlayan *Takvimi Vakayi* İstanbul hükûmeti yok oluncaya kadar yayınlanmış ve 4 Kasım 1922’de kesinlikle tarihe karışmıştır.

Fransızca ve azınlık dilleriyle Takvimi Vakayi:

Takvimi Vakayi fransızca olarak ve Osmanlı İmparatorluğundaki azınlık dilleriyle de yayınlandı: Arapça, farsça, ermenice ve rumca. Bu dillerdeki baskıların nasıl yayınlandığı ve kaç yıl sürdüğü kesin olarak bilinmemek-

tedir. Gazete koleksiyonları da çok düzensizdir. (Bakınız: Soru 34).

Takvimi Vakayi fransızca olarak da «*Le moniteur otoman*» adıyla yayınlanmıştır. (Bakınız: Soru 14).

Soru 2 : Ceride-i Havadis nasıl çıkarıldı?

Türkiye’de türkçe ikinci gazeteyi William Churchill adında bir İngiliz çıkarmıştır. Bu gazetenin ilginç bir öyküsü vardır:

Morning Herald gazetesinin İstanbul muhabirliğini yapmakta olan William Churchill adlı bir tüccar 1836 yılında bir gün Kadıköy’de avlanırken bir çocuğu yaralamış. Bunun üzerine kendisini yakalayıp Üsküdar muhafızlığına götürmüşler; Churchill tutuklanmış. Ama o çağlarda kapitülasyonlarla yabancılara geniş hak ve dokunulmazlıklar tanındığı için İngiliz Elçiliği işe el koymuş; Churchill’i hemen koyuvermişler. İş bununla da bitmemiş, zamanın Dışişleri Bakanı Akif Paşa azledilmiş, Churchill’e de şunlar verilmiş: Pırlantalı bir nişan, on bin kantarlık zeytinyağı ihracı için (aşağı yukarı 350 bin kuruş değerinde) bir ferman, bir de gazete çıkarma izni. O sırada eski Dışişleri Bakanı Akif Paşa İçişlerine getirildiği için Churchill gazete imtiyazını kullanmaya cesaret edememiş, ama birkaç yıl sonra Akif Paşa bu görevden ayrılır ayrılmaz Churchill derhal gazetesini çıkartmaya karar vermiş. Hamidiye Türbesi karşısında şimdi Dördüncü Vakıf Hanın bulunduğu yerde bir basımevi kurarak 3 Temmuz 1840 da gazetesini yayınlamaya başlıyor.

Ceride-i Havadis işte böylece çıkartılmıştır. Gazetenin ilk başlarda hiç satılmadığı anlaşıyor. İlk üç sayı bedava dağıtılmış, sonra da gazetenin ancak 150 kadar okuyucusu olmuştur. Churchill bir yazısında ilk üç yılda *Ceride-i Ha-*

vadis'in «düşe kalka» yayınladığını ve ancak 150 kadar «zevat» tarafından rağbet gördüğünü belirtmektedir. Ama Churchill hükûmete baskı yapabilecek güçte bir yabancıdır. Kendisine Devletçe ayda 2500 kuruşluk bir yardım yapılması üzerine gazete yavaş yavaş durumunu düzeltmeye başlamıştır.

Gazete önceleri 10 günde bir yayınlanmışsa da sonraları yayın sürekliliği sık sık aksamıştır (1).

Gazetenin yazarları: *Ceride-i Havadis*'te çeşitli yıllarda yazı yazan kişiler şunlar olmuştur: Mehmet efendi, Şair Ali, Ahmet Zarifi, Ebüzziya Tevfik, Ahmet Rasim, Sadrazam Sait Paşa, Şair İsmet, Emin bey, Nüzhet efendi, Siret bey, Salih efendi, Süreyya bey.

Gazetenin özü: *Ceride-i Havadis* dış haberlere her zaman önem vermiş ve çevrilere geniş yer ayırmıştır. Enver Behnan Şapolyo İskenderiye'den *Ceride-i Havadis*'e haber gönderen bir gazetecinin basın tarihimizde ilk muhabir sayılacağını öne sürmektedir (2).

Kırım Savaşı gazetesinin gelişmesini sağlamıştır. 1854 de bazı İngiliz gazetelerinin muhabiri olarak Kırım'a gönderilen Churchill, *Ceride-i Havadis*'e oradan yazılar yollamış ve bunlar gazeteye bir canlılık kazandırmıştır. Kırım'dan sık sık önemli haberler gelmesi üzerine gazete özel sayılar yayınlamaya başlamıştır. Bunlara *Ruzname-i Ceride-i Havadis* denmiştir.

Ceride-i Havadis geniş ölçüde ilân yayınlayarak gelir

(1) Hasan Refik Ertuğ, W. Churchill'in 1842'de Ermeni harfleriyle de Türkçe bir gazete çıkardığını ve bunun uzun süre yayımlandığını belirtmektedir.

Hasan Refik Ertuğ, Basın ve yayın hareketleri tarihi, İstanbul, s. 163.

(2) Enver Behnan Şapolyo, Türk gazetecilik tarihi ve her yönü ile basın, Ankara, 1969, s. 110.

sağlamıştır. İlk ölüm ilânları da bu gazetede yayınlanmıştır.

Gazetenin kapanışı: William Churchill 1864'de ölmüş ve *Ceride-i Havadis* de 27 Eylül 1864'de kapanmıştır.

Ruzname-i Ceride-i Havadis: William Churchill, ölümünden kısa bir süre önce gazetenin yönetimini oğlu Alfred Churchill'e bırakmış, o da *Ceride-i Havadis* yerine *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'i sürekli olarak, haftada 5 gün yayınlamaya başlamıştır. Fakat bu gazetenin uzun süre yaşayamadığı anlaşıyor.

Soru 3 : Tercüman-ı Ahval nasıl yayınlandı?

Bizde gazeteciliği *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışıyla başlatanlara çok rastlanmıştır. Gazeteciliğin 100'üncü yıldönümü diye törenler düzenlenmiştir 1960'da, pullar çıkarılmıştır. Yani birtakım özel teşebbüsçüler *Takvimi Vakayı* ve *Ceride-i Havadis*'i gazeteden saymayarak *Tercüman-ı Ahval*'le başlatmaya kalkmışlardır gazeteciliği. Neden? Çünkü *Takvim-i Vakayı* Devlet'in yönetiminde çıkan bir gazetedir. Basın, Devlet'in yönetiminde olursa gazetecilik olmaz!... Oysa olmuştur pek âlâ. *Tercüman-ı Ahval*'den 29 yıl önce başlamıştır bu iş. Birtakım gazeteciler çalışmıştır *Takvimi Vakayı*'de. Basının doğuşunu hazırlamıştır bu gazete. Sonra da Abdül Hamid'in hükümdarlığı yıllarında uzun süreler kapatılmıştır *Takvimi Vakayı*. Çünkü birtakım gelenekler kurulmuştur bu gazetede. Burada çalışanlar Devlet memurluğu yapmamışlar, kendilerini mesleğin koşullarına bağlı gerçek gazeteci saymışlardır. Yanlıştır bu gazeteyi ve burada çalışan gazetecileri yok sayıp gazeteciliği *Tercüman-ı Ahval*'le başlatmak. Ama ne yazık ki bu eğilim uzun süre mesleki çevrelerin de görüşü olmuştur.

Ceride-i Havadis'i de yok saymıştır bu görüşü savunanlar. Gazeteyi kapitülasyonlardan yararlanan bir İngiliz çıkarmış ve yönetmiştir ama, bu gazetede Türkler çalışmış ve bütün yazıları onlar yayınlamıştır. Bütün bunları yok sayıp da Türkiye'de gazeteciliğin başlangıcını 29 yıl geriye atmak Türk gazeteciliğini küçük düşürmeye çalışmak olur.

Neyse, gelelim *Tercüman-ı Ahval'e*; bu gazeteyi Şinasi ile Agâh efendi çıkarmıştır.

Tercüman-ı Ahval çıktığı zaman Agâh efendi 28 yaşındaydı. 1852-53 yıllarında Paris Elçiliğinde görev almış ve sonra çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştu. Şinasi de o sıralarda 34 yaşındaydı. 23 yaşındayken öğrenci olarak Fransa'ya gönderilmiş ve 6 yıl Paris'te dil, edebiyat ve maliye üzerinde çalışmıştı. Agâh efendi ile Şinasi'nin aynı yıllarda Paris'te bulundukları anlaşılıyor. Belki de bir gün yurda dönünce Fransa'daki gazeteleri örnek alarak, birlikte bir gazete çıkarma tasarısını ilk olarak o yıllarda düşünmüşlerdi.

Tercüman-ı Ahval 21 Ekim 1860'da yayınlanmaya başladı. Gazete önceleri haftada iki kez çıkıyordu. 22 Ocak 1861'den sonra haftada üç kez, daha sonraları da haftada dört-beş kez çıkartıldı.

Gazetenin özü: Gazetenin «Mukaddime»sinde belirtildiğine göre *Tercüman-ı Ahval* iç ve dış olaylardan seçme haberlerle eğitici yazılar yayınlayacak ve bunlar «umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede» olacaktı.

Gazetede iç ve dış haberlerin yanında resmî haberlere, «hattı hümayun»lara, bildirilere, tüzüklere, anlaşmalara da yer veriliyor, piyasa ve borsa haberleri, fiyat listeleri, çeşitli çeviriler, ekonomik konularla inceleme yazıları da gazetede önemli yer tutuyordu. *Tercüman-ı Ahval* iç

sayfalarında geniş ölçüde resmî ve özel ilânlar da yayınlıyordu.

Basın tarihimizde ilk tefrika *Tercüman-ı Ahval*'de basıldı. Şinasi'nin «Şair Evlenmesi» adlı manzum oyunu gazetenin ikinci sayfasında yayınlanmaya başladı.

Tercüman'ın çıkışını *Ceride-i Havadis* hiç iyi karşılamamış ve bu iki gazete arasında çeşitli nedenlerle sık sık tartışmalar olmuştur.

Baskı ve dağıtım: Gazete elle çalışan basit bir düz makine ile basılıyor, yazıları hocalar diziyordu. Daha ülkede bir dağıtım örgütü kurulmadığı için gazete çok güç koşullar altında dağıtılıyordu. Gazete yalnız tek bir yerde, basımevinin bulunduğu hanın altındaki tütün ve tömbekici Hasan ağanın dükkânında satılıyordu.

Yazarlar: Şinasi'nin *Tercüman*'da ancak 6 ay kadar çalıştığı anlaşıyor. Gazetenin başlıca yazarları Ahmet Vefik Paşa, Sarı Tefvik bey, Mehmet Şerif bey, Refik bey ve Hasan Suphi efendidir ⁽¹⁾.

Hükûmetle ilişkiler: *Tercüman-ı Ahval* hükûmetle başarılı ilişkiler kuramamıştır. Gazete ilk olarak 1861 Mayısında iki hafta süre ile kapatılmıştır. Bu, Türk basın tarihinde ilk gazete kapatılmasıdır. Gazetenin neden kapatıldığı açıklanmamıştır. E. B. Şapolyo'ya göre gazete Ziya Paşa'nın, Millî eğitim işlemini eleştiren yazıları yüzünden kapatılmıştır ⁽²⁾.

Gazetenin kapanışı: *Tercüman-ı Ahval* ancak beş buçuk yıl yaşayabilmiştir. Elde bulunan son sayı 11 Mart 1866 tarihlidir (sayı 792).

⁽¹⁾ Hasan Refik Ertuğ, aynı eser, s. 175.

⁽²⁾ Enver Behnan Şapolyo, aynı eser, s. 118.

Soru 4 : Agâh efendi kimdir?

Türkiye’de özel sermaye ile çıkan ilk gazetenin kurucusu Agâh efendi’nin basın tarihimizde önemli bir yeri vardır. Çünkü Devlet’ten emir almadan, kendi dar olanakları ile ilk özel gazeteyi çıkartan ve bu gazetenin sayfa düzenini, başlıklarını yapan ve başyazıları yazan Agâh efendidir. Fakat Agâh efendi öyle Namık Kemal gibi, Ahmet Mithat efendi gibi, Ahmet Rasim gibi, Ahmet İhsan veya Hüseyin Cahit gibi bütün yaşamını gazeteye vermiş bir kişi değildir. Agâh efendi’nin bütün ömründe basına ayırdığı süre en çok 11 yıldır. 1860’ta *Tercümanı Ahval*’i çıkartmadan önce hiç gazeteciliği yoktu Agâh efendi’nin. *Tercüman* dönemi topu topu 7 yıl sürmüştür (Ekim 1860 - Haziran 1867). Ne yaptıysa Agâh efendi bu yedi yıl içinde yapmıştır. Ama bu yedi yıllık gazetecilik döneminde Agâh efendi Devlet’teki işinden de ayrılmamış, gazeteciliği devlet memurluğu ile birarada yürütmüştür.

1867’de Avrupa’ya kaçan Agâh efendi’nin yaşamında dört yıllık yeni bir dönem başlar. Bu dört yıl da tümü ile gazeteciliğe ayrılmış değildir. Agâh efendi önce Paris’e gitmiş, sonra Brüksel’e yerleşmiş, oradan Londra’ya geçmiş ve orada yayınlanan *Hürriyet*’e yazılar yazmıştır.

1870 Fransız - Alman savaşı çıktığı zaman Agâh efendi Paris’tedir. Paris kuşatmasının sıkıntılı günlerini yaşar orada. Paris Komünü kendisini etkilemiş midir? Belli olmaz. Kasım 1871’de de İstanbul’a döner.

Bütün gazeteciliği bu kadardır Agâh efendi’nin. *Tercümanı Ahval*’i 28 yaşında çıkarmış, 35 yaşında Avrupa’ya kaçmış, 39 yaşında da yurda dönmüştür. Yani, Paris dönüşünde tam çalışabilecek bir yaştadır. Ama gazetecilikten hevesini almıştır artık. Çeşitli Devlet hizmetlerinde bulunur: İzmit mutasarrıflığı yapar, Danıştaya üye olur, önce Bursa’ya sonra Ankara’ya sürülür, Rodos ve Midilli

mutasarrıflıklarında bulunur, sonra Atina'ya elçi olur ve 1885'te 53 yaşında orada ölür. Türk basınında bir çığır açan Agâh efendi neden gazeteciliğe kalkmış ve kısa sayılabilecek bir süre sonra neden bundan kesinlikle vazgeçmiştir, bilmiyoruz.

Ahmet Rasim Agâh efendi'nin biyografisini yayınlar-ken şöyle diyor:

«Acaba Agâh efendi'yi böyle bir gazete sahibi olmaya götüren âmil (etken) kim veyahut ne idi?» Belli değil. Ama her halde Fransa'da yabancı gazeteleri gördükten sonra Agâh efendi'nin bunlara benzer bir düşünce gazetesi çıkartmaya heveslenmiş olması akla gelebilir.

1832'de Sarıyer'de doğan Agâh efendi o zamanlar Beyoğlunda bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de okuduktan sonra Babîâli Çeviri Odasında çalışmaya başlamıştır. Agâh efendi'nin yaşamında en önemli olaylardan biri o zaman olağanüstü yetkilerle Paris'e atanan Rıfat paşa ile birlikte elçi kâtibi olarak Avrupa'ya gitmesidir. Agâh efendi 20 yaşındadır Paris'e gittiği zaman. Orada Üçüncü Napoleon'a ve Kraliçe Eugenie'ye tanıtılır, törenlere katılır, Paris yaşamını görür, gazeteleri izler... Bütün bunlar etkileyecektir kendisini. Ama çok sürmez bu görev, dört ay sonra İstanbul'a döner. Sonra yine çeşitli görevlerde bulunur ve 1860'ta da *Tercümanı Ahval*'i yayınlamaya başlar.

Basın o zamanlarda gazetecilere geçim sağlayacak ölçüde gelir getiren bir meslek değildir. İlân geliri yoktur. Uzun süre Saray beslemiştir gazetecilerin birçoğunu. Genellikle gazetecilerin bir de Devlet memurluğu vardır, maaşlarını gazeteye yatıran kimseler de çoktur bu dönemde. Gazetecinin bir göreve atanıp Devletten maaş alması bir gelenek olmuştur âdeta. Tâ Cumhuriyet yıllarına kadar da sürmüştür bu iş.

Agâh efendi de *Tercümanı*'ı çıkardığı yıllarda ne gö-

revlerde bulunmamıştır ki. Bir ara Posta yönetiminin başına getirmişlerdir kendisini, bir ara Vapur işletmelerine bakmıştır, bir ara Ereğli kömürlerine, bir süre de Sayıştay'da bulunmuştur. Budur Agâh efendi çağının gazeteciliği.

Soru 5 : Tasviri Efkâr nasıl çıktı? (27 Haziran 1862)

Tasvir-i Efkâr'ın kurucusu Şinasi'dir. Daha önce Agâh efendi ile birlikte *Tercümanı Ahval*'i çıkarmış olan Şinasi kısa bir süre sonra bu gazeteyi bırakarak tek başına yeni bir düşünce gazetesi çıkarmaya karar vermişti. *Tasvir-i Efkâr* Şinasi'nin yarattığı bir gazete oldu. İlk sayıda yayınlanan bir giriş yazısında belirtildiğine göre gazetenin amacı havadis vermek, halka kendi yararlarını düşünmeyi ve kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmektir. Bu yazıda Şinasi her hükûmetin halkın yararına çalışmakla kuvvetlenebileceğini belirtiyordu.

Tasviri Efkâr haftada iki kez çıkıyordu. Gazete iç ve dış haberler için özel sütunlar ayırmış ve bunlara «Havadis-i Dahiliyye» ve «Havadis-i Hariciyye» diye süslü başlıklar yaptırılmıştı. Şinasi halkoyu, düşünce özgürlüğü gibi konularda uyandırıcı ve uyarıcı başyazılar yazıyordu. Gazeteyi üç yıla yakın bir süre Şinasi çıkardı. O sıralarda bir arkadaşının tutuklanmasından kuşkulanan Şinasi 1865 ilkbaharında Paris'e kaçtı. Fazıl Mustafa Paşa'nın kendisini bu yolda desteklemiş olduğu da öne sürülür. Şinasi'nin ayrılışından sonra gazetenin başına Namık Kemal'in geçtiğini görüyoruz. Şinasi'nin etkisi altında kalan Namık Kemal daha 25 yaşında iken başyazılarını yazmaya başladı. O da yazılarında özgürlük konularına değiniyor ve aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyor. 1867'de çıkan

«Şark meselesi» (1) başlıklı bir yazı dizisi üzerine Namık Kemal'in gazeteciliği yasak edildi. Bunun üzerine Namık Kemal de Avrupa'ya kaçtı ve gazetenin yönetimi Recaizade Ekrem'e kaldı.

Tasvir-i Efkâr 835 sayı yayınlanmıştır.

Soru 6 : Şinasi kimdir? (5 Ağustos 1826 - 13 Eylül 1871)

Bizde düşünce gazeteciliğinin öncüsü sayılan, *Tasviri Efkâr*'ın kurucusu Şinasi 5 Ağustos 1826'da İstanbul'da, Boğazkesen mahallesinde doğmuştur. İlk öğretimden sonra Tophane kaleminde çalışmaya başlayan Şinasi orada bir yandan İslâm kültürünü iyi bilen kişilerle ilişkiler kurdu, bir yandan da İstanbul'a yerleşmiş eski bir Fransız subayından fransızca öğrendi.

Bu sıralarda bazı gençler öğrenim için yabancı ülkelere gönderiliyordu. Şinasi de 1849'da Abdül Mecid'in emriyle Fransa'ya gönderildi. Paris'te bir yandan edebiyat, bir yandan da maliyecilik üzerinde çalışmalar yapan Şinasi orada Ernest Renan ve Lamartine gibi ünlü Fransız yazarlarıyla ilişkiler kurdu.

Paristeki öğrenimini bitirdikten sonra 1854'de İstanbul'a dönen Şinasi'nin o zamanki Maarif Meclisine üye olduğunu görüyoruz. Kendisini Reşit paşa, Mısırlı Mustafa Fazıl paşa ve Yusuf Kâmil paşa koruyordu. Şinasi işte bu sıralarda, 1860'da, Agâh efendi ile birlikte *Tercümanı Ahval*'i çıkartacak ama anlayamadığı için bir süre sonra *Tercüman*'dan ayrılarak *Tasviri Efkâr*'ı çıkartacak-

(1) *Tasviri Efkâr*, sayı 465.

tır. 1865'de, yukarıda belirtildiği gibi, Şinasi yeniden Paris'e kaçar ve orada yalnız diltcilik ve edebiyat konuları üzerinde çalışmaya başlar. Politika ile hiç ilgilenmek istemez. Paris'te bu hava içinde iki yıl geçirir Şinasi.

Bu arada, 1867'de, Abdül Aziz, Fuat Paşa ile birlikte Paris'e gelmiştir. Fuat Paşa Şinasi'yi görür ve kendisine İstanbul'a dönmesini söyler. Şinasi de bu çağırüyı kabul ederek İstanbul'a döner. Ama topu topu beş gün kalır İstanbul'da. 40.000 kuruş tazminat verip karısını boşadıktan sonra Şinasi yine Paris'e dönecektir.

Şinasi'nin bu üçüncü Paris yaşantısı kısa sürecek ve 1869'da Şinasi kesinlikle İstanbul'a dönüp yerleşecektir.

Bundan sonra Şinasi Babiâli'de ufak bir basımevi kurar. Artık kendisini yalnız diltcilik çalışmalarına, çevirilere ve bir sözlüğün hazırlanmasına vermiştir. Fakat Babiâli'nin gürültülü havasından Şinasi kısa zamanda yorulacak ve Cihangir'e taşınacaktır. Orada basit bir evde, çok güç geçim koşulları altında yaşayan Şinasi toplumla ilişkisini kesmiş bir kişidir. Bu arada hastalanır, bakılamaz. Her ne kadar Fazıl Paşa kendisine yardım etmeye çalışmışsa da Şinasi kurtarılamayacak ve 13 Eylül 1871'de, Cihangir'deki odasında, notlarının, kitaplarının arasında dünyadan göçüp gidecektir (1).

Şinasi'nin gazeteciliğinden başka, şairliği vardı; kaside ve gazeller yazdı, fransızcadan çeviriler yaptı. Bizde ilk yerli tiyatro oyunu olan «Şair Evlenmesi»ni yazdı. Yıllar boyu üzerinde çalıştığı sözlük ve dilbilgisi notları ise kaybolmuştur.

(1) Kaynaklar: Murat Uraz, **Şinasi**, İstanbul 1955; Server İskit, «Tasviri Efkâr», **Hürriyet** gazetesi eki, Aralık 1967; Mustafa Baydar, «Ölümünün 100. yıldönümünde Şinasi», **Cumhuriyet**, 14-15 Eylül 1971.

Soru 7 : Muhbir gazetesi muhalefet mi yapıyordu?

1866'da ünlü devrimci Ali Suavi yönetiminde çıkan *Muhbir* gazetesinin basın tarihimizde önemli bir yeri vardır. Gazetenin sahibi Filip Efendi idi, ama kendisinin «okuyup yazması biraz kıt» (1) olduğu için gazeteyi Ali Suavi yönetiyordu.

Ali Suavi, 1839'da İstanbul'da doğmuş, Davutpaşa orta okulunu bitirdikten sonra Serasker kapısında üç yıl kâtiplik etmiş, sonra da bir seçme sınavını kazanarak Bursa orta okuluna öğretmen atanmıştır. Simav ve Filibe'de de öğretmenlik yaptıktan sonra 18 yaşında Hicaz'a gitmiş ve kendini İslâm dini üzerinde araştırmalara vermiştir. Bir süre sonra İstanbul'a dönen Ali Suavi önce çeviriler yapacak, 27 yaşında da *Muhbir*'de gazeteciliğe başlayacaktır.

Muhbir çeşitli fırsatlarla hükûmetin politikasını eleştirerek basında bir eylem yaratmaya başladı. O zamanlarda bir Girit sorunu vardı; *Muhbir* hükûmetin davranışını yetersiz buluyor ve bir Millî Meclis'in kurulmasını öne sürüyordu. Gazete Girit'te ezilen Türklere yardım için de geniş bir kampanya açmış, önemli para toplamıştı.

Muhbir okuyucu mektuplarına önemli yer ayırıyordu. «Okuyucu mektubu» diye yayınlanan bazı yazılarda do laylı bir biçimde hükûmete sorular yöneltiliyordu. Gazetede çıkan bu çeşit yazılar hükûmeti kızdırdığı için 1867'de yayınlanan bir emirname ile *Muhbir* yasak edildi. Emirnamede gazetenin hükûmet aleyhine yazılar yayınlamayı alışkanlık haline getirdiği ve son sayılarında da kanuna

(1) Selim Nüzhet Gerçek, Filip Efendi için bu deyimini kullanmıştır. Türk Gazeteciliği, s. 42, İstanbul, 1931.

karşı pek çok uygunsuz ve esassız şeyler yayınladığı, bu nedenle basımevinin bir süre tatil edildiği bildiriliyordu.

Muhbir bir sayfalık özel bir sayı yayınlayarak bu bildiriyi bastı. Bildirinin altında «Filip» imzasıyla bir açıklama yayınlanmıştı. Bu yazıda şöyle deniyordu:

«Dünyanın en adaletli yerlerinde bile bir matbaayı kapatmaya hükûmetin yetkisi vardır. Fakat yukarıdaki bildiride sözü edilen yazılar *Muhbir*'in hangi numarasında yazılmıştır? Müşterilerimiz ve hamiyet erbabı kişiler bunu bildirirlerse bundan böyle gazetemizin kapatılmasını önlerdik. *Muhbir* Devleti Aliyyenin ve mileli Osmaniye'nin hayırhahıdır. Osmanlı gazetesi olduğu için hakkında bu yolda hüküm icra olunuyor. Bir ay süreyle kapandığını müşterilerimize duyururuz. Bu süre içinde müşterilerimizi havadissiz bırakmamak için derhal bir Türk gazetesiyile anlaşacağım ve Girit meselesini o gazete ile ilân eyleyeceğim ve ileride hükûmete hakların korunması için bazı düşünceler beyan edeceğim.» Yani *Muhbir* neden kapatıldığını bile anlamamıştı. Bugün ancak mizah gazetelerinde görülebilen bir yazı dili ile gazete kendisini savunmaya çalışıyordu.

Muhbir bir aylık süre sonunda yeniden çıkmaya başladı ve 27 Mayıs 1867'ye kadar yayınlandı. Gazete ancak 55 sayı çıkmıştır. Ali Suavi Avrupa'ya kaçınca *Muhbir*'in de kapatıldığı anlaşıyor.

Ali Suavi bir süre sonra Londra'da yerleşmiş ve «doğru söylemenin yasak olmadığı bir memlekette» *Muhbir*'i yeniden yayınlamaya başlamıştır.

Ali Suavi *Muhbir*'den sonra Paris'te *Ulûm* gazetesini yayınlamış ve 1871'de Paris Almanlar tarafından kuşatılınca başkentin en heyecanlı günlerini yaşamıştır. Ali Suavi'nin sonra da Lyon'da *Muvakkaten* adlı bir gazete çıkardığını görüyoruz.

Soru 8 : Ali Suavi nasıl bir eyleme girişti?

Londra'da bir İngiliz kıızıyla evlenen Suavi, Abdül Hamid tahta çıktıktan sonra İstanbul'a döndü ve yeni hükümdarı öven yazılar yazdığı için de Galatasaray Lisesi müdürlüğüne atandı. Fakat kısa bir süre sonra görevine son verildi. Bunun üzerine Ali Suavi *Basiret* gazetesinde yazılar yazmaya başladı.

19 Mayıs 1878'de gazetede çıkan son yazısında şöyle diyordu:

«Herkes ve her gazete şimdiki durumun tehlikesinden bahsediyor. Benim söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğinden şüphem yoktur. Şimdiki güçlükler pek büyüktür. Ama çaresi pek kolaydır. Yarınki sayımızda, herkesin izniyle, bu çareyi kısaca açıklayıp yorumlayacağım. Bu mektubumun amacı yarınki yazıya genel dikkati çekmektir.»

Ali Suavi bu yazısını yazdığı sırada Abdül Hamid'i devirerek Beşinci Murad'ı yeniden tahta çıkartmak için bir eylem hazırlıyordu. Devrimci gazeteci ertesi gün Kuzguncuk'a geçerek orada toplanmış olan savaş göçmenlerinin arasına karıştı. Ali Suavi önceden Nişli Salih ve Çerkes Razi adlı kişilerle işbirliği yaparak göçmenleri örgütlemeye çalışmıştı. Birkaç yüz göçmen Yıldız sarayını basarak Abdül Hamid'i kuşatacak, bir bölüm göçmen de Çırağan sarayına geçerek Beşinci Murad'ı kurtaracaktı. Ali Suavi 50-60 göçmenle birlikte bir mavnaya binerek Çırağan Sarayının rıhtımına geldi. Beşinci Murad'ın sarayındaki bazı kimselerle de ilişkiler kurulmuştu. Ali Suavi göçmenlerin öncülerıyla birlikte Sultan Murad'ı dairesinden çıkartarak alt kata indirirken Beşiktaş muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın saldırısı ile karşılaştı. Muhafızlar göçmenlerin üzerine silâh ve sopalarla saldırdılar. Hasan Paşa eline geçirdiği bir sopa ile Ali Suavi'nin kafasını parçalayıp öldürdü. Muhafızlar da 23 göçmen öldürdüler.

Öteki göçmenler ağır yaralandı. «Mufasssal Osmanlı Tarihi»ne göre «Ali Suavi ne kadar taşkın mizaçlı ve cesur olursa olsun böyle üç beş yüz kişiye güvenerek ihtilâl çıkarmaya kalkışacak kadar şuarsuz değildi. Bilhassa ordunun katkısı olmadan böyle bir hareketin başarılı olmasının imkânsız olduğunu bilirdi. Onun Taşkısladaki askerlerle temasta bulunduğu anlaşılmıştı...» (1) Öldüğü zaman Ali Suavi 37 yaşındaydı.

Soru 9 : Namık Kemal İbret gazetesinde neler yazdı ve neden susturuldu?

İbret (1870-1873): Meşrutiyetten önceki yıllarda adı geçen *İbret* gazetesi 1870'te çıkmaya başladı. Gazetenin kurucusu ve sahibi Aleksan Sarrafyan efendi idi. 1870 yılının basına tahammülsüz havası içinde *İbret* bir ay kapatıldı. Sarrafyan efendi gazetesinin adını *İbretnameyi Âlem'e çevirerek İbret'i* haftalık bir mizah gazetesi yaptı ama gazetenin durumu yine de düzelmedi. 1872'de Ahmet Mithat efendi gazeteyi kiraladı. *İbret* yeniden günlük gazete oldu ve 13 Haziran 1872'de yeni kadrosuyla çıkmaya başladı. Başyazıları Namık Kemal yazıyordu. Ebüzziya Tevfik, Resad ve Nuri beyler de gazeteye girdiler. *İbret* İstanbul basınına olgun ve kaliteli bir hava getirdi.

Ama aradan bir ay bile geçmeden 9 Temmuz 1872'de *İbret'in* 4 ay kapatıldığını görüyoruz.

Namık Kemal'in Ocak ve Şubat 1873'de çıkan birkaç yazısından dolayı *İbret* yeniden bir ay kapatıldı. O sıralarda Namık Kemal «Vatan yahut Silistre»yi yazmıştı. *İbret'te* bu oyun ile ilgili bir yazı yayınlandı. Bunun üzerine 5 Nisan 1873'te *İbret* büsbütün kapatıldı. Yazarları tutuklandılar ve birkaç gün sonra sürgüne gönderildiler. Gazete ancak 132 sayı yayınlanabilmişti.

İbret, Namık Kemal'in yaşamında önemli yeri olan bir gazetedir. Pertev Boratav Namık Kemal'in gazeteciliği üzerinde yaptığı bir incelemede Kemal'in her şeyden önce gazete yazarı olduğunu belirtiyor (1).

Namık Kemal toplumun değişmesinde gazetelerin çok büyük bir rol oynadığı kanısındadır. Ona göre «Ülkemizin Avrupa'dan birkaç yüzyıl geri kalmasının başlıca nedeni basının olmamasıdır. Basın bugünkü uygarlıklarda görülen olgunluğun aslî sebebi sayılır Basının görevi bir ağızdan çıkan sözü dünyanın her yanına dağıtmaktır. Baskı altında olmadığı dönemlerde basının edebiyata ve halk eğitimine çok yararlı etkileri olur. Gazeteler ülkeye ve devlete büyük yarar sağlamış, olumlu işler görmüşlerdir. Niçin baskı altında tutulurlar!» Kemal'e göre basın hükûmetin gidişini kontrol eden bir organdır. Basının parlamento kadar önemli bir rolü vardır. Namık Kemal kendi gazeteciliğinden söz ederken de şöyle diyor: «Kendimi vatan hizmetkârlığı için doğmuş bilenlerdenim. Bu görevi yerine getirmek için yazıdan başka bir araç bulunmadığından elim kalem tuttuğu günden beri gazeteciliği seçtim.»

Namık Kemal gazetecilik mesleği üzerinde de durmuş ve bir gazetenin Avrupa'da birkaç yüz kişiyi beslemesine karşılık bizde genellikle kendi masraflarını bile karşılayamadığını, ama yine de gazetecinin kendi kalemine dayanarak geçinmeyi göze alması gerektiğini belirtmiştir. Kemal *İbret*'teki yazılarında hükûmetin gazeteleri kapatmakla basına ve gazetecilere büyük zararlar verdiğini öne sürerek şöyle demektedir: «Hangi gazete kapansa, sahibi gelirlerini yitirmiş olmuyor mu? Gazetenin sahibi ve yazarları aç da bırakılabilir. Dünyada açlığa cevaz (izin) var mıdır?»

(1) Pertev Boratav, «Namık Kemal'in gazeteciliği», **Namık Kemal**, DTÇF, 1941.

Namık Kemal hükûmetin, gazetecileri susturmak için kendilerine memuriyetler teklif etmelerine de karşı koymaktadır: «Gazeteciler bir meslek seçmişlerdir ve o meslekte geçimlerini sağlamaktadırlar. Niçin istemedikleri bir mesleğe girmeğe zorlansınlar? Vatanımızca büyük ilerlemeyi edebiyatta ve edebiyatta en büyük ilerlemeyi de gazetelerde gördüğüm için o yolda yaşamayı birçok şeye tercih etmiştim. Felek elvermedi. Gazete çıkar çıkmaz devlet hizmetinde kullanılmaya hak kazandığımız yolunda bin taraftan bin türlü sözler çıkmaya başladı. Hükûmet gazeteleri kapatıp gazetecileri oraya buraya gönderirken bunların devletin çıkarlarına aykırı düşünceleri olduğunu öne sürüyor. Bu zararlı kimseler nasıl olur da Devlet memuru olarak kullanılabilir?» Kemal bir başka yazısında da şöyle diyecektir: «Mademki basın ülkenin çıkarlarına hizmet etmektedir, o halde basına azamî özgürlük sağlanmalıdır.» Namık Kemal Hükûmetin bir basın yönetmeliği yapmasını öne sürer, «gazeteciler yasak olan şeyleri bilmeli, ona göre yazı yazmalıdır» der. Kemal mahkeme kararı olmadan Hükûmetin gazete kapatmasına karşı koyarak şöyle demiştir: «Kaatilleri, canileri, Girit esirlerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Duruşmasız sürülmek, susturulmak, aç bırakılmak yalnız biçare gazetecilere mahsus bir belâ mıdır?»

Namık Kemal *İbret*'teki yazılarında kanunsuzluklara karşı koyarak her gün gümbür gümbür haykıracaktır. Ama sonunda Hükûmet *İbret*'i kapatıp Magosa'ya sürecektir Namık Kemal'i. Büyük vatan şairinin gazetecilik hayatı da böylece sona erer. Namık Kemal Türk basın tarihinde önemli bir kişiliği olmuş ve iz bırakmış bir gazetecidir.

Soru 10 : Basiret neden Bismark'ı destekledi?

Basiret'in (1869-1878; 1908-1909?) kurucusu «Basiretçi Ali Bey»dir. Gazete 1869'da çıkmaya başladı. Ali Bey 1867 de imtiyaz almak için hükûmete başvurmuş, Girit'te karışıklık olduğu için dileği geri çevrilmişti. İki yıl sonra Ali Bey yeniden hükûmete başvurdu. Bu defa dileği iyi karşılandı, kendine 300 altınlık bir de yardım yapıldı.

Gazeteye yazı yazarlar arasında şu kişilerin adı bulunuyordu: Suphi Paşazade Ayetullah bey, İsmail efendi, Ferit Mustafa Celâlettin paşa, Lehli Hayrettin Karski, Hallet bey, Ahmet Mithat efendi ve Ali Suavi.

Basiret küçük boyda 4 sayfaydı. Haftada beş gün çıkıyordu. Dış haberlere oldukça önem veriyordu. Gazete önceleri Vezir Hanında, eski bir basımevinde basılıyordu. Sonra Asmaaltında, Papasyan basımevinde basılmaya başlandı. Fiyatı 40 paraydı. 1871'de baskı sayısı 10.000'e yükseldi.

1870'de Fransız - Alman savaşı çıktığı zaman gazete- de yapılan bir toplantıda Mustafa Celâlettin Paşa'nın isteği üzerine *Basiret*'in Almanları tutmasına karar verilmişti.

Basiretçi Ali bey «İstanbul'da yarım asırlık vakayii mühimme» adlı anılarında bu konuyu şöyle anlatmaktadı: «İki büyük devlet arasında savaş devam ediyordu. Bir gün yazı işlerinde bir toplantı yaparak gazetenin hangi yolu tutacağını görüşmeye başladık. Mustafa Celâlettin paşa «Üçüncü Napolyon, 'askerlerime Alman İmparatoru Vilhelm'in sarayında çorba içireceğim, diyor. Biz onun tarafını tutmayacağız, Prusya'yı tutacağız' dedi. Başyaza-

(1) Mufassal Osmanlı Tarihi, cilt 6, s. 3332.

rımız Ayetullah bey de, 'Pek âlâ ama Saray ve Babiâli Fransız politikası taraftarıdır. Bu işte bir felâkete uğramayalım' dedi ise de Mustafa Celâlettin paşa kendi fikrini kabul ettirdi».

Savaş sona erince Bismark Ali efendi'yi Berlin'e çağırdı. Ali efendi bu gezi için Alman Elçiliğinin kendisine 10 bin frank verdiğini, ayrıca sadrazam Ali paşanın da 500 altın ödediğini yazmaktadır. Ali efendi Berlin'de 29 gün kalarak Bismark'la görüşmüş, *Basiret*'in savaş sırasındaki hizmetlerinden dolayı kendisine 1000 mark ve bir de baskı makinesi hediye edilmiştir. Bu bakımdan *Basiret* gazetesi, izlediği politikadan dolayı yabancı bir devletten para alan ilk gazete sayılır.

Basiretçi Ali efendi Abdül Aziz'in hükümdarlığı yıllarında zaptiye müşiri Hüsnü paşa'nın yaptığı zulümleri yazdığı için dört ay hapiste kalmıştır. Ali efendi gazetesinde Ali Suavi'nin yazılarını bastığı için de Mayıs 1878'de yakalanarak Taşkıslada beş buçuk ay tutuklu kalmış, sonra Kudüs'e sürülmüştür.

Böylece kapatılan *Basiret* gazetesi otuz yıl sonra, 1908'de, Meşrutiyet'in ilânı üzerine yeniden çıkartılmışsa da tutunamamış ve kapanmıştır.

Soru 11 : Sultan Aziz döneminde başka hangi gazeteler çıktı?

Abdül Aziz'in padişahlığı yıllarında Takvimi Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, İbret, ve Basiret gibi Türk basın tarihinde özel birer yeri olan gazetelerin yanında ufak bazı gazeteler de ya-

yınlandı. Bu gazetelerin bazıları ancak birkaç sayı çıkabildi, bazıları kapanıp kapanıp yeniden çıktı, bazıları sık sık ad değıştirdi. Bu tür gazeteler arasında şunlar üzerinde durulabilir:

Ayinei Vatan: 1866'da Eğribozlu Mehmed Arif bey adında biri tarafından çıkartıldı. Selim Nüzhet bizde ilk resimli gazetenin bu olduğunu belirtiyor. Resimler çok ilkel. Gazete fazla sürüm yapamadığı için kapandı. Bir süre sonra *Vatan* adıyla yeniden çıkmaya başladı. Bu da tutmamış olacak ki 1867'de gazetenin adı *Ruznamei Ayinei Vatan* oldu. Ertesi yıl bu addan da vazgeçildi; gazetenin adı *İstanbul* oldu.

Muhip: 1867'de yayınlanmaya başladı. İki yıl kadar yayınlandı. Aynı tarihlerde rastlanan bir gazete de *Muhibbi Vatan*'dır. Bu gazete beş kez ad değıştirmiştir: *Memaliki Mahrusa*, *Türkistan*, *Hulâsatülefkâr*, *Efkâr*.

Utarit: 1867'de yayınlanmaya başladı, ancak beş sayı çıkabildi.

Terakki: 1868'de Ali Raşit ve Filip efendiler tarafından çıkartıldı. Birkaç defa kapandı. Türkiye'de ilk kadın gazetesi *Terakki*'nin yayınladığı haftalık özel bir kadın sayıdır. *Bizde ilk mizah gazetesi* de yine *Terakki*'nin yayınladığı haftalık bir mizah sayıdır. Bu sayıya ayrı bir ad verilmiştir: *Letaifi Asar*. Bu mizah gazetesinde karikatür de yayınlanmıştır.

Mümeyyiz: 1869'da çıkartıldı. Gazetenin çocuklar için yayınladığı özel bir sayı da bizde *ilk çocuk gazetesi* sayılır.

Hakayik ül Vakayi: 1870'de yayınlanmaya başladı ve çok uzun süre çıkabildi. Recaizade Ekrem ve Kemal Paşazade Sait bey bu gazetede çalıştılar.

Asır: 1870'de çıkmaya başladı. Özel eğlence sayıları yayınladı.

Devir: Ahmet Mithat efendi 1870'de *Devir* adıyla bir gazete çıkardı. *Devir* ilk sayıda kapandı ve çok kısa bir süre sonra da *Bedir* adıyla çıkmaya başladı.

Hadika: Önce 1869'da bilimsel bir gazete olarak çıktı ve çok yaşamadı. İki yıl sonra yeniden yayınlandı. Namık Kemal, Ahmet Mithat efendi, Ebüzziya Tevfik ve Şemseddin Sami bu gazetede çalıştılar. Gazetenin sahibi Aşir efendi idi.

Hulasat ül Efkâr: 1873'de kuruldu. Sabah ve akşam, günde iki baskı yaptığı oldu.

Medeniyet: 1874'de Eğribozlu Mehmet Arif bey tarafından yayınlanmaya başladı. Yazarları arasında şu kişiler görünür: Çaylak Tevfik, Lehli Hayrettin Karski, Faik Reşat ve Binbaşı Sait beyler. *Medeniyet* de resimli bir gazeteydi.

Sadakat: 1875'de çıkmaya başladı. Namık Kemal de bu gazeteye yazılar yazdı. *Sadakat* çocuklar için sürekli bir özel sayı yayınlamıştır.

İstikbal: Türk mizahının kurucusu Teodor Kasab tarafından 1875'de çıkartılmış bir haber gazetesidir.

Vakit: Bu da 1875'de Filip efendi tarafından çıkartıldı. *Vakit* kadınlar için özel bir sayı yayınlamıştır.

Sabah: İlk olarak 1876'da Papadopoulos adında bir kişi tarafından çıkartıldı. Şemsettin Sami bu gazetede çalışmıştır. *Sabah* 1888'de ünlü gazeteci Mihran efendi tarafından ele alınarak yeni bir biçimde yayınlanmaya başlayacaktır.

Soru 12 : İstanbul'da ilk fransızca gazeteler nasıl yayınlandı?

Bulletin des Nouvelles (Haberler bülteni) 1795:

Türkiye'de ilk gazeteyi Fransızlar çıkardılar. Buna gazete demek doğru olur mu? Belki de olmaz. Gazetenin adı «*Bulletin des Nouvelles*» (haberler bülteni) idi. Yıl 1795, büyük devrimden altı yıl sonra Fransa hâlâ heyecan içindeydi. Fransızlar bir yandan yurt içinde devrimi güçlendirmeye çalışıyorlar; bir yandan da dışarıya devrimi anlatmaya çalışıyorlar. Aynı zamanda tüm dünyanın desteğini kazanmak gerek. Daha ajanslar kurulmamış. Radyo diye bir şey yok dünyada. Yabancı ülkelerin çoğunda da gazete çıkmıyor. Hele Osmanlı ülkesinde devrimin getirdiği yenilikleri Fransızlara ve Türklere anlatmanın hiçbir yolu yok. Paris'ten, o zamanki Fransız devrimci hükûmetinin Osmanlı ülkesindeki özel temsilcisine bir gazete çıkarma görevi veriliyor. Türkiye'de yayınlanan bu ilk gazeteden elde kalan hiçbir örnek yok. Gazetenin ilk sayısı galiba Ağustos 1795'de yayınlanmış. Gazete ne kadar yaşamış, o da belli değil; belki yedi ay. Ama gazetenin çıktığına dair arşivlerde belgeler var. Bu belgelerin en ilginçlerinden biri Fransız Dışişleri Bakanlığının arşivlerinde yatıyor. O zaman İstanbul'daki Fransız Elçiliğine E. F. Henin diye bir başkâtip gönderilmiş. Jurnalcilik o zaman da var. Başkâtip Paris'teki Dış İlişkiler Komiserine, yani Dışişleri Bakanına gizlice bir mektup ulaştırmış. Elçiye jurnal ediyor bu mektupta. Şöyle diyor:

«Komiser vatandaş, İstanbul'daki Elçiliğimiz Paris'ten alınan haberleri kullanarak bir bülten yayınlıyor. Bu bültenleri okuduğunuz zaman şaşıyorsunuz. Bazen başarılarımız çok abartılıyor, bazen de düşman gazetelerin bile yazmıyacağı şeyler çıkıyor bu bültende. Bazı koşullarda bu temsilcinin tutumu gerçeklere hiç uygun değil. Şim-

diye kadar size bütün bu uygunsuzlukları bildiremedim, çünkü bültenlerin tümünü bulamamıştım. İlişik olarak sunduğum sayı ayrıca dikkati çekmektedir. Yabancı bir ülkede, hele Osmanlı ülkesinde, bir temsilcimizin bu yazıları ancak devrimimizi küçük düşürmeye yarar. Çünkü bu bültenler türkçe'ye çevrilip bütün İstanbul'a yayılıyor.»

Elçilik başkâtibinin Paris'e yolladığı jurnalin orada ne etkiler yarattığı pek belli değil ama elçilikle Paris arasındaki yazışmalardan Devrim Hükûmetinin İstanbul'daki gazete konusuna özel bir önem verdiğini anlıyoruz. 4 Nisan 1795'de Dış İlişkiler Bakanlığı İstanbul'da Elçiliğe bağlı bir basımevinin açılmasını öngörüyor. Louis Allier de Hauteroche adlı bir kişi bu basımevine müdür atanıyor ve yanında üç basın işçisi ile İstanbul'a gönderiliyor. Bunun yanı sıra da Marsilya yolu ile iki baskı makinesi ve hurufat yola çıkarılmıştır. Müdüre gönderilen bir mektup-ta şu sözleri okuyoruz:

«Vatandaş, bu basımevini Cumhuriyetin çıkarlarına en uygun biçimde kullanacağına inanıyoruz. Konvansiyon bültenini ve yasalarımızı basarak doğudaki acentalarımıza tanıtacaksınız.»

27 Temmuz 1795'de baskı makineleri ve hurufat İstanbul'a ulaşıp basımevinin müdürüne teslim ediliyor. Bu sırada yeni bir elçi atanmıştır İstanbul'a. Elçi Verninac Paris'ten gönderilen hurufatın türkçe yazı basmaya elverişli olmadığını görünce üzülüyor ve basımevi müdüründen hemen türkçe baskı yapabilmek için gerekli çarelere başvurmasını istiyor.

Müdürün 22 Mart 1796'da yazılmış bir raporu var. Basımevinin türkçe baskı yapabilmesi için gerekli hurufatın derhal ısmarlanacağı belirtiliyor bu raporda. Ama olumlu bir sonuç vermiyor bu istek. Elçi türkçe baskı işlerinden vazgeçiyor. Vazgeçmeseydi belki de ilk türkçe gazete *Takvimi Vakayi*'den 35 yıl önce çıkmış olacaktı.

Ayda iki defa 6-8 sayfa olarak yayınlanan ve yalnız Fransa ve Avrupa haberleri veren «*Bulletin des Nouvelles*» kısa ömürlü olmuştur. Direktuar yönetimi sırasında, 7 Mart 1796'da Verninac geri çağırılıyor. «*Bulletin des Nouvelles*» de böylece tarihe karışmış oluyor. İstanbul'da yayınlanan ilk gazetenin kısa hikâyesi budur işte.

Gazette française de Constantinople (İstanbul Fransız Gazetesi) 1796:

İstanbul'da ikinci gazeteyi de Fransızlar çıkartmışlardır. Verninac geri alınınca yerine Aubert - Dubayet atanıyor. 1796 yazında yeni Büyükelçinin İstanbul'a gelip yerleştiğini görüyoruz. O da anlaşılan basına meraklı bir kişi. İstanbul'da doğru dürüst bir fransızca gazete kurmaya yöneliyor. Kısa bir hazırlık döneminden sonra Eylül veya Ekim 1796'da Fransızlar yeni gazeteyi yayınlıyorlar. Bunun adı «*Gazette française de Constantinople*»dur. Bu da aylık bir gazete; genellikle dört sayfa, bazen iki sayfalık bir ek de giriyor araya. Bu gazetede de tek yerli haber yok, bütün haberler Fransa ve dış dünya ile ilgili. *Gazette française de Constantinople* topu topu iki yıl yaşayabiliyor. Eylül 1798'de Fransızlar Mısır'a bir çıkartma yapmaya kalkınca İstanbul'daki Elçilik kapatılıyor, bütün Büyükelçilik memurları Yedikule zindanında gözaltına alınıyorlar. Elçilikteki baskı makinelerine de hazine el koyuyor. Bir süre sonra barış olacak ve elçilik memurları yine görevlerine dönecek, baskı makinelerini de geri alacaklardır. Ama «*Gazette française de Constantinople*» tarihe karışmıştır artık.

Soru 13 : İzmir'de fransızca ilk hangi gazeteler çıktı?

Spectateur Oriental (Doğulu seyirci) 24 Mart 1821:

Türkiye’de Fransız Elçiliğine bağlı olmadan çıkartılan ilk gazete *Spectateur Oriental*’dır. Bu gazeteyi 24 Mart 1821’de İzmir’de Alexandre Blacque adlı bir fransız çıkartmıştır (1). Gazetenin başlığının hemen altında «feuille littéraire, critique et commerciale» (edebiyat, eleştiri ve ticaret yaprağı) yazısı okunmaktadır. A. Blacque’in izlediği politika o zamanki Fransız politikasına uymadığı için İzmir’deki Fransız Konsolosluğu, kapitülâsyonlara dayanarak bu gazeteyi sık sık kapattırmıştır. Gazetesinde çeşitli fırsatlarda İngiltere’ye, Fransa’ya ve Rusya’ya karşı sert eleştiri yazıları yayınlayan A. Blacque İzmir’deki azınlıkların sevgisini kazanmıştır. «*Spectateur Oriental*»de dış haberlere çok geniş yer ayrıldığı görülmektedir. Gazete haftalık ve dört sayfadır. A. Blacque ile Fransız Konsolosluğu arasında süregelen çekişmeler sonunda gazete 27 Mart 1824’de Konsoloslukça kapatılır (2).

24 Mart 1821’den 27 Mart 1824’e kadar süren bu üç yıllık dönem «*Spectateur Oriental*» gazetesinin basın tarihimizde aydınlanmamış bir bölümüdür. Bundan altı ay sonra «*Spectateur Oriental*»in yeni bir biçimde çıktığını görüyoruz. Bu kez gazetenin başlığının altında «journal commercial, politique et littéraire» (ticaret, politika ve edebiyat) gazetesi yazısı vardır.

Gazete yeni biçimiyle 1 Ekim 1824’de çıkmaya başlar. Bu kez gazetede yönetici olarak iki ad görünür: Vigoureux ve Didier. A. Blacque’in yine gazetenin başında olup ol-

(1) Alexandre Blacque’in Türk basın tarihinde önemli bir yeri vardır. Fransız Büyük Devriminde XVI’ncı Louis’yi savunan avukatlardan birinin oğlu olan Alexandre Blacque Devrimden sonra ailesiyle birlikte İzmir’e gelip yerleşmiş, önce **Spectateur Oriental**’i sonra **Le Courier de Smyrne** gazetesini çıkartmıştır.

(2) Hristos Sokratis Solomonides, I Dimitiographia Sti Smirni (İzmir’de gazetecilik), Atina 1959.

madığını kesinlikle bilmiyoruz (3).

A. Blacque o zaman gazetesinde, Yunanistan'ın bağımsızlığı için adalarda geniş bir eyleme girişmiş olan ihtilâlcilere karşı Osmanlı politikasını savunuyordu. İzmir'de ticaretle uğraşan azınlıklar ve yabancılar da bölgede karışıklık çıkmasından ve dolayısıyla işlerinin aksamasından korktukları için o günkü durumun devamından yanaydılar. Fransa ve İngiltere ise Yunanistan'ın bağımsızlığını destekliyordu. Bu bakımdan Fransız Konsolosluğu A. Blacque'ı susturmaya çalışıyordu. Gazete çeşitli baskılarla karşılaştı. Konsolosluk birçok kez kapattı gazeteyi. Ama A. Blacque her defasında yeni formüllerle gazetenin yeniden çıkmasının yolunu buluyordu. Sonunda gazete 1827'nin son günü kesinlikle kapatıldı.

Le Smyrnéen (İzmirli) 1824:

İzmir'deki Fransızlar 1824'de ikinci bir gazete çıkarttılar. Charles Tricon adında bir Fransız'ın 3 Temmuz 1824'de yayınlamaya başladığı bu gazeteyi bir süre sonra Roux adlı bir Fransız tüccarı satın aldı. Gazetenin tuttuğu yol Osmanlı Hükûmeti çevrelerinde hoşnutsuzluk uyandırıyordu. *Le Smyrnéen* ancak onbir sayı çıkabildi; 11 Eylül 1824'de kapatıldı.

Le Courrier de Smyrne (İzmir postası) 1828:

Le Spectateur Oriental kapandıktan sonra Alexandre Blacque İzmir'de Osmanlı Hükûmetinin de desteği ile *Le Courrier de Smyrne* adlı yeni bir gazete çıkardı. Gazete Ruslara karşı Osmanlı politikasını savunduğu için Rus ve Fransız Büyükelçilikleri gazetenin kapatılması yolunda yi-

(3) 1850'de çıkan *Annuaire des deux Mondes*'a göre bu gazete 1825'de A. Blacque tarafından kurulmuştur. Diiveleguian da «Le Régime de la presse en Turquie»de başka bir kaynağa dayanarak aynı tarihi veriyor. Selim Nüzhet Gerçek ve Hasan Refik Ertuğ ise gazetenin bir süre sonra A. Blaque yönetimine geçtiğini belirtiyorlar.

ne Babiâli üzerinde çeşitli baskılara başladılar. A Blacque 1831'de gazetesini satmak zorunda kaldı. Gazete ad değiştirdi, *Journal de Smyrne* oldu.

Soru 14 : Devletçe çıkartılan ilk fransızca gazete hangisidir? Fransızca başka hangi gazeteler yayımlandı?

Le Moniteur Ottoman, 1831:

Bu gazete Sultan II. Mahmud'un isteği ile 1831'de İstanbul'da yayınlanmaya başlamış yarı resmî bir devlet organıdır. İkinci Mahmud bir yandan *Takvimi Vakayi*'nin hazırlıklarıyla uğraşırken bir yandan da Babiâlinin görüşlerini ve politikasını yansıtacak fransızca bir gazete çıkartmayı düşünüyordu. İzmir'de uzun zaman devletin görüşlerini savunmuş olan Alexandre Blacque'ı İstanbul'a getirterek kendisine fransızca gazetenin kurulması görevini verdi. Fransa'da yayınlanan *Le Moniteur Officiel de la France* adlı resmî gazetenin adından esinlenerek bu gazeteye *Le Moniteur Ottoman* dendi.

Le Moniteur Ottoman, *Takvimi Vakayi*'nin fransızca çevirisi değildi. Ama *Takvimi Vakayi*'de çıkan birçok haberler *Le Moniteur*'de de yayınlanmıştır. Bu gazete genellikle Hükûmetin görüşlerine yer vermiştir. Fransa'da kralcı olarak tanınan Alexandre Blacque'ın «Blak bey» adıyla yarı resmî bir gazetenin başına geçmesi Fransız Elçiliğinde hoşnutsuzluk yaratmış ve İstanbul'daki elçiliklerde çeşitli tepkiler uyandırmıştır.

Blak bey'in 1836'da Sultan'dan aldığı gizli bir görevle Fransa'ya giderken Malta'da birdenbire ölmesi veya zehirlenerek öldürülmesi üzerine gazetenin yönetimi kendi-

sinin yanında çalışmış olanlara kaldı ('). Bu gazeteyi yönetenler arasında Hüseyin Mazhar (Hasan efendi) ve Franceski'nin adlarına rastlanmaktadır.

Le Moniteur Ottoman'ın ne zaman kapandığını bilmiyoruz. 1850'de Fransa'da çıkan bir yazıda o yıl Türkiye'de yayınlanan gazeteler arasında bu gazetenin de adı görülmüyor.

Journal de Smyrne (İzmir gazetesi) 1833-1915:

İzmir'de yayınlanan bu gazetenin sık sık kapatıldığı anlaşıyor.

Echo de l'Orient (Doğunun yankısı) 1838-1845:

İzmir'de ayda 6 defa yayınlanan bir haber gazetesi idi.

Journal de Constantinople (İstanbul gazetesi) 1846-1866:

İzmir'de çıkan *Journal de Smyrne* ile *Echo de l'Orient* birleşerek İstanbul'da *Journal de Constantinople* gazetesini çıkardılar.

La Turquie, 1866:

Journal de Constantinople 1866'da ad değiştirerek yeni bir biçimde günlük çıkmaya başladı. *La Turquie* böyle kuruldu.

(') Blak Bey'in gizli görevle Fransa'ya gönderildiği «Annuaire des deux Mondes 1850»de belirtilmektedir. İkinci Mahmut, A. Blacque'in çocuklarının eğitimi ile ilgilenmiş, bunlardan Edouard Blacque (1824-1895) daha sonraki yıllarda İstanbul'da çıkan *Courrier de Constantinople* gazetesinin başyazarlığına getirilmiş, sonra da Blak Paşa adını alarak Basın Genel Müdürü olmuş, Bükreş elçiliği de yapmıştır.

Impartial (tarafsız) 1841-1912:

İzmir'de çıkan bu gazete önceleri haftalık, sonra haftada dört defa yayınlandı.

La Réforme, 1869-1922:

Oskar efendi adında bir Ermeninin çıkarttığı bu gazete önceleri haftada iki defa yayınlanıyordu. Bu gazeteyi 1900 yılında Dr. N. Zürükzoğlu satın aldı ve 1904'de gazete günlük oldu. *La Réforme* o yıllarda pazar günleri 42 sayfa çıkıyordu.

Le Phare du Bosphore (Boğaziçi feneri) 1870-1890:

İstanbul'da çıkan ve Patrikhanenin çıkarlarını savunan bir gazeteydi. Gazetenin baş yazarı Kiriakopulos bu gazete kapandıktan sonra Mısır'da çalışmıştır.

Levant-Herald, 1867:

Fransızca - İngilizce olarak İstanbul'da çıkan bu gazetenin sahibi Edgar Wittaker 1890 yıllarında Saraydan aldığı ödeneği artırmak için birtakım şantajlara başvurmuştur. Gazetenin birçok kez kapandığı anlaşıyor. Wittaker, Times gazetesinin Türkiye muhabirliğini yapmıştır

Stamboul (İstanbul) 1875-1964:

İstanbul'da 1867'de kurulmuş olan «*Levant Times and Shipping Gazette*» adlı İngilizce gazeteyi çıkartan Laffan ve Henry Hanly kardeşler Ağustos 1875'de bu gazeteye yeni bir biçim ve yön verdiler, gazetenin adı da *Stamboul'a* çevrildi.

Hanly kardeşlerin ölümünden sonra gazete 1895'de Chester adında birine satıldı. Gazetenin yönetimi de Figaro'nun İstanbul muhabiri, Fransız edebiyatı öğretmeni Regis Delbeuf'e verildi. 1911'e kadar gazeteyi yöneten

Regis Delbeuf'ün döneminde *Stamboul* gazetesi en başarılı yıllarını yaşamıştır. Bu gazetecinin ölümünden sonra *Stamboul*'un yönetimiyle Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden Pierre Le Goff görevlendirilmiş ve 1946'ya kadar gazeteyi bu kişi yönetmiştir. (Gazete Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1914-1918, çıkmamıştır). Le Goff'dan sonra gazetenin başına René Houille getirilmiş ve 1955'e kadar *İstanbul* gazetesi onun yönetiminde kalmıştır. Yeni teknik gelişmelere ve Türkiye'de basının ve toplumun koşullarına ayak uyduramayan *İstanbul* gazetesi son yıllarda Fransız Elçiliğinin yardımıyla yaşamış, bu yardımın kesilmesi ile de 1964'de gazetenin kapatılmasına karar verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde çıkan fransızca gazeteler arasında şunlar da vardır:

Presse Orient (günlük gazete, İstanbul 1849-1854), *Courrier d'Orient* (günlük gazete, 1854), *Gazette Médicale d'Orient* (Aylık tıp gazetesi, İstanbul 1857), *Le Commerce de Constantinople* (Ticaret gazetesi, İstanbul), *Le Moniteur Orient* (İstanbul, 1882-1919), *Revue d'Orient* (İzmir, 1871), *Indépendant* (İzmir, 1918), *Le Levant* (İzmir, 1919), *La Liberté* (İzmir, 1919), *Echo de la France* (İzmir, 1919-1922).

Le Journal d'Orient (İstanbul, 1918-1972): Albert ve Anjel Karasu'nun çıkardığı bu gazete İstanbul'daki yabancılar için uzun süre önemli bir haber kaynağı olmuşsa da son yıllarda baskı ve haber tekniği bakımından çok geri kaldığı için okuyucularını kaybetmiş ve masraflarını karşılayamaz duruma gelerek kapanmıştır.

Soru 15 : Jön Türkler ilk hangi gazeteleri çıkardılar?

Yabancı ülkelerde «Jön Türkler» olarak tanınan devrimci Türklerin dışardaki çalışmaları iki döneme ayrılır:

— Yeni Osmanlılar dönemi (Abdül Aziz çağı), 1865-1876;

— Abdül Hamid istibdadına karşı koyma ve İttihat - Terakki dönemi, 1878-1908.

Bu iki dönemde dışarıda yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı yüzün üstündedir ⁽¹⁾.

Yeni Osmanlılar dönemi:

Bu dönem Yeni Osmanlıların 1865'de Abdül Aziz ve Ali paşa'ya karşı örgütlenerek kendi aralarında gizli bir dernek kurmalarıyla başlar. Namık Kemal, Ziya paşa, Ali Suavi, Ağâh efendi, Reşad ve Rıfat beyler bundan bir süre sonra Avrupa'ya kaçarak ilk Jön Türk gazetelerini çıkartmaya başlayacaklardır. Cavit Orhan Tütengil'e göre Yeni Osmanlılar'ın dışarıya kaçmaları başlıca iki faktöre dayanmaktadır ⁽²⁾:

İç faktör: Türkiye'de basın üzerinde gittikçe tazyikini arttıran tedbirler; Belgrad Kalesiyle ilgili yazı üzerine *Muhbir*'in kapatılması ve Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesi; *Tasviri Ef-kâr*'ın kapatılarak Ziya bey'in ve Namık Kemal'in memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesi;

Dış faktör: Bir süredir Paris'te oturmakta olan **Mustafa Fazıl paşa'nın Yeni Osmanlılardan bazıalarını yurt dışına çağırması. Veraset hakkını kaybetmesi üzerine Mısır hazinesinden dört buçuk milyon İngiliz lirası tazminat verilmesi**

(1) Selim Nüzhet Gerçek 3 Nisan 1941'de Akşam gazetesinde çıkan bir yazısında şu sayıları veriyor: Türkçe 95 Jön Türk gazetesi, arapça 8, fransızca 12, yahudice (İbranice) 1, toplam: 114.

(2) Cavit Orhan Tütengil, İngiltere'de Türk gazeteciliği, İstanbul, 1966, s. 22-23.

zengin etmiştir Mustafa Fazıl paşa'yı. Ali ve Fuat paşalarla çalışmakta olan Mustafa Fazıl paşa da Yeni Osmanlıların gücünden yararlanarak Saraya karşı durumunu sağlamlaştırmak istemiştir. Jön Türklere en büyük yardımı sağlayan Mustafa Fazıl paşa olmuştur.

Bu dönemde yayınlanan başlıca gazeteler şunlardır:

Muhbir: Ali Suavi ilk olarak 31 Ağustos 1867'de Londra'da Yeni Osmanlılar adına bu gazeteyi yayınlamıştır. Türkiye dışında yayınlanan ilk gazetedir *Muhbir*. Niçin gazete İngiltere'de çıkartılmıştır da Fransa'da veya başka bir ülkede değil? Ebüzziya Tevfik bunu şöyle anlatıyor: «Gazetenin Londra'da yayınlanmasına karar verilmişti. Çünkü Fransa'da basın ağır cezaları öngören bir kanuna tâbi olduğu gibi, gerekirse gazetelere kanun dışında da muamele ediliyordu. Hele bir yabancı tarafından çıkartılacak gazete, o yabancının mensup olduğu sefaretin şikâyetine de kurban edilebilirdi. Yani Fransız İmparatorluğunda keyfî irade kanunî ahkâmın üstündeydi. Bunlar göz önüne alınarak basın hürriyetinin tam olduğu Londra tercih edilmiştir ⁽³⁾.»

Cavit Orhan Tütengil, «Paris'e geldikten bir süre sonra Yeni Osmanlıların Fransa'yı terke davet edilmelerinin yarattığı hayal kırıklığı»nın da Londra'nın seçilmesinde rol oynadığını belirtiyor.

Muhbir 31 Ağustos 1867 ile 3 Kasım 1868 tarihleri arasında 50 sayı çıkmıştır. Gazeteye fransızca ve ingilizce ekler konmuştur. *Muhbir*'deki aşağı yukarı bütün yazılar Ali Suavi'nin kaleminden çıkmadır. Şöyle demektedir Ali Suavi bu yazılarında:

«Ben Türkistan'ın (Türkiye'nin) hayrına şeyler yaza-

⁽³⁾ Cavit Orhan Tütengil, aynı eser, s. 5.

cağım. Madem ki ben Arabistan ve Anadolu'yu ve Rume-
li'yi gezmiş ve bütün vatanımı karış karış bilmiş ve mille-
timin dilindeki eserleri okumuş, öğrenmiş bir adamım, el-
bette vatanımı Mösyö Çörçil'den ve lala kucığında büyü-
yenlerden daha âlâ bilirim ve yazarım. Öyle bir adamım
ki icabında yalın ayak yürümek, toprak üstünde yatmak,
kuru ekmek kemirmekten sıkılmam. Nerede bulunsam ka-
lemim beni besler...» (4).

Ali Suavi yazılarında Büyük Meşveret Meclisinin (ya-
ni Millet Meclisinin) kurulmasını ve memleket işlerinin
orada görüşülmesini öne sürüyordu. A. H. Tanpınar'a göre
Ali Suavi halktan yetişmişti, bir esnaf çocuğu idi, halkın
diliyle ve çok kez mantığı ile konuşuyordu.

Kısa bir süre sonra Yeni Osmanlılar *Muhbir*'in der-
neği temsil eden bir organ olmayacağını belirterek yeni
bir gazete çıkarmaya karar verdiler; *Hürriyet* böyle doğ-
du.

Hürriyet: 29 Haziran 1868'de yine Londra'da Yeni
Osmanlılar Cemiyeti adına yayınlanmaya başladı.

63'üncü sayıya kadar gazeteyi Namık Kemal ve Ziya
paşa birlikte yayınladılar. Eylül 1869'da Namık Kemal ay-
rıldı ve gazetenin yönetimi Ziya paşa'ya kaldı. Ali Suavi
de gazeteye sürekli yazı veriyordu. Ali Suavi'nin 20 Ocak
1869'da çıkan bir yazısı «Ali paşa'nın öldürülmesini teşvik
edici» sayıldığı için İngiliz adliyesi gazetenin yöneticile-
rine karşı bir kovuşturma açtı. Bunun üzerine Ziya paşa
İsviçre'ye kaçtı ve 3 Nisan 1870'de *Hürriyet*'i 89'uncu sa-
yıdan başlayarak Cenevre'de çıkarmaya başladı. Gazete
burada ancak 11 sayı çıkabildi ve 100'üncü sayı çıktıktan
sonra gazete kapandı (5). Namık Kemal 1869'da, Ziya paşa
da 1871'de vatana döndüler.

(4) Tütengil, aynı eser, s. 37-38.

(5) Server İskit, Türkiye'de matbuat rejimleri, İstanbul, 1939,
s. 58.

Hürriyet bir haber gazetesi değil, bir düşünce gazetesiydi. Yazılarda genellikle kollektif bir hava vardı. Parlamenter bir rejimi savunuyordu gazete. «Meşveret» (mecelis) yolu kabul edilecek olursa bütün bozuklukların düzeleceği öne sürülüyordu.

Ulûm: Ali Suavi Londra'dan ayrıldıktan sonra Paris'e gitti ve aynı yıl, 1869'da orada *Ulûm adlı* bir dergi çıkarmaya başladı. Fransız-Alman Savaşı sırasında Paris kuşatılınca da Ali Suavi Lyon'a geçerek gazetesini orada «*Muvakkaten*» başlığı ile yayınlamaya devam etti.

İnkılâp: Bu gazeteyi de 1870'de yine Cenevre'de Hüseyin Vasfi paşa ile Mehmet bey çıkarttı.

Soru 16 : İstibdat döneminde çıkan başlıca Jön Türk gazeteleri hangileridir?

Abdül Hamid Mebusan Meclisi'ni dağıttıktan kısa bir süre sonra yabancı ülkelerde yine Jön Türk gazetelerinin çıkmaya başladığı görülür: *Hayal* (Paris, 1878; Londra 1879) *İstikbal* (Cenevre, 1880), *Gencinei Hayal* (Paris, 1881) v.d.

Fakat bu ikinci dönemin en büyük akımı İttihat ve Terakki Derneğinin kurulmasından sonra başlar. Bu dönemde onüç yabancı ülkede gazete çıkartılmıştır: İngiltere, Fransa, Avusturya, İsviçre, Belçika, Bulgaristan, Romanya, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs, Mısır, Amerika ve Brezilya. Bu gazetelerin çoğu türkçe, bazıları fransızca, arapça, almanca, ingilizce ve ibranicedir.

Abdül Hamid döneminde iz bırakan Jön Türk gazeteleri arasında şunlar önemlidir:

Mesveret: 1895 yılında Ahmet Rıza bey Paris'te kurmuştur bu gazeteyi. *Meşveret* Türkçe ve Fransızca olarak

yayınlanmıştır. Gazete 4 sayfadır ve içinde Türkiye'deki baskı yönetimini belirten haberler ve inceleme yazıları vardır. Osmanlı Hükûmetinin gazetenin kapatılması için Fransız hükûmetine başvurması üzerine Ahmet Rıza bey *Meşveret*'i önce İsviçre'ye, sonra da Belçika'ya taşımıştır.

Ezan: 1896'da, Tunalı Hilmi'nin Cenevre'de çıkardığı gazetedir.

Mizan: Mizancı Murat bey'in kurduğu bu gazete önce, 1897'de, Kahire'de, sonra da Cenevre'de çıkartılmış, Murat bey İstanbul'a dönünce *Mizan* da kapatılmıştır.

Osmanlı: *Mizan*'ın kapatılması üzerine İttihatçılardan İshak Sukûti ile Abdullah Cevdet 1 Aralık 1897'de Cenevre'de, türkçe ve fransızca yeni bir gazete yayınlamaya başlarlar. *Osmanlı* gazetesi budur. *Osmanlı* gazetesi 1 Haziran 1900'e kadar Cenevre'de çıktıktan sonra İngiltere'ye taşınır ve gazetenin 62'inci sayısı 10 Haziranda Londra'da yayınlanır. 1 Ekim 1900 tarihli 69 uncu sayının da Folkestone'da çıktığı görülür. Bu şekilde yayınlanan son sayı 15 Mart 1903 tarihli ve 119 numaralıdır. *Osmanlı* 120'nci sayıdan sonra Kahire'de çıkmaya başlamıştır (1).

Bu dönemde çıkan öteki Jön Türk gazeteleri arasında şunlar görülür: *Terakki* (Prens Sabahattin, 1906), *Şurayı Ümmet* (Ahmet Rıza bey, 1902-1908), *Hürriyet* (Londra, 1896), *Kanunu Esasi* (Kahire, 1897) *Hakikat* (Cenevre, 1897), *Enini Mazlum* (Kahire, 1899), *İntikam* (Cenevre, 1900), *Yıldırım*, *La Foudre* (1901), *Selâmet* (Folkestone, 1901), *Le Moniteur Ottoman* (1901), *Le Libéral Ottoman* (1901), *İctihat* (Cenevre, Abdullah Cevdet, 1904), *La Fédération Ottomane* (1903), *Ahali* (1905), *El Rakib* (Rio de janeiro), *El Eyyam* (New York), *Die Freie Osmanische Post* (Viyana), *Le Courrier des Balkans* (Sofya) v.d....

(1) Tütengil, aynı eser, s. 88.

Bundan başka dışarıda Jön Türklerin çıkardığı birçok mizah gazetesi de vardır: *Dolab* (Folkestone, 1890), *Hami-diye* (Londra, 1896), *Tokmak* (Cenevre, 1901), *Laklak* (Kahire) v.d....

Dışarıda yayınlanan Jön Türk gazetelerinin İstanbul'un aydın çevrelerinde geniş etkileri olmuştur. Gizli gizli vatana sokulan bu gazeteler yıllarca elden ele dolaşmış ve İstibdat rejiminin devrilmesinde rol oynamışlardır.

Fakat şunu da belirtmek gerekir, Jön Türk gazetelerinin elbette hepsi iyi niyetlerle, özgürlük savaşları için çıkartılmamıştır. Bu gazetelerle şantaj yapmaya yönelenler de çok olmuştur. İşte Ahmet Bedevi Kuran'ın yayınladığı bir mektuptan parçalar: (2)

«Parasız kalan, veya fazla paraya ihtiyacı olan bir gazete çıkarıyor, biraz bağırıyor, beş on mangır alarak bir tarafa çekiliyor. Bununla milliyeti berbad ediyor, Cemiyetin (İttihat ve Terakki) namusunu lekeliyorlar. Yeni bir gazete gördüğümüz zaman 'adam, bu da para için çıkıyor, yarın beş on para aldığı gibi susar' diye söylenmeye başladık...»

Soru 17 : Basında ilk yasaklamalar nasıl oldu?

İlk yasaklama: 1858 Ceza Kanununa konan maddeler:

Bizde basınla ilgili ilk yasaklar, 1858 Ceza Kanunu ile başlar. Bu kanun yayınlandığı zaman Türkiye'de daha topu topu iki gazete çıkmıştır: Devletin resmî gazetesi *Takvim-i Vakayi* ve *Ceride-i Havadis*. Bir tek de dergi vardır: *Vakayii Tıbbiye*. Ama devletin yöneticileri ileriye

(2) Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948, s. 120.

görmüşler ve basından gelebilecek zararları önleyebilmek için tedbir almaya başlamışlardır! Gerçekte 1853 Ceza Kanunu Fransızcadan Türkçeye çevrilirken basınla ilgili maddeler de dilimize uydurulmuş ve ilk yasaklama böyle çıkmıştır.

Bu kanunun 138. maddesi şöyle der:

«Devleti Aliyyenin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda saltanatı seniyye ve erbabı hükûmet ve tebaai saltanatı seniyeden olan bir millet aleyhinde *gazete* veya kitap ve evraki muzirre tab ve neşrine mütecasir olan kimselerin iptida bastırmış olduğu şeylerin zaptiyle derecei cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün kapatıldıktan sonra on mecidiye altınından elli mecidiye altınına kadar cezayı nakdî ahzolunur.»

Kanunun 139'uncu maddesinde genel adaba aykırı mi-zah yazıları ile müstehcen resim basılması yasak edilmiştir.

Kanunun 213'üncü maddesi de «basma kâğıt talik ve neşriyle» yani afiş ve yayın yoluyla başkasına asılsız is-nadda bulunmayı yasaklamıştır.

Matbuat Nizamnamesi (1864):

1864'de yayınlanan Matbuat Nizamnamesi özenti bir yönetmeliktir. O yıllarda Türkiye'de topu topu 4 gazete yayınlanmaktadır: *Takvim-i Vakayi*, *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr*. Buna azınlık gazetelerini ve fransızca çıkan gazeteleri de eklerseniz sayı onu bulmaz. Bu gazeteler de hükûmete kafa tutacak güçte yayın organları değildir. Topunun baskısı birkaç bini geçmez. Ama birtakım yöneticiler Avrupa'da hükûmetleri sarsan tehlikelerin yarın öbür gün Osmanlı İmparatorluğunda da huzursuzluk yaratabileceğini sezip önceden tedbir almaya yönelmişlerdir. İşte Fuat Paşa'nın Fransa'dan ithal ettiği Matbuat Nizamnamesi böyle bir şeydir.

XIX'uncu yüzyılın ortalarında Fransa'da basının iki yüz yıllık bir geçmişi vardır; her eğilimde yüzlerce gazete çıkmıştır o güne kadar. Eski İmparatorluk çağlarının özlemi içinde kendine yeni bir taht yaratan Üçüncü Napolyon 17 Şubat 1852'de bir kararname yayınlamıştır. 1864'de bizde örnek alınan yönetmelik budur.

Nedir bu Matbuat Nizamnamesinin hükümleri?

Birinci maddeye göre gazete çıkarabilmek için hükûmetin izni gereklidir. Fransa'daki basınla ilgili kararnameden alınan birinci madde şöyle der:

«Herhangi bir lisanda olursa olsun mevaddı politikiye ve mülkiyeyi şamil olmak üzere... evraki mürettebe istihsali ruhsat olmaksızın ihdas ve neşrolunmayacaktır». Siyasal olmayan gazeteler için böyle bir zorunluk yoktur ama bu tür gazete ve dergiler siyasal yazı yayınlamazlar.

Gazetenin müdürü veya sahipleri gazeteyi başkalarına «terk ve ferağ edecek olurlarsa» yenisinden ruhsat alınması gerekecektir (madde 5.) Matbuat müdürlüğü ve taşralarda mahallî hükûmet tarafından gönderilen resmî yazıları gazeteler ücretsiz olarak basmak zorundadırlar (madde 8).

Yönetmelik Fransa'dan cevap hakkını da aktarmıştır: «Bir gazetede bir zatın adı belirtilerek veya ima yoluyla bir fıkra yayınlanmışsa ol zat tarafından cevap gönderildikte gazeteci bu cevabı ilk veya ikinci sayısında ücretsiz olarak yayınlayacaktır» (madde 8).

Yabancı ülkelerde basılan ve «Devleti Aliyyeye taarruz ve husumet» havası taşıyan gazetelerin de «Memaliki Şahaneye ithali» yasaktır (madde 9).

Bütün bu hükümler Fransa'da Üçüncü Napolyon'un basına karşı aldığı sert tedbirlerdir. İmparator Belçika'da basılan gazetelerin bile Fransa'ya girmelerini önlemeye kalkmıştır. O yıllarda Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında «Devleti Aliyye'ye taarruz» havası taşıyan daha hiçbir gazete çıkartılmış değildir. Jön Türkler sonradan bunun bir yığın örneğini verecekler ama Matbuat Nizamnamesi bunu önlemeye yetmeyecektir.

Nizamnamenin ikinci bölümü (madde 10-36) «Mevaddı cezaiye»ye ayrılmıştır. Bu bölümde şu gibi suç ve cezalar yer alıyor:

- Ruhsatsız gazete çıkarmak: 10 adet yüzölük altın para cezası ve gazetenin kapatılması (madde 10);
- Gazetenin imzalı bir sayısını ilgili devlet dairesine göndermemek: 10 adet yüzölük altın cezası (madde 11);
- Hükümetten gelen resmî yazıları yayınlamak: 25-200 altın para cezası (madde 12);
- Devleti Aliyyenin iç güvenliğini bozacak suçlardan birinin icrası için bazı kişilerin kışkırtılması: Suç işleyen kişilere verilecek ceza kadar da gazeteciye ceza verilecektir (madde 13);
- Genel adaba ve millî ahlâka aykırı yazılar: 25-100 altın para cezası (madde 14);
- Saltanatı Seniye ve hanedanı şevketnişanı hazreti padişahiye taarruz sayılabilecek yazılar: 6 aydan 3 yıla hapis veya 25-150 altın para cezası (madde 15);
- Bakanlara dokunacak söz yazılması: 1 aydan 1 yıla hapis veya 5-50 altın para cezası (madde 16);
- Dost hükûmdarlara dokunacak deyimler kul-

lanılması: 3 aydan 3 yıla hapis veya 15-100 altın para cezası (madde 17);

— Meclisleri, mahkemeleri ve devletçe kurulan heyetleri kötöleyecek yazılar: 15 günden bir yıla kadar hapis veya 50-200 altın para cezası (madde 18);

— Devlet memurlarının aleyhinde kötü yazı yazmak: 10 günden 10 yıla kadar hapis veya 1-40 altın para cezası (madde 20);

— Yabancı büyükelçileri, orta elçileri, maslahatgüzarları kötölemek: 8 günden 8 aya hapis veya 1-30 altın para cezası (madde 21);

— Halkı kötölemek: 50 kuruştan 5 altına kadar para cezası veya 5 günden 5 aya hapis (madde 22);

— İki yıl içinde üç kere mahkûm olan gazete kesinlikle veya geçici olarak kapatılabilir (madde 24).

Soru 18 : Âli kararname ile basın özgürlüğü nasıl kısıtlandı?

Hükûmet Matbuat Nizamnamesinin getirdiği yasaklarla yetinmemiş ve 1867'de yayınlanan bir kararname ile basına karşı her çeşit yetkiyi elde etmiştir. Üç yıl içinde ne olmuştur da hükûmet bu kadar korkmuştur? O zaman gazetelerde çıkan yazılara bugünün açılarından bakacak olursak ortada hiçbir şey yoktur. Çok çok şu olaylar dikkati çeker:

Muhbir gazetesi Girit meselesi üzerinde bir kampanya açmış ve bir «Meclisi Millî»nin açılmasını öne sürmüştür. Kararname çıkmadan bir hafta önce yani 3 Zilkade 1867'de gazete Maarif Nazırının bir emirnamesi ile «geçici olarak»

kapatılmıştı. Bu emirnamede gazetenin hükûmet aleyhine yazı yayınlamayı alışkanlık haline getirdiği öne sürülüyordu.

Tasvir-i Efkâr'da da Namık Kemal «Şark meselesi» diye bir yazı yazmıştır. Yazıda ülkenin içinde bulunduğu güç koşullar belirtilmektedir. Bu yazı bardağı taşıran damla olmuş anlaşılır. «Şark meselesi» başlıklı yazı 4 Zilkade 1867'de yayınlanmıştır. Âli Kararnamenin tarihi de 10 Zilkade 1867'dir.

Bütün kararname bir sayfa bile tutmaz. Ama neler yoktur bu Kararnamede. Gerçekte o Kararnamedeki sözler basın özgürlüğünün her zincire vuruluşunda söylenen sözlerdir:

«Dersaadette (yani İstanbul'da) yayınlanmakta olan gazetelerin bir takımının bir süreden beri kullandıkları dil ve tuttukları yol...

... Memleketin genel menfaatlerine aykırı aşırılıklar...

... Devlete bile dil uzatanlar...

... Fesat âleti olarak bir takım zararlı fikirleri ve yalan haberleri yazanlar...

... Halkın ahvalinin ıslahı ve memleketin ilerlemesi için her vakitten ziyade himmet buyurduğu bir sırada...

... Asayişin ve düzenin korunması için...

... Bu kaideye aykırı davranan gazetelerin bütün devlete ve umum millete olan mazarratlarının önlenmesi için...

... Matbuat nizamnamesi hükümlerinin dışında olarak hükûmetçe eğitici ve önleyici tedbirler alınmasına karar verilmiştir.

... İşbu Kararname geçicidir. Bunu yaratan şartlar ortadan kalkınca Kararname de bertaraf olacaktır.»

Âli Kararname geçici olarak çıkarılmıştır, ama 1909'a kadar yürürlükte kalacaktır. Çünkü Kararnamenin çıkarılmasını yaratan koşullar ortadan kalkmamıştır! Kalkmaz da kolay kolay. Her iş başına gelen hükûmet bu Kararnameyi kendine göre kullanmış ve basına zincirler vurmaya yönelmiştir.

Nasıl uygulanmıştır bu Âli Kararname? İşte bazı örnekler:

Mizah gazetesi *Diyojen* 1871'de 15 gün kapatıldı.

Aynı yıl *İbret* gazetesi bir ay yasaklandı.

Yine 1871'de *İbretnûmayı Alem* (mizah gazetesi) geçici olarak kapatıldı.

İbret 1872'de yeniden 4 ay kapatıldı, 1873'de *Diyojen* kapatıldı. *Letaifi Asar*'ın geçici olarak yayını durduruldu. 1873'de *Hadika* 2 ay, *İbret* önce 1 ay, sonra süresiz kapatıldı.

Basiret kapatıldı. 1874'de *Hülâsaî Efkâr*, *Şark* ve *Hayal* gazeteleri kapatıldı.

1875'de *Hayal* gazetesi yasak edildi. v.b....

Soru 19 : Basına ilk sansür nasıl kondu?

Âli Kararname de yetmemiştir basını susturmak için. Ülkedeki bütün bozukluklardan basın sorumlu tutulmaktadır. Hükûmetin en ufak bir eleştiriye tahammülü kalmamıştır. Sonunda, 11 Mayıs 1876'da, yeni bir Âli Kararname ile basına sansür konur. Kısaca şöyle der bu Âli Kararname:

«Osmanlı basınında çıkan yazılara hükûmet gerekli dikkati göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli veya süresiz olarak kapatmışsa da basın inzibat altına alınamamıştır. Bunun için gazetelerin baskıdan önce muayenesine karar verilmiştir. Bu karar da geçicidir...»

Server İskit bu kararnamenin basında geniş tepkiler yarattığını göstererek şu iki örneği veriyor:

1 — *Basiret* gazetesinde sansür kararnamesinin yayınlandığı gün şöyle bir ilân çıkmıştır: Matbaamızın makinesi bozulduğundan gazetemiz birkaç gün yayınlanmayacaktır.

2 — *Sabah* gazetesi de ilk gün, gazeteyi sansürün yasakladığı yazıların yerini boş bırakarak yayınlamıştır.

Yeni baskı tedbirleri:

Matbuat Nizamnamesinin basın özgürlüğünü ortadan kaldıran sert maddeleri, 1867'de yayınlanan Âli Kararname ve 1876'da da sansür konması yetmiyormuş gibi hükûmet, basını büsbütün sindirmek için yeni tedbirlere yönelmiştir. Bunların en önemlisi yine 1876 yılında yayınlanan bir tebliğdir. Sırbistan savaşı başlamıştır o sırada. Hükûmetin durumu hiç de parlak değildir. Yenilgi haberleri yayılmaya başlamıştır ortalığa. Ama hükûmetin yayınladığı resmî tebliğe göre bunlar hep dedikodudur. «Asakiri İslâm (İslâm askerleri) düşman karşısında uğraşırken burada bir takım kimselerin gerçekleri bilmeden böyle bir mesele üzerinde idarei efkâr etmeleri bozgunculuk demektir. Bunlar yasak edilmiştir. Yer yer hafiyeler tayin edilmiştir. Devlet işleri üzerinde söz söyleyenler vatan haini sayılacaktır. Gazetelerin de bu konularda yazı yazmamaları için Matbuat Dairesince talimat verilmiştir...»

Soru 20 : Sultan Aziz'in tahttan indirilmesiyle elde edilen basın özgürlüğü ne kadar sürdü?

Kısa süreli dar bir özgürlük dönemi: (Birinci Meşrutiyetin hazırlanışı ve ilk yılı):

1876 Mayısında Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi ge-

çici bir özgürlük döneminin başlangıcı oldu. Sürgünler İstanbul'a döndüler. Gazetelerde her çeşit yazılar çıkmaya başladı. Bazı yeni gazeteler yayınlandı. Beşinci Murad'ın üç aylık bir iktidar dönemi böyle bir hava içinde geçti. İkinci Abdül Hamid tahta çıkınca da aynı hava devam etti. Bu sırada İlk Kanunu Esasi'nin, yani Anayasanın ilânı havayı büsbütün coşturmuştu.

Anayasanın 12. maddesi «Basın kanun dairesinde serbesttir» diyordu. Ama bu çok lâstikli bir deyimdi. Ne demekti basının kanunlar çerçevesinde özgür olması? Bu, özgürlük her çeşit kanunla sınırlandırılabilir demekti! Kaldı ki eski Matbuat Nizamnamesi de yürürlükten kaldırılmış değildi. Sansür Kararnamesi de yürürlükte idi.

Kısa bir özgürlük dönemi dediğimiz bu dönemde basın yine kısıntılar içinde kalmış ve bu dönem çok kısa sürmüştür. Bu dönemin başlangıcı 30 Mayıs 1876, yani Abdül Aziz'in tahttan indirilmesi tarihidir. Sonu ise 13 Şubat 1878, yani Meclisi Mebusan'ın kapatılmasıdır. Ama Meclisin kapatılmasından önceki on aylık bir dönem de çok sıkı koşullar altında geçmiştir. «Doksan üç harbi» denen Osmanlı - Rus savaşı patlak vermiştir 23 Nisan 1877'de. Savaşı bahane ederek de Sultan Hamid her alanda sıkı tedbirler almaya yönelmiştir. Demek ki bu dar özgürlük dönemi gerçekte bir yıllık bir dönem bile değildir.

Neler olmuştur bu dönemde?

Her şeyden önce Abdül Aziz'in tahttan indirilmesi bir şenlik havasıyla karşılanmıştır İstanbul'da. Öteden beri Jön Türklerle çeşitli ilişkileri olan Beşinci Murad tahta çıkmıştır. Hürriyet kahramanı Mithat Paşa her ne kadar başbakanlığa getirilmemiş ise de yöneticiler arasında Paşa'nın çok geniş etkileri vardır. Büyük reform tasarılarının hazırlıklarına girişmiştir erkân. Kanunu Esasi ilân edilecek, bir Meclisi Mebusan, bir de Meclisi Ayan kurulacaktır.

Ama daha sıra gelmemiştir bunlara. Abdül Aziz devrilmiş, Hürriyet kahramanları işbaşına gelmiştir ama basının öyle fazla ileri geri her şeyi yazmasına izin verilecek değildir ya! İşte bunun bir örneği: Sultan Aziz intihar ettikten tam üç ay sonra, 4 Ağustos 1876'da, yani Beşinci Murad'ın 93 günlük padişahlığı sırasında *Vakit* gazetesinde şu yazı yayınlanacaktır:

«Bir vakitten beri *Hayal* gazetesi *Basiret* ve *Vakit* gazeteleri imtiyaz sahipleri aleyhine birtakım tezyif edici makaleler yayınladığından dolayı *Hayal* gazetesinin imtiyaz sahibi idareye getirilmiş ve kendisine tenbih ve ihtar da bulunulmuşsa da *Hayal* gazetesi yine de namus ve edeb dışı yazılara devam etmiştir. Kişileri kınayacak havadis yayını kanun ve nizamlarla yasaklandığı halde bu gibi yazılar yayınlamak şu zamana uygun olmayacağı için *Hayal* gazetesi süresiz olarak kapatılmıştır, Bundan böyle lâtife ve mizaha dair varakpare yayınlanmasına izin verilmiyeceği ilân olunur...»

Hayal gazetesinin sahibi Teodor Kasap bir süre sonra gazetesinde «Matbuat kanun dairesinde serbesttir» yazısıyla elleri ve ayaklarına zincir vurulmuş bir Karagöz desenini yayınladığı için 3 yıla mahkûm olacak ve İstanbul'dan kaçacaktır.

Abdül Hamid tahta çıkalı daha dört ay bile olmamıştır, Kanuni Esasi'nin yayınlanmasına birkaç hafta kala, Mithat Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında yayınlanan bir belge de şudur:

«Bir süreden beri Türkçe gazetelerin çoğunda zihinlerin ve düşüncelerin zaten tasavvur edilmeyen bazı teşebbüslere olan eğilimlerini teşvik edecek birçok yazılar görüldüğü için... bu gibi havadis yayınlayanlara karşı şiddetli tedbirler alınmasına mecburiyet duyulacağı bildirilir.»

Bu da başka bir belge: 1877 yılının ortalarına doğru,

Kanunu Esasi'nin ilânından ve Meclisi Mebusan'ın açılmasından bir süre sonra yayınlanan bir resmî tebliğde şöyle denmektedir:

«Eskiden, gazeteler yokken dedikodular yalnız ağızlarda dolaşırdı. Şimdi herkes aklına geleni birer gerçekmiş gibi yayınlıyor. Gazetelerde çıkan yazıları da herkes tümüyle gerçek sanıyor. Bu yüzden ortaya çıkan yanlışlar eskisinden çok önemlidir. Hükûmetin icraatı aleyhine dil kullananlar fesatçı sayılacağı ve bu çeşit yazılar yazanlara karşı gereken şiddetli kanunî tedbirlerin alınacağı cümlelerin malûmu olmak üzere devlet adına bu durum şimdiden ilân olunur.»

Abdül Hamid Kanuni Esasi'ye ve yeni kurulan parlamenter rejime rağmen güdümlü bir düzenin hazırlıklarını yapıyordu bir yandan. Ruslarla savaş patlak vermişti artık. 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkı Yönetim Kararnamesiyle padişah eskiden olduğu gibi olağanüstü yetkiler elde ediyordu. Şöyle diyordu bu kararname:

«Askerî hükûmet gerekli kişilerin gece ve gündüz evlerini arayabilir, şüpheli ve sabıkalı kişileri başka bölgelere gönderebilir... zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal kapatabilir ve her türlü cemiyetleri yasak edebilir...»

13 Şubat 1878'de Meclisi Mebusan kapatıldı. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda yeni bir dönem başlamış oluyordu. Buna «İstibdat Dönemi» denir.

II

BİRİNCİ MEŞRUTİYET VE İSTİBDAT DÖNEMİ

(1876-1908)

Soru 21 : Birinci Meşrutiyette nasıl bir basın kanunu tasarısı hazırlandı?

Abdül Hamid tahta çıktıktan birkaç ay sonra, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir basın kanunu tasarısının hazırlanması için bir komisyon kurulmuştu. Komisyon kısa zamanda bu tasarıyı hazırlayarak 1877 Nisanında bunu Mebusan Meclisine getirdi. Tasarının birinci bölümünde basımevlerinin kuruluşu ve işletilmesiyle ilgili hükümler yer alıyordu. İkinci bölüm gazetelere ve süreli yayınlara ayrılmıştı. Üçüncü bölümde de basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara verilecek cezalar sıralanmıştı.

Bu tasarının önemli özellikleri şunlardır:

- Gazete çıkarmak için hükûmetten izin istenir. Hükûmet de 15 gün içinde izin verip vermediğini bildirir;
- Yayınlanan her sayıdan ikişer gazete başkentte matbuat idaresine, taşra şehirlerinde valiliklere verilecek ve yöneticilerden bunu gösterecek birer belge alınacaktır. Belge alınmazsa her bir sayı için 2 Osmanlı altını ceza verilecektir;
- Mebuslar yazı işleri müdürü olamazlar;

— Hükûmete ve ilgililere cevap ve düzeltme hakkı tanınmıştır. Gazeteler düzeltme yazılarını ilk veya ikinci sayıda yayımlamak zorundadırlar;

— Bir gazetede herhangi bir duruşma ile ilgili bir haber yayınlanırsa, gazete, mahkemenin ileride vereceği kararı da yayımlamakla yükümlüdür;

— Mebusan Meclisindeki tartışmalar yanlış anlam ve yorumlara yol açacak biçimde yayınlanamaz;

— Devletin güvenliğini sarsacak bir suçun işlenmesini kışkırtacak yazı yayınlayan gazeteler süresiz olarak kapatılır;

— Hazreti Padişaha dokunacak yazı yayınlayan gazeteler kapatılır, sorumlulara 1-3 yıla kadar hapis cezası verilir;

— Anayasa ile kurulmuş düzene karşı yazı yayınlamanın cezası 1 aydan 1 yıla kadar haptir.

Tasarıda bunlardan başka, gazete çıkartmak isteyenlerden bir «kefalet akçesi» alınması ve mizah gazetelerinin de yasak edilmesi öngörülmüştü. Mebusan Meclisi bu hükümleri tasarıdan çıkarttı.

Soru 22 : Mebusan Meclisi tasarıda ne değişiklikler yaptı?

Matbuat Kanunu tasarısı Mebusan Meclisinde uzun tartışmalara yol açtı. Matbaa açılması ve gazete çıkartılması için hükûmetten «ruhsat» alınması büyük tepkilerle karşılandı. Mebuslar şunları söylediler:

«Matbuat serbest olmalıdır. Matbuat nerede serbest ise orada terakki hâsıl olur. Bu lâiyhayı görenler ceza ka-

nunu zannettiler. İçinde para ve hapis cezasından başka bir şey yok. Bizim ceza kanunumuz var. Gerekirse ona başvurulur. Amerika'nın bu kadar ileriye gidişine herkes şaşıyor. Ama bilmiyorlar ki iki Amerikalı bir yerde bulursanız yanlarında bir matbaa, bir de gazete bulunur.» (Vasilaki efendi).

«Matbuat kanun dairesinde serbesttir denildikten sonra matbuatı zincirlerle bağlarsak hürriyet kalır mı?» (Hüdaverdi efendi).

«Bendeniz matbuatın serbest olması tarafındayım. Memleketimizde her menfaat matbaalardan çıkmıştır.» (Niş'den Süleyman bey).

«Halep'te birisi vardır. Matbaa açmak için hükûmete bir istida vermişti. Tam üç yıl uğraşıldı.» (Nafi efendi).

«Silâh tehlikelidir ama hangi devlette silâh satılması yasak edilmiştir. Herkes silâh alır ama adam öldürürse devlet onu tutar cezasını verir.» (Hüdaverdi efendi).

«Yalnız vilâyet ve livâ merkezlerinde değil kaza merkezlerinde de matbaa açılabilmelidir.» (Rasim bey).

«Gelecek yıl inşallah matbaaları köylere kadar tevsi edeceğiz (yayacağız).» (Yusuf Ziya efendi).

«Londra'da, Paris'te, Berlin'de, hâsılı her yerde mizah gazeteleri vardır. Bunlar nükteli şeyler yazarak halkı terbiye ederler.» (Hüdaverdi efendi).

«Bizim terbiyemiz gazetelere kaldıysa vay halimize; biz gazete terbiyesi istemeyiz.» (Astarçılar Kethüdası Ahmet efendi).

«Mizah gazeteleri lüzumsuz ve faydasız olduğu gibi onların zararları da vardır. Avrupa'da mizah gazeteleri var diyorlar; biz onları taklide mecbur değiliz. Biz Avrupa'nın tüccarından istifade etmeliyiz. Bakalım Avrupa'nın ukalâsı, hükeması bu mizah gazetelerinden memnun mudur? Benim âcizane bilişime göre memnun değillerdir. Mizah gazeteleri resimden arı olamazlar (resimsiz olamazlar).

Resmin insana olan tesirlerine bakmalı... Açık saçık resimler insanı isyan ettirirler. Aklın cisim üzerindeki hükümü gider. Gençlerin, yaşlıların iradesi elden gider. Avrupa'da birtakım deniz hamamları filân vardır ki, o misilli yerlerin vukuatından olarak birtakım açık saçık resimler yaparlar. Hükema bundan şikâyetçidir. Irz ve edeb sahibi olan familya babaları bunların adını bile söylemezler... Bunlar terbiyeyi bozar.» (Macid bey, Matbuat müdürü).

«Şimdiye kadar yayınlanan mizah gazetelerine bakalım. Bunlardan ne zarar geldi. Ama birisi birkaç defa yol-suz bir madde yazmış o da cezasını çekmiştir. İnsan bir tüfek atarsa birisini öldürebilir. Ama böyle bir mahzur olduğu için tüfeği ortadan kaldıramayız. Pek çok zevat vardır ki ciddî gazete okumaz da mizah gazetesi okur. Eğer mizah gazeteleri başka memalikte bulunmasalar bile bunları biz kendimiz yapmalıyız.

«Matbuat ne kadar serbest olursa o kadar fayda hâsıl edeceğine şüphe edilmemelidir. Eski halimize nisbetle pek çok terakki ettik. Bu da matbuat sayesinde.» (Hasan Fehmi efendi).

«Dünyada komedyâ ile mizah kalkarsa fenalığı tepelemek için elimizde silâh kalmaz. Ciddî gazetelerin yapmadıkları şeyi mizah gazeteleri yapar.» (Solidi efendi).

«Mizah gazetelerinin men'i caiz değildir. Bunlar kaldırılacaksa tiyatro gibi, gazino gibi eğlence mahallerinin cümlesini kaldırmalı.» (Sebuh efendi) .

«Mizah gazeteleri yalnız Rusya'da memnudur. Ondan başka her yerde çıkar. Biz de Rusya gibi mi davranacağız?» (Vasilâki bey).

«İki bin seneden beri şiir ve irşatta ileri giden milletler hep komedyalarla ileri gitmişlerdir. Mizah dahi bir nevi komedyâ demektir.» (Hüdaverdi efendi).

«Mizah soytarılık değildir. Bu matbuat kanunu gele-liden beri acaip acaip şeyler işitiyoruz.» (Sebuh efendi).

«Eğer mizah soytarılıksa karagözleri de kaldırmalı.»
(Manok efendi).

«Gazeteler ne kadar çok olursa o kadar fayda vardır.»
(Vasilâki bey).

«Macid bey'den işittik ki Frengistan'da çıkan mizah gazetelerinden memaliki mezkûre ukalâsı memnun değildir. Öyle ise acaba devletler niçin menetmiyorlar?»
(Başkan).

«Mizah gazetelerinden hiç olmazsa elifba öğrenilir ki bu da faydalıdır.» (Hasan Fehmi efendi).

«Ahaliyi gazete okumaktan menetmek için öyle ağır ağır tekliflerin büsbütün kalkmasını isterim.» (Hüdaverdi efendi).

Mizah gazetelerini yasaklayan ve gazete çıkartmak için bir garanti parası yatırılmasını öngören maddelerin geri çevrilmesinden sonra Mebusan Meclisi 2 Mayıs 1877'de tasarıyı kabul etti. Tasarı on gün sonra da Ayan Meclisinde geçti ve Padişahın onayına sunuldu. Ama Abdül Hamid bu değişiklikleri çok kötü karşılamıştı. Tasarıyı onaylamadı ve uzun tartışmalarla Meclisten geçmiş olan Matbuat Kanunu tasarısı bir türlü yürürlüğe giremeden «Hazreti padişahî»nin kalem dairesinde unutuldu kaldı.

Soru 23 : İstibdatta basın sansürü ne idi?

Osmanlı tarihinde «İstibdat Dönemi» denen, Abdül Hamid'in 30 buçuk yıllık diktatörlük dönemi Türk basınının en karanlık çağıdır. Abdül Hamid tahta çıktıktan bir süre sonra çok güdümlü ve tekelci bir yönetime yönelmiştir. Yeni Anayasanın ilânı (23 Aralık 1876) ve bundan birkaç ay sonra da Mebusan Meclisinin toplanması (19 Mart 1877) Padişahın eğilimlerinde hiçbir değişiklik yapmamıştır. Abdül Hamid'in, daha Birinci Meşrutiyetin ilk

aylarında basına karşı alınmasını istediği tedbirler bunun delilleridir. Padişah 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkıyönetim Nizamnamesi ile gerekli gördüğü zamanlarda gazeteleri kapatma yetkisini eline almıştır. Balkan ülkelerinin çıkarttığı bağımsızlık savaşları ve Çarlık Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna saldırısı ülkedeki havayı büsbütün gerginleştirmiş ve Hükümdar dış tehlikeleri bahane ederek otuz buçuk yıl sürecek olan büyük bir baskı rejiminin temellerini atmıştır.

19 Mart 1877'de Mebusan Meclisinin kapatılması bu bakımdan Diktatörlük döneminin başlangıcı sayılabilir. Bu dönemde üzerinde durulması gereken başlıca konular şunlardır:

- Basın sansürü;
- Basına konan yasaklar; gazetelerin kapatılması;
- Gazetecilere çıkarlar sağlanması ve jurnalcılık;
- Yabancı basının satın alınması;
- Yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi.

Basın Sansürü:

Abdül Hamid'in hükümdarlığı döneminde basın sansürü ilk olarak 1878'de, Sıkıyönetim Nizamnamesinin uygulanması ile başladı. Önceleri yalnız siyasal gazeteler sansürden geçiriliyordu, 1882'de her çeşit gazete ve dergiler de sansürün kapsamına girdi.

Üç türlü sansür vardı bu dönemde:

a — *Türkçe ve azınlıkların dilleriyle yayınlanan gazetelerin sansürü:*

Bu sansürün uygulanması amacıyla 1878'de bir sansür heyeti kurulmuş ve bu kurul İçişleri Bakanlığındaki İç Basın Müdürlüğüne bağlanmıştı.

Gazete yazı işleri müdürleri gazeteye girecek bütün yazıların provalarını her akşam Sansür Kuruluna sunuyorlar, sansür memurları da gerekli gördükleri yazı, pa-

ragraf, cümle ve kelimeleri çıkardıktan sonra gazeteye gönderiyorlardı (1).

b — *Türkiye’de ve dışarda yabancı dillerde basılan gazetelerin sansürü:*

Bu çeşit yayınların sansürü ile Dışişleri Bakanlığına bağlı «Matbuatı Hariciye Müdürlüğü» görevlendirilmişti. Bu müdürlüğün Millî Eğitim Bakanlığı ile de yakın ilişkileri vardı. Yabancı ülkelerden gönderilen yayınlar daha gümrükten geçmeden Millî Eğitime bağlı memurların kontrolünden geçiyordu.

c — *Yerli ve yabancı kitap sansürü:*

Abdül Hamid tahta çıkmadan çok önce, daha 1846-47 yıllarında kurulmuş bir Eğitim kurulu vardı. Bu kurula bazen «Meclisi Maarif» bazen de «Meclisi Kebiri Maarif» dendiğini görüyoruz. Bu kurulun görevi, basılmadan önce kitapları incelemek ve gazete çıkarmak isteyenlere «ruhsat» vermektir. Demek ki bu kurul kitap sansürüyle görevlendirilmişti.

1880’de yine Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak bir «Encümeni Teftiş ve Muayene» kuruldu. Bu kurul da siyasal olmayan sürekli yayınların ve kitapların sansürü ve kontrolü ile ilgileniyordu. Kurulun 74 kişilik bir kadrosu vardı.

1897’de yine Millî Eğitim’e bağlı olarak bir «Tetkiki Müellefat» ve bir de «Kütübü Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti»nin kurulduğunu görüyoruz.

Tetkiki Müellefat komisyonu, Encümeni Teftiş ve Mu-

(1) Gazeteci Süleyman Tevfik Bey’in anılarından: «O zamanın İsmail Kemal, Sait, Ahmet Mithat gibi büyük yazarları gazeteye girmeyeceğini bildikleri halde, saraya duyurmak istedikleri mühim şeyleri başmakale şeklinde yazar ve sansüre gönderirlerdi. Çünkü bunun yayımını yasak eden bir memur yazının bir kopyesini bir notla Saraya gönderir, Abdül Hamid de bunu okutup dinlerdi...»

ayeneden ruhsat alarak yayınlanan kitap ve türkçe oyunların yeniden incelenmesi ile görevlendirilen ve haftada 2 defa Millî Eğitim Bakanının başkanlığında toplanan bir komisyondur.

Soru 24 : Sansür nasıl uygulandı?

İstibdat Döneminde sansürün nasıl uygulandığını çeşitli belgelerden ve o dönemde yaşamış bazı gazetecilerin anılarından anlıyoruz.

Bu belgelerin en önemlilerinden biri Mabeyn'den, yani Yıldız sarayı başkâtipliğinden Matbuat Müdürlüğüne gönderilen yönergedir (talimat) (1).

Yıldız Sarayı Hümayunu

Başkâtiyet Dairesi

1 — Her şeyden önce Padişah'ın değerli sağlığına, ürünlerin durumuna, ticaretin ve sanayiinin gelişmesini bildiren haberlere öncelik verilmesi;

2 — Millî Eğitim Bakanlığının ahlâk açısından onaylamadığı hiçbir romanın veya yazı dizisinin yayınlanmaması;

3 — Bir sayıda yayınlanamayacak kadar uzun edebî ve bilimsel yazılara yer verilmemesi. «Devamı var», «Devamı yarına» gibi deyimlerin kullanılmaması;

(1) Bu yönerge Paul Fesch'in 1907'de Paris'te çıkardığı «Constantinople aux derniers jours d'Abdül Hamid» (Abdül Hamid'in son günlerinde İstanbul) adlı kitabında yayınlanmıştır. Server İskit «Türkiye'de Matbuat idareleri ve Politikaları» adlı kitabına bunun fransızcadan çevirisini koymuştur. Yönergenin yayınlandığı tarih belirtilmemiştir.

- 4 — Yazıda boşluklar bırakılmaması, çünkü bunlar birtakım kötü sanılara ve kafaları karıştırmaya yol açabilir;
- 5 — Kişilere sataşılmması; bir vali veya mutasarrıfın hırsızlık yaptığı, para yediğı, adam öldürdüğü veya ayıplanacak bir iş yaptığı söylenerek olursa saklanması gerekir;
- 6 — Kişilerin ve Vilâyet ahalisinin bazı yolsuzlukları bildirmek için Hükümdara verdikleri dilekçelerin yayınlanması kesinlikle yasaktır;
- 7 — Tarihte ve coğrafyada özelliğı olan bazı adların kullanılmaması, örnek: Ermenistan;
- 8 — Yabancı hükümdarlara karşı her ne biçimde olursa olsun girişilen suikastleri veya yabancı ülkelerdeki kışkırtıcı gösterileri yazmak yasaktır. Çünkü yasalara saygısı olan barışsever halkımızın bunları duyması iyi olmaz;
- 9 — Bazı kötü niyetli kişilerin yersiz yorum ve gözlemlerine yol açabileceğı için bu yönergenin gazetede yayınlanması yasaktır.

Serkâtibi Hazreti

Şehriyari

Tahsin

Soru 25 : Hangi sözler yasak edilmişti?

Bazı kelimelerin kullanılması yasak edilmişti. Sansür memurları elde yazılı bir kural olmadığı halde bunları yazılardan çıkartıyorlardı.

O dönemden kalma belgelerde şu kelimelerin çıkartıldığı belirtiliyor: Grev, suikast, ihtilâl, anarşi, sosyalizm, dinamo, dinamit, infilâk, kargaşalık, hal (hükümdarın tahttan indirilmesi), kıtal (vuruşma), Kanuni Esasi, hür-

riyet, vatan, müsavat (eşitlik), Bosna, Hersek, Makedonya, Girit, Kıbrıs, Yıldız, büyük burun (Abdül Hamid'in burnu büyük olduğu için bu kelime yasak edilmişti), Murat (Sultan Murat anlamına gelebildiği için), istibdat, beynelmilel (uluslararası), veliaht, cumhuriyet, mebuslar, Ayan azası, bomba, Mithat Paşa, Kemal bey, inkılâp, tah-takurusu (yanlışlıkla «tahtı kurusun» diye okunabileceği için); kimya ile ilgili yazılarda O = AH gibi simgelerin kullanılması yasaktı, çünkü bunlar «Abdül Hamid = sıfır» anlamına gelebilirdi; hasta (hasta adam, yani Osmanlı İmparatorluğu), kardeş (yani Sultan Murat) v.d.

Servet-i Fünun'un sahibi ve başyazarı Ahmet İhsan sansürle ilgili anılarında şöyle demektedir (1):

«Sansür son dereceyi bulmuştu. Hamidiye suları yeni akıtılmış ve çeşmeler açılmıştı. Dr. Besim Ömer paşa sular hakkında bir makale yazdı; çeşme başında bir ihtiyar adamın dua ettiğini gösterir artistik bir renkli resim de basılacaktı. Sansür buna soru işareti koydu ve ben şaşır-dım. Baş sansürcü Kara Kemal beye bir tezkere yazdım. Gelen cevap şudur:

‘Azizim,

Çeşme resmi hakikaten pek güzel ve dua herkesin na-zarında şüphesiz ki kutsaldır. Lâkin bu günlerde gazete-lerden neyi çıkartacağımı, neyi bırakacağımı bilmiyorum. Çünkü kötü düşünceli kimseler bu güzel resmi görür gör-mez ‘Hah, işimiz duaya kaldı’ demek istediğimizi sanırlar. Madem ki klişesini yaptırmışsınız, ileride, uygun bir za-manda koymak üzere haber veririm. Olimpiyad oyunlarına gelince, onların yayınlanmasına uygun zaman henüz gelmedi. Yayınlamayınız. Diğerlerine ruhsat verilmiştir. 24 Mayıs 1896.’»

Ahmet Rasim sansürle ilgili anılarında o çağın ünlü

(1) Ahmet İhsan, *Matbuat hatıralarım*, İstanbul, 1930, s. 150.

sansür memuru Hıfzı beyle arasında geçen bir konuşmayı şöyle anlatmaktadır:

«— Biz, dedim, yazdığımız yazılarda zatiâlinizin çizdiğinizizi bildiğimiz kelimeleri kullanmıyoruz. Biliyoruz ki vatan, millet, hürriyet, ihtilâl, cinnet, mecnun, yıldız, intihar, zehir v.s. gibi birçok kelimeler yazılmaz. Fakat sansürden gelen provalarda her seferinde başka başka kelimeler, cümleler görüyoruz ki çizmişsiniz. Bazen yarım sütunu, bir sütunu kaldırılıyorsunuz. Bunların ne gibi şeyler ve ne türlü fikirler ve manalar olduğunu lütfedip söylemeniz de boş yere yazmasak ve sizi de yormasak.»

«— Onu ben de bilmem. Yalnız size şu kadarını söyleyeyim ki siz anlayınız. Siz hangi yazınızı en çok beğenerek yazarsanız, 'Oh, ne güzel oldu' derseniz, benim onu çeceğimi biliniz...»

Soru 26 : Kitapları nasıl yaktılar?

İstibdat Döneminde Hükûmetin en büyük düşmanlarından biri kitaptı. Kitaba karşı savaş açılmıştı sanki. Bu konuda dünyanın en ilginç belgelerine bu dönemde rastlıyoruz. İşte bazı örnekler:

Mabeyn Başkâtipliğine, yani Saraya yollanmış 7 Mayıs 1902 tarihli bir belgeden özetler (1):

«Encümeni Teftiş ve Muayene'nin elkoyduğu 150 çuval kadar kitap ve belgenin önce Kâğıthane bölgesinde yakılıp yok edilmesi öngörülmüştü. Sonra bundan vazgeçildi, kitapların Millî Eğitim Bakanlığı arkasındaki bahçede, bir demir kafes içinde yakılması uygun görüldü.

(1) Server İskit, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, s. 135.

Fakat ne kadar dikkat edilirse edilsin, yanarken bazı kâğıtların havaya dağılacağı, ve çıkacak dumanların da dışarıdan yangın sanılacağı üzerinde duruldu. Çünkü geçen yıl bazı belgeler bahçede yakılırken tulumbacılar bunu yangın sanıp işi karıştırmışlardı. Bu yüzden kitap ve belgelerin Çemberlitaş hamamında yakılması daha doğru görülmüştür. Çünkü Bakanlığın mahzenine açılan bir geçitten Hamamın külhanın geçilebilir. Kitaplar böylece hiç kimse görmeden Hamama taşınabilecektir. Encümen başkanı Abdullâh Hasip efendi hazretleri ile Meclisi Maarif üyesi İbrahim efendi ve İlk okullar Müdürü Şükrü bey bu işin uygulanmasını izleyeceklerdir...»

Başka bir belge:

«150 çuval zararlı belgenin kimse görmeyecek şekilde Çemberlitaş hamamına taşınması için bugün Bakanlığın bahçe duvarında bir geçit açıldı, saat altı buçukta belgelerin yakılmasına başlandı, ve vaktin müsaadesi ve külhanın alabildiği ölçüde saat 10 buçuğa kadar 13 çuval yakıldı. Belgeler tamamen kül haline getirildikten sonra üzerine su dökülüp mahvedildi...»

Bir belge daha:

«Bugün saat 12'de toplandı. Akşam saat 10 buçuğa kadar 22 çuval yaktırıldı. Her ne kadar yanan belgeler bir kül yığını haline geldiyse de hamam külhanında iz bırakılmaması için üstüne su döktürülerek çamur haline getirildi. Son-

ra Bakanlığın yanındaki bahçede kazılan çukurun içine doldurularak üzeri toprakla örtüldü...

8 Mayıs 1902»

Adam öldürmüş kişilerin cesedi gömmelerine benzeyen bir korku yok mu bu işlerde? Aydınlıkların korkusu!
Bir belge daha:

«Bugün de sabahleyin 12'den akşam 12'ye kadar zararlı ve yasak edilmiş kitaplardan beş çuval yaktık. Böylece yakılan kitap ve risalelerin sayısı 165 çuvala yükseldi...

12 Mayıs 1902»

Dizgi yanlışları:

İstibdat döneminde bazı dizgi yanlışları yüzünden gazetelerin kapatıldığı görülmüştür. Bu yanlışların en ünlüleri arasında şunlar vardır:

— «Şevketlü Abdül Hamid» arap harfleriyle «şu kötü Abdül Hamid» olarak okunabilecek şekilde çıktığı için *Sabah* gazetesi bir süre kapatılmıştır.

— Padişahın tahta çıkışının yıldönümünü bildiren bir yazıda bir dizgi yanlış ile «leylei mes'ude» (mutlu gece) «leylei mesude» (yani karanlık gece) olarak çıkmış ve *İkdam* gazetesi hakkında kovuşturma açılmıştır.

— «Hollanda kraliçesine bir nişan itası» (verilmesi) konulu bir haber *Takvimi Vakayi* gazetesinde bir dizgi yanlış ile «nişan hatası» olarak çıktığı için gazete 1908'e kadar kapalı kalmıştır. Çünkü jurnalciler o zaman 12 yaşında olan bir çocuğa nişan vermekle «hata» edildiğini padişaha duyurmuşlar ve bunun bir çeşit muhalefet olduğunu belirtmek istemişlerdir.

— Matbaai Amire'de (Devlet basımevinde) dizilip yayınlanan *Salname*'de (Devlet yılığı) *Kanuni Esasi*'nin bir yaprağı cilde ters girdiği için bu, Padişahı baş aşağı görme

dileği olarak yorumlanmış ve Devlet basımevi kapatılmıştır.

Soru 27 : Basına ne gibi çıkarlar sağlandı?

Abdül Hamid'in hükümdarlığı döneminde yerli basını susturmak ve gazetecileri satın almak için çeşitli formüller uygulanmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

— Gazetecilere çeşitli kaynaklardan ödenekler sağlamak;

— Gazetecilere nişanlar vermek.

Gazetecilere ve gazetelere verilen ödeneklerin listeleri birçok yerlerde yayınlanmıştır. İşte bazı örnekler (1):

— *Tercümanı Hakikat* gazetesine Hazinei hasadan 120 bin kuruş verilmektedir (9 Şubat 1908);

— *Musavver Cihan* adlı derginin parasızlıktan kapanmasına Zâtı Şahanenin merhameti müsaade etmeyeceği için gazeteye Dışişleri Bakanlığından 1120 liralık yardım yapılması İradei Seniye sunulmuştur (13 Aralık 1890);

— *Saadet* gazetesi emir buyurulan ödenegin verilmesini beklemektedir (12 Ocak 1905);

— İstanbul'da çıkan *Levant Herald* gazetesine 100.000 kuruş, *Moniteur Oriental* gazetesine 67.606 kuruş, *Saadet* gazetesine 36.000 kuruş, *Byzantis* gazetesine 30.000 kuruş, *La Turquie* gazetesine 84.000 kuruş, *İstanbul* gazetesine 24.000 kuruş ödenek verilmiştir (24 Eylül 1890);

— İstanbul'da çıkan *Levant Herald* gazetesinin

(1) Niyazi Ahmet Banoğlu, «Abdül Hamid devrinde basın rezaletleri» *Dünya* gazetesi, Aralık 1955.

sahibi Edgar Vitaker'in Saraydan para koparmak için yaptığı şantajların özellikle üzerinde durulmaya değer. Bu adam 24 Temmuz 1890'da Saraya gönderdiği bir dilekçede şöyle demektedir: «1877'de Hükûmetin çıkarlarını savunmaya çalışıyordum. Hiçbir mükâfat görmedim. Bilâkis Hükûmet ödeneğimi kısıtı, gazetemi kapattı. Sekiz yıl dayandım. Elimdeki bir kısım malımı, Çanakkale'deki çiftliğimi, İstanbul'daki arsamı satarak durumumu korumaya çalıştım. Ama çok zor duruma düştüm. Sekiz yıldan beri biriken ödeneklerimin ve gazetemın kapatılmasıyla uğradığım zararların tutarı 20 bin liradır.

«Bir de sansür usulü kondu. Bu, halkın olayları anlamasına engel olmak için konmuş bir tıkaçtır. Hatta kolera gibi musibetleri bile yazmak yasaktır. Bu yüzden gazetemın okurları azalmış ve uğradığım zarar ve ziyanlar artmıştır.

«Şimdi sefalet içindeyim. Ömrümün sonuna kadar sefalet içinde kalmamak için yardımınızı rica ediyorum. Aksi halde, Osmanlı Ülkesinde 35 yıl içinde topladığım bilgileri başka ülkelerde yayınlamam gerekecektir.»

Edgar Vitaker Hükûmetten cevap alamayınca 23 Kasım 1890'da Sadarete bir ikinci mektup yazarak yine eski yardım isteklerini öne sürmüş ve Vitaker'in dilekleri Sadarete geniş tepkilerle karşılanmıştır. Bu şantaj olayının nasıl sonuçlandığı belli değildir.

— *Tarik* gazetesi sahibi Filip efendi de Padişaha mektup yazarak İstanbul'da bir salhane (mez-baha) kurmak için imtiyaz istemiştir.

— *Servetifünun*'un kurucusu Ahmet İhsan basınla ilgili anılarında Hükûmetten gördüğü para

yardımlarından söz ederek şöyle demektedir:
«Aldanmıyorsam, Babîâli kararıyla, bir nezaret bütçesinden yardım gören ilk gazete *Servetifünun*'dur. Diğerleri Hazinei hassadan ve ceb-i Hümayundan (Padişahın cebi) himaye olunurdu. Halbuki birkaç sene sonra bütün gazetelere maaş bağlanmıştı.

«Dahiliye müsteşarı Reşit Mümtaz bey işi çabuk gördü, *Servetifünun*'a Dahiliye bütçesinden ayda 3240 kuruş verilmesine lüzum gösterdi...» (2).

Servetifünun'a para yardımı yapılması ile ilgili 19 Aralık 1891 tarihli karar *Takvimi Vakayi* gazetesinde resmi ilân olarak çıkmıştır. Bu kararda «Ahmet İhsan beye lüzumu miktar muavenet akçası verilmesi için... emrû fermanı hazreti şehriyari» çıktığı belirtilmektedir (3).

— Münir Süleyman Çapanoğlu «Basın tarihine dair bilgiler ve hatıralar»da *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet'in padişaha çektiği bir telgrafın üzerinde durmaktadır. Ahmet Cevdet bu telgrafında, vaktiyle tütün işi yaparken Rejinin (yani Tekel'in) kurulması dolayısıyla uğradığı zararları ve *İkdam*'la geçinemediğini anlatarak, fransızca gazete çıkarmak için padişah'tan yardım istemektedir (4).

Padişahın doğum günlerinde ve tahta çıkış yıldönümlerinde gazeteciler yaldızlı cümlelerle dalkavukluk yazıları yazarlar, Sultan da kendilerine nişan ve çeşitli armağanlar verir, paralar dağıtırdı. Bu konuda yayınlanmış birçok lis-

(2) Ahmet İhsan, aynı eser, cilt I, s. 72.

(3) Ahmet İhsan, aynı eser, s. 75.

(4) Münir Süleyman Çapanoğlu, Basın tarihine dair bilgiler ve hatıralar, İstanbul, 1962, s. 49.

te vardır. Bu listelerde o dönemin en önlü yazarlarının adlarına rastlanmaktadır.

O dönemin ilginç olaylarından biri de sırtını Abdül Hamid'e dayamış olan Baba Tahir adlı bir gazetecinin yabancılar Padişah adına nişanlar dağıtması veya satmasıdır. «Baba Tahir bazı yabancılar nişan vaad eder, bu adamın ismini kendi gazetesinde resmî haberler sütûnunda yayınlar, Babiâli divan kaleminde elde ettiğı bir memura beş on kuruş karşılığı nişan beratını yazdırır, çarşıdan nişanı satın alır ve özel bir törenle yabancıya bu nişanı vererek paraları cebine doldururmuş» (5). Baba Tahir bir süre sonra suç üstü yakalanmış ve beş yıla mahkûm olmuştur.

Soru 28 : Yabancı basın nasıl elde edildi?

Abdül Hamid'in dış basında çıkan yazılardan çok korktuğı anlaşıyor. O zamanki anlayışa göre içerideki olayların yabancı ülkelerde duyulmaması gerekir. Bu düşünce hiçbir zaman pek değişmemiştir bizde. Yabancı gazetelerde çıkacak haber ve yorumlardan her zaman çekinilmiştir. İşte Abdül Hamid de bunu önlemek için çeşitli yollara başvurmuştur. Yabancı gazetecilere türlü çıkarlar sağlanmış ve bol bol para verilmiştir. Türk basın tarihi bunun sayısız belgeleriyle doludur.

Bir zamanlar Dışişleri Bakanı olan Sait paşa ile Dışişleri müsteşarı Artin Dadyan'ın birlikte hazırladıkları bir rapor bu konuda çok ilginçtir. Raporda İstanbul'da yabancı dillerde çıkan *Levant Herald*, *Phare du Bosphore*, *La Turquie*, *İstanbul*, ve *Byzantis* gazetelerine yılda 340 bin

(5) Ahmet İhsan, aynı eser, s. 126.

lira ödendiği, yabancı ülkelerdeki gazetelere ise yalnız 1300 lira verildiği belirtildikten sonra şöyle denmektedir:

«Basına ayrılan paranın toplamı önemlidir. Bunun iyi kullanılması oldukça fayda sağlayabilir. Onun için, yabancı dillerdeki gazetelerin ileride yapacakları hizmetler karşılığı, yerli gazetelere verilmekte olan paraların hemen kesilmesi, yahut miktarlarının azaltılması ile bu paranın yabancı basına ayrılmış ödeneklere eklenmesi yerinde olacaktır.

«Şimdi dış basın ödeneginden bir miktar para almakta olan '*Memorial diplomatique*' gazetesine ve Avrupa'da büyük ve tanınmış bir iki gazeteye, mümkün olduğu kadar hiçbir tarafa renk verilmeksizin, bazı devletlerin yaptıkları gibi, para verilmesi ve bu gazetelerin tarafımıza geçirilmesi, İstanbul'daki muhabirlerinden bir ikisinin mükâfatlandırılması ve bu suretle hükûmet lehine yazılar yazdırılması uygun görülmektedir.» (1)

Eski Paris Büyükelçisi Salih Münir paşa da saraya sunduğu bir raporda fransız basınının satın alınması için sunuları öne sürmektedir:

«*Débats* ve *Temps* gibi en ünlü gazetelere kalem erbabından olan eski bakanlar yazı yazarlar. Bu yazarlara memleketimizden verilen bilgilerin çoğu yanlıştır, bir kısmı da gareze dayanır. Onun için, bu yazarları yanlış yollara kapılmaktan men ile saltanatın menfaatlerine uygun surette yayın yapmaya âlet etmek pek önemli ve gereklidir. Şimdiye kadar bu gazetelerin kanaatlerini değiştirmek için bir yol tutulmamış, yalnız zararlı yayınların tahkiki için harcanan paralardan da bir fayda elde edilememiş olduğundan, temas ettiğim Paris'in tanınmış şahsiyetlerinin yardımıyla şu kaniya vardım ki, bu gazetelerin

(1) N. A. Banoğlu, aynı yazı dizisi, **Dünya**, 22 Aralık 1955.

bir kısım yazarlarının münasip surette taltif edilmeleri gerekir.

«30 gazetenin ayda 5000 franklık ödenekle tamamen ele alınmalarını sağlamış durumdayım. Bu para şimdi dış yayınları izlemek ve araştırmak için vermekte olduğumuz paradan ve telgraf ücretlerinin dörtte birinden bile azdır. Bunun fazla görülmeyeceği düşüncesiyle bu gazete yazarlarıyla bir mukavele imzalanması gerektiği kanısındayım.

«Bu ödenğin Dışişleri bütçesindeki gizli tertipten verilmesine emir buyurulduğu takdirde gazete sahiplerinin, eğilimleri bozulmaksızın, bundan böyle birtakım zararlı yayınlara âlet olmalarını önlemek için söz konusu mukavele hazırlanması gerekmektedir...»

Victor Bérard 1897'de Paris'te yayınlanan «La politique du Sultan» (Sultan'ın politikası) adlı kitabında o yıllarda Paris'teki 17 gazeteye, Türkiye ile ilgili heyecan verici haber yayınlamamaları için sürekli olarak para verildiğini yazmaktadır.

Başka bir belgeye göre de Fransız basınına şu paralar verilmektedir: *Liberté* gazetesine 750 frank, *Voltère* gazetesine 1000 frank, *République Française de Presse*'e 1000 frank, *Gil Blas* gazetesine 500 frank, *Orient* gazetesine 10.401 kuruş...

Bu *Orient* gazetesini Paris'te Nikolaidis adlı bir Rum çıkarmıştır. Nikolaidis de çeşitli şantajlarla Hünkârdan para çekmeye uğraşan bir kişidir. Dışişleri Bakanı Sait paşanın 20 Mayıs 1891 tarihli bir tezkeresine göre Nikolaidis kendisine ödenek verilmeyecek olursa hiç değilse bir yere konsolos olarak atanmasını istemiştir ⁽²⁾.

Mabeyn başkâtibinin padişaha sunduğu bir tezkerede de Paris Büyükelçisi Salih Münir paşa'nın Nikolaidis'e 200 frank verilmesini istediği, fakat bu para ödenmediği için

(2) N. A. Banoğlu, Aynı yazı dizisi, **Dünya**, 3 Ocak 1956.

Nikolaidis'n sızlandığı, oysa bu kişinin bir süre önce Padişah hakkında fransızca bir övgü broşürü bastırıp dağıttığı ve Padişah'tan «ihsanı şahane» istediği belirtilmektedir. Bunun üzerine Nikolaidis'e Dışişlerinden istediği 200 franktan başka Padişah da 200 frank göndermiştir.

Abdül Hamid'in yönetimi üzerine ilginç bir kitap yayımlayan Paul Fesch de Nikolaidis'in bir süre sonra Fransa'dan kovularak Brüksel'e yerleştiğini yazmaktadır.

Saraydan para çekmek için türlü şantajlara başvuran yabancı gazetelerden biri de Paris'te Marango adında bir kişinin yayınladığı «*La Turquie Libre*» gazetesi idi. 1891-92 yıllarında yayınlanan bu gazetenin sahibi, Paris Büyükelçiliğinin isteği üzerine Fransa'dan sınır dışı edilmiştir.

«*Spectateur d'Orient*», «*Nouvelle Revue*» ve «*National*» gazetelerinin çeşitli şantajlara adı karışmıştır. «*Dix Neuvième Siècle*» adlı bir gazetede Saray'da tepkiler yaratan yazılar çıkmış ve bu gazete Paris Büyükelçiliğini uğraştıran bir konu olmuştur.

O zamanki Paris Büyükelçisi Fransız basını ile ilişkilerin düzenlenmesini sağlamak için Fransız Basın Müdür-lüğünde görevli Chesnel adlı bir gazeteciyi kullanmıştır. Bu adamın Büyükelçiye verdiği bir raporda şöyle denmektedir:

«Paris basınında durumumuz son derece iyidir. Önümüzdeki yıl daha da başarılı olmak için bütün araçları sağladığımıza inanabilirsiniz. Parti gazeteleriyle olan ilişkilerimiz sayesinde her türlü bilgiyi zamanında elde ediyoruz. Gazetelerin gelecek Ocakta sona erecek kontratlarını yenilememiz bugün düşüneceğimiz tek şeydir...» (3).

Basın şantajlarından biri de *Constantinople Ajansı*

(3) Paris Büyükelçiliğinden çıkarlar elde ederek Fransız basınında Abdül Hamid'i öven yazıların çıkmasını sağlayan bir gazeteci de Figaro yazarlarından Theodore Cahot olmuştur.

muhabiri Grosser tarafından yapılan bir şantajdı. Bu adam Osmanlı yönetimini yeren bir broşür hazırlayarak Saraydan 5 bin altın ödenek ve karısı için de iyi paralı bir iş istemiştir. Paul Fesch'in anılarından anlaşıldığına göre bu para verilmediği için şantajcı gazeteci Osmanlı İmparatorluğuna karşı 6 broşür daha yayınlamıştır!

Bundan başka Viyana'da çıkan «*Correspondance de l'Est*» ve «*Correspondance de Vienne*» gazeteleri Saraydan para sızdırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. «*Correspondance de l'Est*»'in yazarlarından Michel Niulinski'nin bu konuda birçok dalavereler çevirdiği anlaşılmaktadır.

Abdül Hamid kendi yönetimini eleştiren yazıların mutlaka bir çıkar elde etmek için yazıldığı kanısındaydı. Bunları susturmak için elinden geleni de yapıyordu. Ama bu davranış basında şantajların türemesine yol açtı. Bunlar yıllar boyu sömürdüler Osmanlı İmparatorluğunu.

Soru 29 : İkdam nasıl bir gazete idi?

1896'da Abdül Hamid'in istibdat döneminde çıkan *İkdam* gazetesi, İkinci Meşrutiyetin en önemli yayın organlarından biri olmuş, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamını yitirerek tarihe geçmiş bir gazetedir.

İkdam gazetesini çıkartan Ahmet Cevdet (1861-1935) basın tarihimizin önemli kişilerinden biridir. Siyasal Bilgileri ve Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra *Sabah* gazetesinde ve *Tercümanı Hakikat*'te çeviriler yapmaya başlayan Ahmet Cevdet 34 yaşında *İkdam* gazetesini çıkartarak *Sabah*'la rekabete başlamıştır. *İkdam* çıktığı zaman basın sönük bir durumdadır. Dört gazete yayınlanmaktadır o sıralarda: *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah*, *Tarik* ve *Saadet*. Ay-

rica *Ceride-i Askeriye* ve *Ceride-i Bahriye* gibi haftalık gazeteler de vardır.

Ahmet Cevdet *İkdam*'ı çıkartırken Sarayla yakın ilişkiler kurmuş ve yıllar boyu bunu başarıyla sürdürmesini bilmiştir. Münir Süleyman Çapanoğlu'nun yayınladığı bir belgeye göre Ahmet Cevdet Abdül Hamid'e «Siz Allahın yerdeki gölgesisiniz, adalet kapınız büyük küçük herkese açıktır» diye telgraflar çekmiş ve gazetesi için yardım istemiştir (1).

İkdam, çıktığı yılların en başarılı, en önemli gazetecilerini yazı kadrosuna almıştır. Gazeteye ilk katılanlardan biri Ahmet Rasim'dir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Necip Asım, Şinasi Hikmet (ünlü Şinasi'nin oğlu) ve Teodor Kasap da gazeteye katılanlar arasındadır.

İkdam'ın parlak bir çıkış yaptıktan dört gün sonra kapatıldığını görüyoruz. Bunun nedeni ufak bir dizgi yanlışlığıdır. Dördüncü sayı hazırlanırken provalara göre sayfa kalıbını düzelterken baş mürettip satırlardan birini karıştırmış ve «Cenab-ı Padişahileri» ile başlayan bir yazı «Mösyö Cenab-ı Padişahileri» olmuştur.

Gazete çıktıktan bir süre sonra hastalanarak İsviçre'ye giden Ahmet Cevdet'in on yıl orada kaldığı görülür. Ahmet Cevdet *İkdam*'a sürekli İsviçre mektupları yazacaktır. Meşrutiyet yıllarında yine gazetesinin başına geçen Ahmet Cevdet *İkdam*'ı doğru dürüst yönetememiş ve gazeteyi uzun süre başkalarına bıraktıktan sonra *İkdam*'ı kapatmak zorunda kalmıştır.

Ahmet Cevdet'in ölümü de kötü bir rastlantıdır. Mayıs 1935'de toplanan Birinci Türkiye Basın Kurultayı'na katılmak üzere meslek heyecanı ile Ankara'ya giden Ahmet Cevdet, orada birdenbire hastalanmış ve Kongre'nin üçüncü günü ölmüştür (2).

(1) Münir Süleyman Çapanoğlu, aynı eser.

(2) Almanak 1936, İstanbul, Basın Kurumu, s. 93.

İkdam Meşrutiyetin ilk yıllarında 40.000'e kadar basmış bir gazetedir. Türkiye'ye ilk olarak rotatifi getiren *İkdam*'dır. Birinci Dünya Savaşında bütün baskı ve dağıtım güçlüklerine rağmen *İkdam*'ın tirajı 25.000 yakınlarında olmuştur ⁽³⁾. O yıllarda *İkdam*'da çalışan İlhami Safa'ya göre gazetenin bu başarısının nedeni haberlere büyük bir önem vermesidir. *İkdam* şehir haberlerini 10-15 muhabirle izlemiş, bütün bölgelerden, dış ülkelerden özel haberler sağlamıştır.

İstibdat döneminde *İkdam*'da çalışanlar arasında Mahmut Sadık, Abdullah Zühtü, Hüseyin Cahit Yalçın, Maliyeci Cavit bey, Ali Reşat, Mahmut Ata, Veled Çelebi ve Dr. Adnan Adıvar'ın da adlarına rastlanır.

1908'de gazetenin başına Ali Kemal geçmişse de bir süre sonra ayrılıp *Peyam* gazetesini çıkarmıştır. Gazeteye sonradan katılanlar arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfkı Atay vardır.

İkdam mütareke yıllarında çeşitli güçlüklerle çıkmaya devam etmiş, Cumhuriyetin ilânından sonra da büyük krizler geçirmiştir. Ahmet Cevdet gazetenin yönetimini 1922'de Mecdi Sadettin'e bırakmışsa da 1926'da gazetenin yine başına geçmiş, fakat çok kısa bir süre sonra *İkdam*'ı Ali Naci Karacan'a devretmiştir. *İkdam*'ın bu son dönemi altı ay kadar sürmüş ve gazete aynı yıl, yani 1926'da kesinlikle kapanmıştır. *İkdam* çağının birçok gazetecisine okul olmuş bir gazetedir.

Soru 30 : Sabah'ı kimler yönetti?

Sabah gazetesinin ilk olarak 1895'de çıktığını görüyoruz. Gazetenin sahibi Papadopoulos adında bir Rumdur,

(3) Çapanoğlu, aynı eser.

başyazarı Şemsettin Sami bey, müdürü de Mihran efendidir. Gazete o sıralarda 10 paraya satılır. Şemsettin Sami'ye göre «gazeteden halkın yararlanması ancak yazı dilinin sadeliği ve fiyatının ucuzluğu ile kabildir.» (1)

Sabah, çıkışından 7 yıl sonra, 1882'de, Mihran efendi tarafından satın alınarak yeni bir yayın dönemine başlayacaktır. Mihran efendi Kayseriliydi. Küçük yaşta babasını kaybeden Mihran'ın, gençliğinde cebine birkaç para koyup bir eşeğe binerek İstanbul'a geldiği anlatılır (2). Mihran bir sanat öğrenmek istiyordu. İstanbul'da sanayi okuluna girdi, müretteplik öğrendi ve gazetelerde çalışmaya başladı. Biraz para biriktirince kendi hesabına yazı dizerek ufak bir basımevi edindi ve kitap bastı. Bir süre sonra da *Sabah* gazetesine idare müdürü oldu.

O zamanlarda gazetenin üç başyazarı vardı: Diran Keleşyan, Ahmet Rasim ve Mahmut Sadık. Yazı işleri müdürlüğünü de Ebüssüreyya Sami ve Hasan Bedrettin beyler yapıyordu.

Mihran efendi Mahmut Şevket paşa'nın Harbiye nazırlığı sırasında armatörlüğe de heves etmiş, Konya adlı bir şilep satın alarak asker taşımaya başlamıştı. Çok geçmeden bir vapur daha satın aldı. Buna da *Sabah* adını verdi. Bir süre sonra Kayseri adını verdiği başka bir vapur edindi. Enis Tahsin Til «Araya savaşlar girmemiş olsaydı Mihran efendi belki de bizim Onassis'imiz olacaktı» der (3).

İstibdat döneminde *Sabah* gazetesinin en büyük rakibi *İkdam* gazetesi idi. *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet bey Mihran efendi için «Hamaldır, okuyup yazması pek az-

(1) Selim Nüzhet, Türk gazeteciliği, İstanbul, 1931, s. 72.

(2) Enis Tahsin Til, «Eski gazeteciler, eski gazeteler» **Vatan**, 6 Mayıs 1959.

(3) Enis Tahsin Til, «Filip ve Mihran efendiler», **Vatan** 29 Ocak 1960.

dır» dermiş. Mihran efendi de Ahmet Cevdet bey için «Kafası et doludur, beyinden eser yoktur» diye söz edermiş (4).

Sonradan *Sabah* gazetesinde çalışmış gazeteciler arasında şu adlara rastlanır: Hüseyin Cahit, Adnan Adıvar, Hommer'i çeviren Ata bey, Hamit Vehbi, Ahmet Emin Yalman, Arif Cemil ve Enis Tahsin Til.

Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında gazetenin başyazarlığına Ahmet Emin Yalman getirildi. Yalman o dönemde gazetenin 15.000 bastığını belirtmektedir (5). Refik Halit ve Yahya Kemal de bu gazetede başyazı yazmışlardır.

Birinci Dünya savaşı bittikten çok kısa bir süre sonra Mihran efendi *Sabah* gazetesine yeni bir yön verecek önemli bir karar aldı; gazetenin yönetimini *Peyam* gazetesini başyazarı, İttihatçıların en büyük düşmanı Ali Kemal'e bıraktı. Gazetede şöyle bir ilân yayınlandı o gün:

«Gazetemiz yarından itibaren *Peyam* gazetesini baş muharriri Ali Kemal beye tevdi edilmiştir. Meşrutiyetimizin başlarından, hatta eski devirden beri siyaseten, ilmen, edeben mesleğini hiç değiştirmemiş, kalem ve vicdanından başka hâkim tanımamış birkaç muharririmiz varsa, şayet varsa, onlar da hiç şüphe yok ki Ali Kemal beyle arkadaşlarıdır. O halde şimdiden sonra *Sabah* gazetesinin ne olabileceğini okurlarımıza anlatmayı fazla buluruz.»

Ali Kemal bey böylece *Sabah*'a geçmiş oluyordu. Gazetenin adı da *Peyamı Sabah* oldu. *Sabah* derhal İttihatçılara karşı büyük bir kampanyaya girişti. Ali Kemal bütün İttihatçılara «Hinoğlu hinler» diyor, İttihatçıları tutan gazetelere «lahana yaprakları, karpuz kabukları» diye saldı-

(4) Enis Tahsin Til, «Gazetecilikte rekabet», *Vatan*, 19 Şubat 1962.

(5) Yalman, Gördüklerim, Geçirdiklerim, İstanbul 1971, cilt I, s. 294.

ıyor, *Akşam* gazetesinin yazarları için de «finolar» diye yazılar döşeniyordu.

Ali Kemal kısa bir süre sonra Anadolu hareketine yüklenmeye başladı. Millî mücadelenin liderlerine «Bolşevik ajanları, zırtapozlar, şakiler, bâgiler (asiler)» diye her gün saldırıdan geri kalmıyordu.

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması Ali Kemal için en büyük yenilgi olmuştı. İzmir'in kurtuluşunun ertesi günü Ali Kemal *Peyamı Sabah*'ta son başyazısını yazdı. Gazetenin başlığı «Türkün bayramı» idi. Yazıda da «Seviniyoruz ama bu sevincimiz bizi siyasi içtihadımızdan vazgeçiremez» diye eski görüşlerinden ayrılmadığını belirtiyordu.

Ertesi gün, 11 Eylül 1922'de, *Peyamı Sabah*'ta Ali Kemal'in gazeteden uzaklaştırıldığını belirten bir yazı çıktı. Daha ertesi gün de gazetenin adı yine *Sabah*'a çevrildi. Ama Mihran efendi korku içindeydi artık. Kendisinden hesap sorulabileceğinden korkuyordu. Aradan bir ay bile geçmeden *Sabah*'ı kapattı, her şeyini satıp Avrupa'ya kaçtı ⁽⁶⁾. 47 yıllık *Sabah* böylece tarihe karışmış oluyordu.

Gelelim Ali Kemal'e... 1922 Ekiminde bir öğle üzeri kendisini Beyoğlunda bir berber dükkânından çıkarken yakalayıp gizlice İzmit'e götürdüler. Daha düşman işgalindeydi İstanbul. İzmit'te Nurettin paşa sorguya çekti kendisini. Sorgudan sonra emniyet memurları Ali Kemal'i alıp dışarı çıkardılar. Halk birikmişti İzmit Sarayının bahçesine. Saat kulesinin önüne gelince çocuklar «Peyamı Sabah, Peyamı Sabah» diye bağırmaya başladılar. Küçük bir çocuk bir taş attı. Gözlüğüne geldi Ali Kemal'in. «Ayıp» diye bağırdı Ali Kemal. Bunun üzerine bir taş yağmuru başladı. Yere yuvarlandı Ali Kemal. Sonra taşlar yağdı

(6) Asım Us, 1930-1950 Hatıra notları, İstanbul, 1966. s. 46-54.

üzerine... Sonra askerler cesedini köprü başındaki bir ağaca astılar (?).

Soru 31 : Tercümanı Hakikat basına neler getirdi?

Ahmet Mithat efendi kurmuştur *Tercüman*'ı. Gazete 25 Haziran 1878'de çıkmaya başlar. Önceleri 4 sayfadır, sonra 8 sayfa olur. Gazetenin yarısını her gün Ahmet Mithat efendi doldurmaktadır. Gazetede çalışan mürettiplerin ve yazarların bir gün toplu halde grev yapmaları üzerine bütün yazıları kendi yazmış, kendi dizmiş, gazeteyi tek başına çıkarmıştır (!).

Tercümanı Hakikat Ahmet Mithat efendi'nin gericilikle, tutuculukla savaşlarını yürüttüğü öz gazetesi olmuştur. Romanlarını tefrika etmiştir bu gazetede, tarih dizileri yazmıştır ve en önemlisi uzun bir «Ekonomi politik» yazı dizisi yayınlamıştır.

O yıllarda Ohannes ve Portakal Mihail paşalar Siyasal Bilgiler okulunda ekonomi dersleri vermektedir. Seçilen yol liberal ekonomidir, paşa-profesörler bu doktrinleri savunurlar. Ahmet Mithat efendi ise *Tercüman*'daki yazılarında bunların karşısına dikilerek şöyle diyecektir:

«Salt ticaret özgürlüğünü bugünkü günde Avrupa'da kabul edebilecek ne bir Devlet, ne bir millet yoktur. Adam Smith'in ekonomisini okullarda öğretmeye kalkmak kiliselerde 'yanağınıza tokat vuranlara öteki yanağınızı da çeviriniz' diye vaaz vermeye benzer. Bizim yüksek okullarımızda Adam Smith ekonomisinin bir kanun, uygulanması gerçekten bir düstur sayılması çok esef edilecek bir

(?) Tarık Mümtaz Göztepe, Vahidettin, İstanbul, 1969, s. 434.

(!) İhsan Sungu (konferans): Hakkı Tarık Us, Ahmet Mithat'ı anıyoruz, İstanbul, 1955, s. 60.

şeydir. Biz ki henüz Quesnay ve Colbert zamanlarında değil, Sully zamanına bile gelmemişiz. Biraz tarımımız olmasa yokluk içinde kalırız. Sanayiimiz yoktur; her malı dışarıdan getirtmek zorundayız. Ticaretimiz yoktur. Ne kendi malımızı satabiliyoruz, ne de dışarıdan mal getirtebiliyoruz. Hal böyle iken serbest ticaret nerede, biz neredeyiz?

«Hemen hemen 200 yıl gerilerdeyiz. Acaba daha kaç yıl geri kalıp keselerimizi büsbütün sıkacağız? Baksanıza bir de yüksek okullardaki derslere. Bize de 'Siz ekonomi politik bilmiyorsunuz' diye ders vermek istiyorlar. Fesüphanallah!...»

Ahmet Mithat efendi bu yazılarının yanı sıra orta okul öğrencileri için *Tercüman*'ın özel eğitim sayılarını yayınladı. Bugün birçok ülkede gazetelerin okullarda kullanılması için uygulanan programların o bizde ilk örneklerini vermeye kalktı, hem de tâ 1880'lerde.

Tercümanı Hakikat sayısız gazeteciye de örnek olmuş, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Nigâr Hanım, Halide Edip Adıvar, Veled İzbudak, Necip Asım, Ahmet İhsan Tokgöz ve Hüseyin Cahit Yalçın uzun süreler *Tercüman*'da çalışmışlardır.

Tercüman, Ahmet Mithat efendi'nin ölümünden sonra da devam etmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar çıkmıştır.

Daha sonra 1955'te *Tercüman* adlı yeni bir gazetenin bambaşka bir kadro ile yayınlanmaya başladığını görürüz.

Soru 32 : Ahmet Mithat efendi kimdir?

Türk basın tarihinde özel bir yeri vardır Ahmet Mithat efendi'nin. Neden? *Tercüman* gazetesini kurmuş olduğundan dolayı mı? Hayır, yalnız bu değil. Kendisine «yazı

makinesi» dedirtecek kadar çok yapıt koymuştur ortaya. Bir yığın gazetede çalışmıştır. Ama en önemlisi «halka yönelen», halkın anlayabileceği bir dilde, bir basitlikte yazı yazma çığırını açmıştır da ondan. «Halk tipi» gazeteciliğin, gazete yazılarında «vülgarizasyon»un kurucusudur Ahmet Mithat efendi.

Vâ-Nû kendisi için şöyle der: «O, geniş halk tabakalarına okutmak; okutabilmek için de halkın nabzını elinde tutmak, halkın dilini kullanmak, öğretici bir vülgarizatör olmak yolunu tutan yazarların pîridir. Ahmet Mithat efendi bir çığır açıcıdır.» (Akşam, 8 Temmuz 1944).

Kimdir Ahmet Mithat efendi? Ahmet efendi 1844'de İstanbul'da doğmuş, bir halk çocuğudur. Anası bekâr çarşıcuları dikermiş, babası Hacı Süleyman Ağa da bunları pazar yerlerinde, cami avlularında satarmış. Binbir güçlük içinde büyümüş Ahmet efendi. Babası onu önce Mısır çarşısında bir aktar dükkânına, boğaz tokluğuna, çırak olarak vermiş. Orada dükkân süpürmüş, un taşımış, helâ yıkamış, odun kırmış Ahmet efendi. Sonra bahşiş toplayıp para biriktirmiş, ders almış bir hocadan, kitap okumaya başlamış ve adam olmuş böylece.

Ahmet efendi'nin yaşamı bundan sonra şöyle gelişiyor: Niş'e gidiyor Ahmet efendi. O zaman orada vali Mithat paşadır, çok beğeniyor bu genci ve kendi adını veriyor ona. Ahmet efendi oluyor Ahmet Mithat efendi. Niş rüştiyesini bitiriyor. O sırada Mithat paşa Tuna valiliğine atanmıştır, Ahmet Mithat'ı da beraberinde Ruscuk'a götürüyor. Ahmet Mithat kısa bir süre sonra Tuna gazetesine yazılar yazmaya başlayacaktır. Bu yazıların derhal büyük ilgi uyandırdığı ve bazı İstanbul gazetelerinde de yayınlandığı görülür. Hatta kendisini İstanbul'a bile çağırırlar; gitmez. Ahmet Mithat efendi'nin bu ilk gazetecilik dönemi 8 ay sürmüştür.

1869 Şubatında Mithat paşa Bağdat'a atanır. Kendi

takımını toplayıp Bağdat'a gider Mithat paşa. Vali'nin o zamanki takımı 104 kişiden kuruludur. Ahmet Mithat efendi de vardır bu takımda.

Ahmet Mithat efendi artık kendini gazeteciliğe vermiştir. Orada *Zevza* adlı bir gazete çıkartır, bir yandan da okur, ders alır, öğrenir, bilgisini genişletir.

Günün birinde kararını verir, İstanbul'a dönüp gazeteciliğe atılacaktır. Zaten daha önce de kendisine bir paşa «Oğlum yazı yazmak istiyorsan tapu yazma, yazı yaz, telif, çeviri; senin istidadın meydanda» demiştir. Ahmet Mithat efendi Tahtakale'de ufak bir basımevi kurar, başlar kendi yazılarını basmaya. Derken *Ceride-i Havadis* gazetesinde yazılar yazar. İşleri büyümeye başlamıştır, basımevinin Babiâli'ye taşır. Babiâli'de ilk basımevinin açan Ahmet Mithat efendi'dir.

Ahmet Mithat efendi bir yandan da *Basiret*'e yazı yazar. İlk yazısı çok ilginçtir. Bunda, İstanbul'da gazete çıktığı halde bunlarda halka yarayacak yazılar bulunmadığından, gazetelerde çıkan yazıların da halkın anlayacağı dilde yazılmadığından yakınmaktadır Ahmet Mithat efendi. Şöyle der:

«Yüzbinde bir kişinin anlayabileceği lisana biz millet lisanı diyebilecek miyiz? Halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte onu millet lisanı yapalım. Arapça ve farsçanın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları var ise kaldırırsak... Şimdi meselâ, 'Devletimizin himematı mahsusei terakki perveranesi' diyoruz. Bunu kim anlayabilir? 'Daima ilerlemeye çalışan devletimizin himmet ve gayreti' denilse elbette daha çok anlayan bulunur» (1).

Ahmet Mithat efendi başka bir yazısında da basının eğitici rolü üzerinde durarak dergilerin birer «gezici okul» olmasını öne sürecektir (2).

(1) *Basiret*, 5 Haziran 1872.

(2) *Basiret*, 17 Nisan 1872.

Bir süre sonra *Devir* gazetesini çıkartır (29 Ağustos 1872). Onda da Sadrazam Mithat paşa'ya seslenerek Devlet'e görevlerini hatırlatan sert bir yazı yazacak, ve şöyle diyecektir:

«Biz eğitim istiyoruz. Adam olmak, medenî olmak istiyoruz. Hükûmet 'Bunların eğitimle gözleri açılırsa discipline alınmaları güç olur' diye eğitimden çekiniyor. Pek âlâ, gözümüz açılırsa neyi göreceğiz? Bir fenalık var da onu görecekseniz, o fenalık niçin oluyor? Biz ilerleyemedik, geride kaldık. Ah, biz bu durumda kalacak adamlar mıyız? Herkes bize barbar diyor.

«Ey veziriâzam, terakki isteriz. Bizi okut, sanat öğret, zengin et, hür et. Okul yap; eğer okumazsak kabahat bizim. Sen fabrikalar, örnek çiftlikler yap; işletemezsek kabahat bizim. Sen bize hürriyet ver, kötüye kullanırsak kabahat bizim...» (3).

Devir kapatılır ertesi gün!

Bunun arkasından *Bedir*'i çıkartır Ahmet Mithat efendi. O gazete de 13 Ekim 1872'de kapatılır. Bu sefer *Dağarcık*'ı yayınlar. Onda da Darwin'in görüşlerinden söz etmeye kalkar. Yobazlar çileden çıkarlar. Ahmet Mithat efendi *İbret* gazetesinde yobazlara cevaplar verir. Bilimle yobazlığın çatışmasıdır bu. Bu sefer de *İbret* kapatılır.

8 Şubat 1877'de *Takvîmî Vakayî*'ye geçer. Bir yıl sonra da, 27 Haziran 1878'de *Tercümanı Hakikat*'ı yayınlamaya başlar. Bir yandan her konuda sayısız yazı yazar, roman yazar, kitap yayınlar, bir yandan da Üniversite'de, İstanbul Kız Öğretmen okulunda, Darüşşafaka'da çeşitli dersler verir. Onun kadar çalışkan az kişi çıkmıştır dünyada. 28 Aralık 1912'de Darüşşafaka'da bir anjin krizi ile yıkılıp kalacaktır Ahmet Mithat efendi (4).

(3) *Devir*, 25 Ağustos 1872.

(4) Hakkı Tarık Us, Ahmet Mithat'ı anıyoruz. İstanbul, 1955. Münir Süleyman Çapanoğlu, Ahmet Mithat, İstanbul, 1964.

Soru 33 : İlk gazeteciler grevi ne zaman yapıldı?

İstibdat dönemindeki basın olaylarının en önemlilerinden biri ilk gazeteciler grevidir. Şöyle olmuştur bu grev:

Yıl 1901. O zamana kadar gazetelere iki paralık pul yapıştırılmaktadır. Abdül Hamid tahta çıkışının 25'inci yıldönümünü kutlar o yıl. Basının hoşuna gitsin diye de o yıldönümünde pul vergisini kaldırır. Gazete patronları önemli bir gelir sağlarlar bundan. Pulların kaldırılması her bir gazetenin gelirinde 80-90 liralık bir artış sağlayacaktır (1). Gazetede çalışanlar da bundan kendilerine bir pay isterler. Patronlar «Hayır, olmaz» derler. Kimlerdir o zaman gazete patronları: *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet'le *Sabah*'ın sahibi Mihran efendi. Gazetecilerin istediği şey bu 90 liranın hiç değilse üçte birinin kendilerine verilmesidir. Patronlar dayatırlar, olmaz, diye. İş büyür ve sonunda gazeteciler greve karar verirler. O zamanlarda daha grev girmemiştir Osmanlı İmparatorluğuna. Grev nasıl yapılacak? Kimse bilmez bunu. Gazeteciler kendi aralarında toplantılar düzenlerler. İş yalnız işi bırakmakla kalmamalı, grevciler yeni bir gazete de çıkartmalıdır.

Nasıl çıkar bu gazete? *Saadet* diye yarı bataklık bir gazete vardır o zamanlarda. Onu kiralamaya karar verirler. Anlaşırlar kendi aralarında. «Her muharrir 25 lira sermaye verecek ve bununla kâğıt ve lüzumlu malzeme satın alınacaktır.» Paralar toplanır ve grevciler kendi öz gazeteleri *Saadet*'i yayınlamaya başlarlar.

Ama o zamana kadar birbirlerinin en büyük düşmanı sayılan Ahmet Cevdet'le Mihran efendi anlaşmışlardır bu dayanışma karşısında. Onlar da eli kalem tutan eski gazetecileri toplayarak *İkdam*'la *Sabah*'ı hiçbir şey olmamış gibi çıkartmaya devam ederler. Okuyucular anlamaz bile

(1) Enis Tahsin Til, «Muharrirlerin grevi», *Vatan*, 11 Şubat 1959.

bütün yazı kadrosunun ayrılıp grev yaptığını, her günkü alışkanlıkla gazetelerini almaya devam ederler. *Saadet* ise hiçbir özelliği olmayan bir gazetedir. Hüseyin Cahit Yalçın şöyle anlatıyor bunu:

«Hep birden grev yapıp *Saadet*'i çıkarmamız ne *İkdam*'ı sarstı ne de *Sabah*'ı. Basın piyasasının kalburüstü en işgüzar yazarları *Saadet* gazetesini bir türlü yürütemiyorlardı. Sansür müthiş bir silindir olmuştu. Hiçbir yazarın benliğini göstermesine, hiçbir gazetenin başka türlü olmasına imkân yoktu. Nasıl olup da bizlerin böyle bir çeşit isyan şeklinde kendi başımıza bir gazete çıkarmamıza müsaade ettiklerine şimdi şaşıyorum...»

İlk grev böylece fiyasko ile sonuçlanır. Grevciler borçlarını ödeyemedikleri için günün birinde *Saadet* gazetesinden kapı dışarı edilirler. Gazetenin bayii Sava son günün gelirleri üzerine yatar. Bu da topu topu 56 kuruşluk bir gelirdir. Grevi düzenleyenler 25'er liralık bir açıkla bu işi kapatırlar. İlk alaturka basın grevi böyle olmuştur İstanbul'da.

Soru 34 : İlk Ermenice ve Ermeni harfleriyle Türkçe gazeteler ne zaman çıktı? Neler yayınlandı?

Bizde ermenice ve ermeni harfleriyle türkçe gazetele-
rin çok eski bir tarihi vardır (1). Türkiye'de Ermeni basını tarihi *Takvimi Vakayi*'den birkaç ay sonra, 1832'de başlıyor. O yıldan bu yana İstanbul'da 350, İzmir'de 38, yirmie

(1) Dünyada ermenice ilk gazete 1784'te Madras'ta (Hindistan) yayınlanmış **Azdarar** adlı bir gazetedir. (Karken Mooradian, «Armanian Journalism since 1512» **Journalism Quarterly**, Winter, 1970).

yakın il ve ilçe merkezinde de 70 kadar ermenice gazete ve dergi yayınlanmıştır (2).

Bir de ermeni harfleriyle türkçe yayınlanmış gazete dergiler vardır ki, onların sayısı da 20'yi geçer (3).

Türkiye'de yayınlanan ermenice ilk gazete *Takvimi Vakayi'nin* Lrokir (gazete) adıyla 13 Ocak 1832'de çıkmaya başlayan ermenice sayıdır. Bu gazete birkaç yılda bir ad değiştirdiği için ermenice *Takvimi Vakayi'nin* tarihi yazılırken şimdiye kadar hep karışıklıklar çıkmıştır. 1948'de, İstanbul'da, *Jamanak* gazetesinin 40'ıncı yıldönümü dolayısıyla yayınlanan Ermeni basın tarihinde bu konuda geniş bilgi verilmektedir (4).

Lrakir'in adı 13'üncü sayıda *Havadis-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* olur; 1841'de *Haydarar Kir Lro Osmaniyan* (Osmanlı Haberleri Rehberi); 1846'da *Haydarar Lrakir* (Rehber gazete), 1849'da *Surantak Püzantyan* (Bizans Habercisi) ve *Surantak Gostantyan* (İstanbul Habercisi) ad-

(2) Sorbonne'da öğretim üyesi Vartan Ozinian'ın verdiği bilgiler, Mart 1973, Paris.

(3) Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlanan başlıca gazeteler şunlardır: Ceridei Havadis (1840 veya 1842, başyazarı Haçadur Vosganyan), Mecmuai Havadis (1852-53), Ahabiri Konstantiniye (1855), Zühal (1855-57), Müradü Erciyas (1859-1864), Tercümanı Hakikat'in özel sayıları, Manzumei Efkâr (1866-1896), Fırat (1867, Halep), Envarı Şarkıyye (1867, Erzurum), Varakayı Havadis (1868-69), Tırçnik (1868), Hüdavendigâr (1869-72, Bursa), Sedayı Hakikat (1870-73), Tercümanı Efkâr (1878-84), Ceridei Şarkıyye (1885-1913), Mecmua-ı Ahbar (1885-1906, 1907-1914, Ermenice), Felek (1885-1887), Avedaper (1906-09), Rehber (1912-13), Rahnüma (1910-13) (V. Ozinian'dan alınmıştır).

Ahmet İhsan Tokgöz de anılarında ermeni harfleriyle türkçe yayınlanan Manzumei Efkâr, Ceridei Şarkıyye ve Cihan gazetelerini okuduğunu anlatıyor (cilt I, s. 35).

(4) Jamanak, 1908-1948, İstanbul (Bu incelemeyi Toros Azad-yan'ın yaptığı anlaşılıyor).

larıyla yayınlanır. Demek ki *Lrakir* ad değiştire değiştire 19'uncu yüzyıl ortalarına kadar yayınlanmıştır.

Doğrudan doğruya Ermenilerin çıkardıkları ilk gazeteler de şunlardır:

İstemaran Bidani Kidelyats (Gerekli bilgi topluluğu, 1839, İzmir'deki Protestan Ermenilerin yayınladığı aylık gazete); *Arşalus Araradyan* (Ararad Şafağı, 1840, İzmir, 15 günlük gazete); *Astarar Püzantyan* (Bizans Gazetesi, 1840, İstanbul)

Haftalık, onbeşgünlük, aylık bir yığın gazete çıkartılır o yıllarda ⁽⁵⁾. Bir yandan da ermenice ilk mizah gazeteleri çıkmaya başlar. Bunların en önemlileri şunlardır:

Meğu (Arı): 1856. Ermenilerin en ünlü mizahçısı Hagop Baronyan yönetmiştir bu gazeteyi. *Zıvarcahos* (hoşsohbet, 1856), *Punch* (1860-1907), *Por Aravodyan* (Sabah borusu, 1870), *Por Aravelyan* (1872), *Mamul* (Basın, 1876-77).

Bugün İstanbul'da ermenice günlük yalnız iki gazete çıkmaktadır: *Jamanak* ve *Marmara*. Baskıları 1500-2500 arasındadır.

(5) O dönemde yayınlanan başlıca gazeteler şunlardır: Hayrenaser (1843, İzmir), Hayastan (1846-52), Masis (1852-), Arpı Araradyan (1853-56, İzmir), Tutak Haygasyan (1856, İzmir), Avedaper (1855, İzmir), Astıg Aravelyan (1855), Yerevak (1857), Kınar Aravelyan (1857), Tankaran Hasaragats (1858), Jamanak (1863), Manzumei Efkâr (1866-1917), Orakır (1868), Dziadzan (1866-70), Ararat (1869-72), Hayrenik (1870-1891), Asya (1841-74), Püzantyan (1896-1918), Mecmuai Ahber (1885-1914), Ceridei Şarkıyye (1885-1913), Surhantag (1899-1908), Arşalus (1907-1908), Jamanak (1908).

Birinci Dünya Savaşından sonraki yayınlar arasında da şunlar vardır: Arevelk (1931), Norlur (1926), Hayhosnak (1936), Badger (1938), Amsuvan Kırkı (1938), Aztarar.

Soru 35 : İlk rumca gazeteler hangileridir?

Filos ton Neon (Gençlerin arkadaşı): 1831 Eylülünde İzmir'de Evangelist papaz okulunun müdürü Omirolatis'in, okulun bir köşesinde kurulan bir basım bölümünde çıkardığı bu gazete Osmanlı İmparatorluğunda yayınlanan ilk rumca gazete sayılır. İngiliz ve Amerikan misyonerlerinden yardım gören bu gazetede dinsel konuların yanında günlük olaylara da yer veriliyordu. *Filos ton Neon* ancak üç ay çıkabildikten sonra 28 Aralık 1831'de kapandı.

Astir en ti Anatoli (Anadolu yıldızı): 1832'de çıkmaya başladı. Bir yıl sonra adını değiştirdi, *Filos ton Neon - Astir en ti Anatoli* oldu. Gazete ingilizce - rumca iki dilde yayınlandı. Bir süre sonra yalnız ingilizce olarak «*The Star in the Fast New Series*» başlığı ile çıktığı görülür. Bu gazete de çok kısa ömürlü olmuştur.

Mnimosini: 1833'de, yine İzmir'deki Evangelist papaz okulunun müdürü Omirolatis tarafından kuruldu. 4 sayfalık haftalık siyasal, edebî ve ticarî bir gazeteydi. 13 Eylül 1835'de yayınlanan 28'inci sayısında İzmir'deki rum aydınlarının gazeteye karşı gösterdikleri ilgisizliği yeren bir yazı yayınlayarak kapandı.

Othomanikos Minitor (1835): İstanbul'da çıkan ilk rumca gazete budur. Bu gazete Takvimi Vakayı'nın rumcaya çevirisidir. Bazı kaynaklara göre rumca Takvimi Vakayı 1832'de çıkmıştır (1). Bu gazetenin kaç yıl yaşadığı kesinlikle belli değildir.

Ionikos Paratiritis (İyonyalı gözlemci): Mart 1837'de İzmir'de çıkmaya başladı. Ancak üç yıl yaşayabildi.

Amalthia (Bolluk boynuzu): 6 Ağustos 1838'de, Konstantin Rode adlı bir Rum'un İzmir'de çıkardığı bu gazetede dış haberlere de yer ayrılıyordu. *Amalthia* önceleri haf-

(1) H. R. Ertuğ, aynı eser, s. 152.

talıktı, 1870'de haftada 2 kez yayınlanmaya başladı. 1882'de günlük oldu. 1888'de baskı sayısı 2500'e yükseldi. İzmir'in kurtuluşundan sonra 28 Eylül 1922'de kapandı. Son sayısının numarası 19.925'tir. Rumların İzmir'den ayrılmalardan sonra *Amalthia* 17 Aralık 1922'de Atina'da yayınlanmaya başlamış ve 28 Ekim 1923'de kapanmıştır.

Telegraphos tou Bosporou (Boğaziçi telgrafı): Bu gazetenin 1850'den önce İstanbul'da yayınlandığı anlaşıyor. «Boğaziçi telgrafı» 1856'da *Byzantis* gazetesiyle birleşmiştir.

Anatolikos Minitor: 12 Ocak 1845'de İzmir'de çıkmaya başlayan bu gazete, Rum harfleriyle dizilen Türkçe bir gazetedir. Dil öğretmeni E. Misailidis tarafından çıkartılmıştır. 1847'de gazetenin İstanbul'a taşındığını görüyoruz. Günlük Anatoli gazetesi 1900 yılına kadar yayınlanmıştır.

I Efimeris tir Zmirnis (İzmir'in gazetesi): İzidor Skilasis adlı bir yazarın 1849'da çıkardığı bu gazete 1854 başında kapanmıştır.

Byzantis: 1850'den sonra İstanbul'da çıkan günlük gazete Patrikhanenin organı sayılmıştır. *Byzantis*'in 1888'e kadar çıktığı sanılıyor (2).

Anatolikos Astir (Anadolu yıldızı): 1861'de İstanbul'da yayınlanmaya başlayan günlük bir gazetedir. 1890'a kadar çıkmıştır (3).

Neologos (1861, İstanbul) Elencilik akımının organı olmuştur.

İzmir'de aynı dönemde çıkan öteki rumca gazeteler şunlardır: *Argos* (1839-1841), *Yoniki Melisa* (İyonya arısı, 1839), *İziyania* (1840-1841), *Elpis* (Ümit, 1841), *Astir tis Anatolis* (Anadolu yıldızı, 1841-1842), *Esperinos Kiriks*

(2) A. Dascalakis, *La presse néo hellénique*, Paris 1930, s. 68.

(3) Dascalakis, aynı eser.

(İkinci vaizi, 1842), *O Filos tu Lau* (Halkın arkadaşı, 1842), *Orion* (1843), *O Melisiyenis* (1844), *Alithia* (Gerçek, 1846), *Emborikos Tahidromos* (Ticaret postası, 1856), *Tilegrafos tir Zmirnis* (İzmir telgrafi, 1859-1861), *Evsevia* (1861), *Min-tor* (1869-1874), *Velos* (1875-1888).

Zmirni (İzmir): İlk sayısı 1870'de yayınlanmış ve 508 sayı çıktıktan sonra 1875 Ekiminde kapanmıştır.

Nea Zmirni (Yeni İzmir): 14 Şubat 1876'da *Zmirni* gazetesinin devamı olarak çıkmış, beş ay sonra da günlük olmuştur. Gazetenin müdürü K. Andreadakis'in 1914 yılında sınır dışı edilmesiyle gazete kapanmıştır. İzmir'e ilk lino-tip'i bu gazete getirmiştir.

Aydın: 1869'da Aydın'da türkçe ve rumca çıkmaya başlamış 1879'da kapanmıştır.

I Proodos (Gelişme): Meşrutiyette İzmir'den milletvekili seçilen Minas Hamudopulos tarafından 1871'de yayınlanmaya başlayan bir gazetedir. 1912'de kapanmış, 1919'da yeniden çıkmışsa da kısa bir süre sonra yok olmuştur.

I Epohi — Devir: 1872'de İzmir'de yayınlanan türkçe-rumca bir gazetedir.

Ionia (İyonya): 1874-1879 yıllarında İzmir'de haftada iki defa yayınlanmış, zaman zaman da parasız ekler dağıtmıştır.

Théatis (Seyirci): İstanbul'da yayınlanmıştır. Günlüktür.

Thraki (Trakya): İstanbul'da çıkmış günlük gazete.

Kudunatos: Mizah yazarı Teodor Kasab'ın çıkardığı Çingiraklı Yılan'ın rumcasıdır.

Momus: Teodor Kasab'ın çıkarttığı *Hayal* gazetesinin rumca baskısıdır.

Konstantinopolis, Epitléorisis, Proodos, Kronos, Proia (4).

Elenikos Folologikos Silogos (1864-1922): İstanbul'da yayınlanan ve geniş etkileri olan tarih ve edebiyat dergisidir.

Eklisiastiki Alitheia (1881-1922): Bu da İstanbul Patrikhanesinin organı, dinsel bir dergidir.

Oksonos Pontos (1881-1885): Trabzon'da yayınlanmıştır.

Daha sonraki dönemlerde çıkan gazeteler arasında şunlar vardır: Nea Efemeris, Tahidromos, Pedikos Kosmos, Bosforis, Metapolitefsis, Patris, Apoyevmatini ve Embros. Bu son iki gazete bugün de çıkmaktadır. Apoyevmatini'nin satışı 3600 kadardır.

Soru 36 : İstibdat döneminde dış haber kaynakları nelerdi?

Türk basınında dış haberlerin başlıca kaynakları şunlardı:

- Yabancı ülkelerdeki muhabirlerden gelen yazı ve mektuplar,
- Yabancı ajans haberleri,
- Yabancı ülkelerde çıkan gazete ve dergilerden çeviriler,
- İstanbul'da yabancı dillerde çıkan gazetelerden çeviriler.

Yabancı ülkelerdeki muhabirlerden gelen yazı ve mektuplar:

İstibdat döneminde Türk gazeteleri yabancı ülkelerde özel muhabir bulundurabilecek durumda değillerdi.

(4) N. Maschopoulos, *Historique de la presse grèque; bibliographie de la presse*, Paris, s. 646.

Ama eğitim için dışarıya giden bazı aydınlar gazetelerle anlaşarak onlara sürekli yazı ve mektup gönderiyorlardı. Her ünlü gazetenin dışarıda bir çeşit muhabiri vardı. Örneğin Ali Kemal Paris'ten sürekli olarak *İkdam*'a yazı yazıyordu. Ahmet Cevdet kendi gazetesi *İkdam*'a yıllar boyu İsviçre'den yazı yollamıştı. Dr. Adnan Adıvar da yine *İkdam*'a Paris'ten yazı gönderiyordu. Sonraki yıllarda Ahmet Emin Yalman ve Zekeriya Sertel de gazetelere sık sık Amerika'dan mektuplar yazmışlardı.

Gazetecilerin bir olayı incelemek için dışarıya gönderilmeleri hiç olağan şeylerden değildi. Ama herhangi bir nedenle dışarıya giden gazeteciler elbette bunları geniş yazı konusu yapıyorlardı. Örneğin *Basiret* gazetesinin sahibi Ali efendi Bismark'ın çağırısı üzerine 1872'de Almanya'ya gitmiş ve bunu uzun bir röportaj konusu yapmıştı. *Servetifünun*'un sahibi Ahmet İhsan da yabancı ülkelerdeki baskı ve dizgi makinelerini görmek için bazı büyük şehirleri gezmiş ve bunları yazılarında işlemişti.

Yabancı ajans haberleri:

Büyük İstanbul gazetelerinin genellikle İstanbul'daki yabancı ajans bürolarıyla anlaşmaları vardı. Dış haber bültenlerini bu ajanslardan alıyorlardı. (Bkz. Soru 37).

Yabancı ülkelerde çıkan gazete ve dergilerden çeviriler:

Yabancı ülkelerde çıkan gazetelerin Türkiye'ye sokulması yasaktı. Bunlar «evrak-ı fesadiye» (karışıklık yaratan belge) sayılıyordu. Yabancı gazete ve dergileri ancak İstanbul'daki yabancılar okuyabiliyorlardı. Onlar da elçilikler kanalıyla yabancıların kendi postanelerinden elde ediliyor ve Serkildoryan ve İngiliz Kulübü gibi

yabancı kulüplerinde okunuyordu. Yabancıların bu gazeteleri Türklere vermemeleri için sıkı tedbirler alınıyor, Padişahın hafiyeleri bu konuda sık sık Saraya jurnaller veriyorlardı. Ama buna rağmen gazeteler yabancı ülkelerde çıkan gazeteleri elde ederek dış olayları izlemeye çalışıyorlardı. Abdül Hamid ise yabancı basını büyük bir ilgi ile izliyordu. Yıldız Sarayında bir tercüme kalemi vardı. 15 Ocak 1891 tarihli bir belgeye göre bu büroya sürekli olarak 154 gazete ve dergi geliyor ve bunların içinden seçilen önemli yazı ve haberlerin özeti her gün Padişaha okunuyordu.

Abdül Hamid zamanında Yıldız Sarayında Mabeyn başkâtibi olan Tahsin Paşa Sultanın dış basına verdiği önemi şöyle belirtmektedir (1):

«Sultan Hamid basına çok önem verirdi. Dış basını yakından izletir, bunların yayınlarına cevap verirdi. Yabancı gazeteler içinde en çok önem verdiği şunlardı: *Times*, *Temps*, *Kölnische Zeitung*, *Tribuna* ve *Standart*. Bu gazetelerin siyasal makale ve yorumları günü gününe türkçeye çevrilir ve Padişaha sunulurdu. Bunların içinde düzeltilmesi gereken yazılara Yabancı Basın Müdürü, Saray mütercimleri ve bazı ünlü yazarların aracılığı ile cevaplar hazırlatır ve bunları yayınlatırdı.»

Yabancı ülkelerdeki elçiler de ayrıca dış basında çıkan Türkiye ile ilgili yazıları telgrafla Saraya bildiriyorlardı. Böyle bir telgraf alındığı zaman Saray bu gazetelerin Türkiye'ye girmemesi için özel tedbirler alıyordu. Bunun da çeşitli örneklerini görüyoruz:

— 1890 yılında «*Paris Illustré*» dergisinde İstanbul'da bir gizli anlaşmanın yapıldığını bil-

(1) Niyazi Ahmet Banoğlu, «Abdül Hamid devrinde basın rezaletleri» *Dünya*, 14 Kasım 1955 - 17 Ocak 1956.

diren bir yazı çıktığı için derginin toplattırılmasına karar verilmiş ve Beyoğlu kitapçılarındaki yapılan araştırmalarda «*Paris Illustré*»nin 36 sayısı ele geçirilmiştir. Bundan böyle yine bu çeşit zararlı gazeteleri getirecek olurlarsa kitapçı Vafyades, Gristo Doloti ve Avadis hakkında kovuşturma yapılacaktır.

— Sadrazam Cevat Paşa 28 Ekim 1891'de Saraya yolladığı bir tezkere ile Paris'te çıkan «*Petit Journal*» gazetesinin yabancı postahanelerle Türkiye'ye sokulup Beyoğlunda satıldığını belirtmekte ve bunu önlemesini istemektedir.

— Cevat Paşa 26 Şubat 1894 tarihli bir tezkere ile de 14 Şubat tarihli İspanyol gazetelerinin Türkiye'ye sokulmamasını istemiştir. Bu gazetelerde Yozgat'ta Ermenilerle Türkler arasında çıkan olaylarla ilgili haberler olduğu öğrenilmiştir.

— 18 Aralık 1894'te yine Cevat Paşa'nın yazdığı bir tezkerede «*Black and White*» ve «*Illustrated London News*» dergilerinin yasak edilmesi istenmiştir. Bu dergilerde de o sıralarda Fransız Millet Meclisinde çıkan bir olayla ilgili yazı ve resimler ve özgürlük üzerine söylenmiş sözler vardır. Bunların Türkiye'ye sokulması sakıncalı görülmüştür.

Saraya verilen jurnaller üzerine sık sık araştırmalar yapılıyor ve evinde yabancı gazete ve sakıncalı kitap bulunanlar yakalanıp zindana veya sürgüne gönderiliyordu.

İstanbul'da yabancı dillerde çıkan gazetelerden çeviriler:

O zamanlar genellikle Beyoğlu yakasında çıkan bu gazetelere «karşı gazeteler» denirdi. Bu gazetelerde çıkan dış haberler türkçeye çevrilerek gazetelere aktarılırdı.

Soru 37 : İlk yabancı ajans büroları nasıl kuruldu?

1854 yılında İstanbul birdenbire yabancı basının büyük ilgisini çeken bir şehir oluverdi. Neden? Çünkü Kırım Savaşı vardı o sıralarda. Fransızlar da katılmışlardı bu savaşa. İstanbul Kırım yolu üzerindeydi. Gemiler İstanbul'dan gidiyordu Kırım'a. Askerler İstanbul'dan geçiyor, yaralıları İstanbul'a geliyordu. O zaman ajansılık daha yeni bir konuydu. Dünyanın ilk haber ajansı *Havas* kurulalı ancak 19 yıl olmuştu. 1854'de *Havas* hemen bir muhabir yolladı İstanbul'a. Ertesi yıl *Havas* Viyana-Karadeniz telgraf hattının açıldığını ve bunun İstanbul'a bağlandığını bildirerek «İstanbul artık Paris üzerinden Londra'ya bağlanmıştı» diye bir haber yayınlıyordu.

İngilizlerin *Reuter* ajansı da İstanbul'un önemini anlamakta gecikmedi. İstanbul, Hindistan yolu üzerinde sayılırdı. «Üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğu»nun birçok yolu Osmanlı ülkesinden geçmiyor muydu? Bu bakımdan *Reuter*'in de mutlaka İstanbul'da özel bir muhabir bulundurması gerekiyordu. Bu muhabir çok başarılı çalışmış olacak ki 1866'da Hükûmetin, telgraf haberlerinde *Reuter*'e öncelik tanındığı açıklandı (1).

Derken *Continental* Ajansı da İstanbul'da muhabir bulundurmaya kalktı. Böylece İstanbul uluslararası büyük ajanslar için çok önemli bir merkez olmuştu. Ama, pahalıya çıkıyordu bu iş. Sonunda, 17 Ocak 1870'de, *Havas*, *Reuter* ve *Continental* ajansları kendi aralarında bir

(1) Graham Storey, *Reuter's Century*, Londra, 1951.

anlaşma imzalayarak dünyayı bölüştüler. Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır «ortak haber bölgesi»ne giriyordu. *Havas*'la *Reuter* 1870'de İstanbul'da ortak bir büro açtılar. Bu büro hem dışarıya haber gönderecekti, hem de İstanbul gazetelerine haber satacaktı. İlk büro böyle kuruldu İstanbul'da.

1889'da Ajanslar kendi aralarında yeni bir anlaşma yaptılar. *Reuter* İstanbul'dan çekildi. İstanbul *Havas* ile Avusturya Ajansı *Corrbureau*'nun tekeline verildi. *Corrbureau* da İstanbul'da «*Constantinople Ajansı*» adıyla bir şube açtı. Dış haberleri bu ajanslar vermeye başladılar.

Ajans büroları dışarıdan çekilen telgrafları sansürsüz olarak alıyorlar ve haber bültenlerini yine sansürsüz olarak abonelere gönderiyorlardı. Ama bu haberler gazetelere girerken sansürden geçiriliyor ve dış haberlerin çoğu yok ediliyordu.

III

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE

(1908-1923)

Soru 38 : 1909 Matbuat Kanununun özellikleri nelerdi?

31 Mart olayından çok kısa bir süre sonra, 28 Nisan 1909'da Mebusan Meclisine bir basın kanunu tasarısı getirildi. Basın özgürlüğünün yeni bir kanunla kısıtlandırılmaya çalışılması çok geniş tepkiler yarattı gazeteciler arasında. Tasarı her yandan saldırılara uğradı. Uzun tartışmalara yol açan bu tasarıyı 14 Temmuz 1909'da Meclis kabul etti. Ayan Meclisinden hızla geçen basın kanunu tasarısı 18 Temmuz 1909'da kesinleşti. Bir yığın değişikliklerle 1931'e kadar, yani 22 yıl yürürlükte kalan bu kanunun birçok hükümleri o zamanki Fransız basın kanunundan aktarılmıştır. Kanun gerçekte oldukça liberal eğilimli idi ama sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü her yandan sınırlandı. 1909'da kurulan basın rejimi geniş bir baskı rejimine yöneldi.

Neydi 1909 Kanununun değişikliklerden önceki başlıca hükümleri? Bunlar şöyle özetlenebilir:

— Gazete çıkarmak için hükûmete bir bildiri verilir. Ruhsat alma zorunluğu yoktur;

- Meclislerin ve mahkemelerin düzenledikleri gizli oturumlardaki konuşmalar yayınlanamaz;
- Kanun ve yönetmelikler, resmen açıklanmadan önce gazetelerde yayınlanamazlar;
- Osmanlı ülkesinde tanınmış dinlerden, mezheplerden veya unsurlardan herhangi birine yazıyla hakaret etmek suçtur;
- Suç işlemeye kışkırtan yazılar yayınlanamaz;
- Basın yoluyla şantaj yapmak veya başka türlü çıkar sağlamak suçtur;
- Asılsız ve sahte belgelerle başkalarına suç atılamaz;
- Ahlâk kurallarına aykırı yazı yayınlanamaz, resim basılamaz;
- Yazılardan zarar görenlere cevap hakkı tanınmıştır;
- Basın yoluyla halkı suç işlemeye kışkırtmalarda dava sonucunu beklemeden hükümet, güvenliği korumak amacıyla gazeteyi kapatabilir;
- Padişaha yazıyla hakaretin cezası 3 aydan 3 yıla kadar haptir;
- Hanedanın, Ayan ve Mebusan Meclisleri üyelerinin ve resmî kişilerin korunması için de kanuna maddeler konmuştur.

Soru 39 : Mebusan Meclisi neden tasarıya karşı koydu?

İkinci Meşrutiyetin ilk yılındaki özgürlük havası içinde Matbuat Kanun tasarısı Mecliste uzun tartışmalara yol

açmıştır. Meclisteki konuşmalardan alınan şu parçalar milletvekillerinin o zaman hiç de kolaylıkla tasarıyı kabul etmek istemediklerini gösteren örneklerdir:

— Eğer hükûmetin gönderdiği kanun maddesini kabul edecek olursak Osmanlı Ülkesinde basına artık paydos deyip çıkmalıyız. Çünkü yalnız 200 lira depozite yatırabilecek olanlar gazete çıkartabileceklerdir. Basımevlerini bütünü kapatalım; hiç kimse gazete çıkaramaz. (Fazıl Arif efendi).

— Okuldan çıkan bazı adamlar kendi düşüncelerini yayınlayarak Vatana hizmet için gazete çıkarmaya kalkarlar. Onların cebinde 200 lira değil, 50 lira bile yoktur. Biz bu adamların okullarda aldıkları düşünceleri gazete ile yayınlamalarına engel oluyoruz. O zaman yalnız parası olan adam gazete çıkartabilecek demektir. Gazetecilik böylece yalnız zenginlerin tekelinde olacaktır. Fıkara olan, fakat bilgin ve aydınlık düşünceli olanlar gazete çıkaramayacaktır. Böylece bir fıkara ahalinin haklarını ellerinden almış oluyoruz. Depozite istemek bütün basımevlerinin ayaklarını bağlamak ve bunları zenginlere teslim etmektir. Basını daima serbest bırakmalıyız. (Vartkes efendi).

— Bendeniz sansür usulünün yeniden kabul olunmasını öne süreceğim. Sansür varken gazete epeyce yazıyordu. Sansür bu kısıtlamalardan daha iyidir. (Vartkes efendi).

— Bir adam hükûmetin yaptığı işlerden birini tenkid edebilir. Bunlar ispat olunur şeyler değildir. Hükûmetin işlerindeki yolsuzluğu eleştirme yetkisini basından alacak olursak basın özgürlüğü kalmaz. (Sabri efendi).

— Bir kimsenin kötülüğünü gazeteler yazmazsa adamın fenalığı anlaşılmaz. Böyle kimseler önemli işlere atanabilirler, halka zararlı olurlar, vatana ihanet ederler. Bunları aydınlatmak gazetelerin görevidir. İyi niyetle olursa eleştiri ve kötüleme doğru bir şeydir, cezalandırılması gerekmez. (Sait bey).

— Basın özgürlüğünün ülkeye zararları olacak korkusu ile encümen basını büsbütün mahvedecek ölçüde ağır cezalar koymuştur. Basını hem hapis, hem de altın zincirlerle bağlamaya kalkmıştır. (Bir milletvekili).

— Rica ederim böyle yapmayın. Basın ve söz özgürlüğü kalmadı bizde. Ne oluyoruz? (Sait efendi).

— Bir ülkede basın ne kadar özgür olursa hükûmet de o kadar çok şey duyar. Gazeteler hükûmetin kulağıdır. Hükûmetin yardımcısıdır. Toplumun ilerlemesini basın sağlar. Basın ne kadar kısıtlanırsa da o derecede sağır olur. (Is-mail paşa).

Bu da gazete satıcılarının haberleri haykırmalarını önlemek için tasarıya konan bir madde üzerinde Ankara mebusu Talât bey'in görüşü:

— Müvazziler halkın rahatını ve asayişini göz önüne almadan avazları çıktığı kadar 'Cinayeti yazıyor, şunu yazıyor, bunu yazıyor' diye haykırıyorlar. Geçenlerde Arap kılıklı bir herif, eline bir destan almış 'Tokatlıyan lokantasında yemek yeyip de milletin işini görmeyen mebusların destanı 10 para' diye bağırıyordu. Bunun yasaklanması gerekir.

— Pek de yalan söylememiş ya... (Boşo efendi).

Soru 40 : 1909 Matbuat Kanununda ne gibi değişiklikler yapıldı?

14 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanunu 8 Ağustos 1931'e kadar 22 yıl yürürlükte kalmışsa da 15 kez değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişikliklerin başlıcaları şunlardır:

— Yazı işleri müdürleri, için yüksek öğretim veya yedi yıllık idadi diploması zorunluğu;

— Siyasal gazete imtiyazı almak için İstanbul'da 500, taşrada 200 lira depozite yatırılması; askerlerin yazı yazmalarının yasaklanması [3 Mart 1912 tarihli geçici kanun].

— Edep ve ahlâk kurallarına aykırı yazı ve resimlerin yasaklanıp toplatılması [16 Şubat 1913 tarihli geçici kanun].

— Mebusların ve Ayan üyelerinin sorumlu gazete müdürü olmalarının yasaklanması; gazete satıcılarının polisten belge almaları zorunluğu [9 Mart 1913 tarihli geçici kanun].

— Devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabilmesi [9 Kasım 1913 tarihli geçici kanun].

— Askerî sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılmaması [25 Ağustos 1914 tarihli geçici kanun].

— Sıkıyönetim bölgelerinde sansür kurulunun izni olmadan gazete yayınlanmaması [5 Şubat 1919 tarihli kararname].

— İç güvenlik ve dış ilişkilerle ilgili belge yayınlanmaması [5 Ağustos 1920 tarihli kararname].

— Kuran âyetlerinin ve hadislerin hiç birinin basılmaması [19 Ekim 1921 tarihli kararname].

Soru 41 : İkinci Meşrutiyette hangi gazeteler yayınlandı?

24 Temmuz 1908'de İstanbul gazetelerinde çıkan dört satırlık bir resmî bildiri Meşrutiyetin yeniden ilan edildiğini ve 1876 Anayasasına göre seçimlerin yapılacağını bildiriyordu. Bu haber büyük bir coşkunluk yarattı İstanbul'da. Gazeteciler Sirkeci Garının karşısındaki bir lokantanın bahçesinde toplandılar (1). 33 yıldan beri ilk defa böyle bir toplantı yapılyordu. Gazeteciler derhal kendi aralarında bir dernek kurmaya karar verdiler. «Osmanlı Matbuat Cemiyeti» adlı bu derneğin o toplantıda temelle-ri atıldı (Bkz. Soru 92).

Özgürlük vardı artık İstanbul'da. Gazeteciler kesin bir karar aldılar. Sansür memurlarını o gece gazetelere sokmayacaklar ve sabaha kadar görev başında kalacaklardı. Nitekim öyle yaptılar. Sansür memurları kapılardan geri çevrildi. «Gazeteler hürdür artık. Sansür yasaktır. Gazeteleri sansür etmeye kalkmak ağır bir suçtur» dendi kendilerine. Ve 25 Temmuz 1908 sabahı gazeteler yıllardan beri ilk olarak sansürsüz çıktı. Sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü Cumhuriyetten sonra «Gazeteciler Bayramı» kabul edilecektir.

O günlerde İstanbul'da topu topu dört gazete çıkıyordu: *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman* ve *Saadet*. Bütün bu gazeteler Meşrutiyeti ve özgürlüğü öven ateşli yazılar yayınladılar o gün. Baskı makineleri bütün gün çalıştı. 10 paraya satılan *İkdam*'ın o gün «karaborsa»ya düştüğü ve yarım li-

(1) Yalman, aynı eser, cilt I, s. 62.

raya satıldığı anlatılır. Yeni bir dönem başlıyordu artık Türk basınında. Yıllardan beri düşündüklerini yazamamış olanlar yeni gazeteler çıkarmaya başladılar. İlk iki ay içinde 200'ün üstünde gazete imtiyazı alındı (2). Her eğilimde gazete ve dergi yayınlanıyordu artık. Gazete tirajları 2.000'den 50.000'e kadar yükseldi. Bu gazete furyası içinde en önemlileri şunlardı o zamanlar:

Yeni Gazete: Abdullah Zühtü *İkdam*'dan ayrılarak bu gazeteyi çıkardı. Mehmet Sadık da *Yeni Gazete*'ye geçti. Ahmet Emin Yalman imzasız başyazılar yazdı. Hakkı Be-
hiç ve Nazım Poroy da bu gazeteye katıldılar.

Tanin: Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1955), Tefvik Fikret (1867-1915) ve Hüseyin Kâzım 2 Ağustos 1908'de *Tanin*'i çıkardılar. Hüseyin Cahit koyu İttihatçıydı ve Mebusan Meclisine İstanbul'dan milletvekili seçilmişti. *Tanin* İttihatçıların organı sayılıyordu. 31 Mart olayında gerici-
ler gazeteye saldırıp yağma ettiler. Tefvik Fikret kısa bir süre sonra gazeteden ayrıldı. *Tanin* sürekli saldırılara uğruyordu; birçok kez kapatıldı, adını değiştirerek yeni-
den çıktı: *Cenin*, *Renin*, *Senin*, *Hak...* Eski İttihatçı Maliye Bakanı Cavid bey ve Adnan Adıvar da *Tanin*'de çalıştılar.

Tanin 1925'de, İstiklâl mahkemelerince kapatıldı.

Mizan: Uzun süreler dışarıda kalmış olan tarihçi Mu-
rat bey çıkardı bu gazeteyi. *Mizan* İttihatçılara ateş püskü-
ren gazeteler arasında yer alıyordu.

Hukuku Umumiye: Mevlanzade Rifat'ın yönettiği bu gazete Fedakârânı Millet Derneğinin organı idi. İttihatçılara sert bir dille çatıyordu. Kısa zamanda kapatıldı.

Serbesti: *Hukuku Umumiye* kapatıldıktan sonra Mev-

(2) İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, s. 76.

lanzade *Serbesti*'yi çıkardı. İttihatçılar 1909 Nisanında gazetenin başyazarı Hasan Fehmi'yi öldürttüler (Bkz. Soru 43). Bu olay geniş tepkiler yarattı.

Sadayı Millet: Gazeteyi Kozmide adında bir milletvekili yönetiyordu. İttihatçılara karşı koyan bu gazetenin başyazarı Ahmet Samim'i de İttihatçılar vurdurdular (Bkz. Soru 44).

Şurayı Ümmet: İttihatçıların organı idi. 31 Mart olayında gerici bu gazeteyi yağma ettiler.

Takvimi Vakayi: İstibdat döneminde bir dizgi yanlışlığıyla kapatılan bu gazete 29 Temmuz 1908'de yeniden çıkmaya başladı.

Osmanlı: Ahrar partisinin organı idi. Süleyman Nazif yönetiyordu gazeteyi.

Volkan: 31 Mart olayını düzenleyen Derviş Vahdeti'nin yönetiminde gerici bir gazeteydi.

Tercüman: Ahmet Mithat efendi'nin 1878'de kurduğu bu gazete tarafsızlığını savunmaya çalışıyordu. Bir süre sonra Ahmet Mithat efendi gazeteden ayrıldı ve *Tercüman*'ı Şükrü ve Behçet beyler çıkardılar.

Tasviri Efkâr: 19 Ocak 1913'te yeniden yayınlanmaya başlanan bu gazetenin sahipleri Talha ve Velid Ebüzziya idi. Yunus Nadi ve Zekeriya Sertel *Tasvir*'de çalıştılar.

Dinsel gazeteler: Bunların başında *Sırat ı Mustakim* gelir. Mehmet Akif vardı bunun başında. Bir süre sonra *Sebilürreşat* yayınlandı. *Sadayı Din*, *Tariki Hidayet*, *Medrese*, *İlmiye* adlı dergiler de çıkartıldı.

Edebiyat ve düşünce dergileri: *Genç Kalemler* (Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Emin Bülent, Ali Canip, Ziya

Gökalp...), *Yeni Mecmua* (Ziya Gökalp, Refik Halit, Ömer Seyfettin...), *Türk Yurdu* (Türk ocakları yöneticilerinin dergisiydi), *İctihad* (Abdullah Cevdet), *Mahasin* (Mehmet Rauf), *Resimli İstanbul*, *Musavver Muhit* (Faik Sabri Duran), *Şehbal*...

Gazete sayısı:

İkinci Meşrutiyet'in ilk üç buçuk yılında 607 gazete ve dergi yayınlanmıştır Türkiye'de. Bunların çok azı uzun bir süre dayanabilmiş, bazıları birkaç sayı, bazıları üç beş ay çıktıktan sonra kaybolmuştur. Parti gazeteleri aydın çevreleri kışkırtmada önemli rol oynamışlardır bu dönemde. Yeni yayınların çoğu muhalefet gazetesidir.

İkinci Meşrutiyet'in ilânından 1918 sonuna kadar, on buçuk yıllık bir dönem içinde 918 gazete ve dergi çıkarılmıştır ⁽³⁾. Balkan Savaşı sırasında yeni yayınların sayısında bir azalma görülmüşse de 1913'de yeniden önemli artışlar olmuştur. Yeni yayınların en az olduğu dönem 1915-17 yıllarıdır.

Soru 42 : Basın yabancılardan para mı alıyordu?

Meşrutiyet yıllarında gazeteler yabancı devletlerden yardım mı görüyorlardı? O dönemde birçok gazetede ça-

⁽³⁾ 1908-1909: 353 gazete ve dergi.

1910	130	»	»	»
1911	124	»	»	»
1912	45	«	«	»
1913	92	»	»	»
1914	75	»	»	»
1915	6	»	»	»
1916	8	»	»	»
1917	14	»	»	»
1918	71	»	»	»

İşmiş olan Ahmet Emin Yalman bu konuda şöyle demektedir:

«Gazetelerden çoğu ecnebi parası alıyor ve bunun karşılığı olarak memlekette fitne ve karışıklık çıkarıyor, emellerine bilerek bilmeyerek âlet oluyorlardı. O sırada bir ecnebî hükûmetten, bir ecnebî banka ve şirketten para almak, bir gazetenin tıpkı satış gibi, ilân gibi, normal gelir kaynaklarından biri sayılıyordu.

«Bütün gazeteler ecnebi parası alır mıydı? Bu elbette iddia edilemez. İttihat Terakki'nin *Şurayı Ümmet* ve *Hakkikat* gibi adlar altında çıkardığı gazetelerin ecnebi parası aldıkları hatıra gelemes. *Tanin* için 'Ruslardan para alıyor, Rus baştercümanı matbaadan çıkmıyor' sözünü ben iftira sayarım. Fakat her gün takım takım yazılarla ortalığı bulandıran, normal ve meşru gelirlerle yaşamalarına ihtimal olmayan büyük bir kısım gazetelerin ecnebi parası aldıklarına şüphem yoktur.

«Ne yazık ki kendi mesul olduğum, sevdiğim, başarısı için kendi sahamda var kuvvetimle uğraştığım *Yeni Gazete*'de de ecnebi parası büyük rol oynuyordu. İngiliz sefaretinin ortalığı bulandırma hareketinde en esaslı rolü oynayan baştercüman ve yardımcısı, Reuter ajansı muhabiri Rendall, Times muhabiri Graves, sık sık gazeteye uğruyordu. Abdullah Zühtü ile siyasî muharrir Saffeti Ziya ile uzun uzun konuşmalar yapıyorlardı. Bu arada Kâmil paşa'nın İngiliz siyasetine ateşli bir şekilde bağlı olan oğlu Amiral Said paşa da buhranlı günlerde matbaaya geliyordu. Benim aldığım intiba, gazetenin, zamanına göre, hem İngilizlerden hem de Avusturyalılardan para aldığı yolundaydı.» (1).

İşte Meşrutiyet dönemi gazeteciliği böyle bir gazetecilikti...

(1) Yalman, aynı eser, cilt I, s. 86-87.

Soru 43 : Hasan Fehmi neden öldürüldü?

İkinci Meşrutiyet yılları basın tarihi bakımından anarşik bir dönemdir. Dört gazeteci öldürülmüştür bu dönemde. Katiller yakalanmamış, bir terör havası yaratılmıştır ülkede. Düşünceye kurşunla karşı koymak isteyenler çıkmış ve bunu İttihat Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri örgütlemiştir. Daha sonraki yıllarda ülkeyi büyük bir çıkmaza sürükleyen bu kişiler sokak ortasında gazeteci öldürmekle başlamışlardır bu terör eylemine.

Hasan Fehmi (5 Nisan 1909): Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler) bitirdikten sonra Paris'e kaçmış olan Hasan Fehmi bir süre Mısır'da yaşamış ve 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a dönerek *Serbestî* gazetesine baş yazılar yazmaya başlamıştı. İttihatçılara karşı koyan bu gazetenin yazıları aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyordu. İttihatçılar Hasan Fehmi'yi susturmak için kendisine gözdağı vermeye kalktılar, fayda etmedi. Bir akşam Hasan Fehmi üç arkadaşıyla birlikte Galata Köprüsünden Beyoğlu'na geçerken kendisini kurşunlayıp öldürdüler (5 Nisan 1909). Katiller yakalanmadı.

Ertesi gün *Serbestî*'nin birinci sayfasında yalnız şu yazı vardı:

«Serbestî-i matbuatın (basın özgürlüğü) ilk kurbanı, ömrünü menfalarda (sürgünlerde) geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi bey'in ruhuna fatiha.»

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi heyecan yaratmıştı üniversite çevresinde. Öğrenciler ertesi sabah büyük bir gösteri düzenleyerek Babıâli'nin önünde toplandılar. Sadrazam Hüseyin Hilmi paşa öğrencileri kabul etmek zorunda kaldı. O zaman Hukuk Fakültesinde öğrenci olan 19 yaşında bir genç, Burhan Felek, öğrenciler adına bir konuşma yaparak katillerin yakalanmasını istedi. Sadrazam da «Katili bulur, astırırım» diye bol keseden bir cevap vererek

öğrencileri yumuşattı. Gençler Mebusan Meclisine gide-
rek Meclis başkanı Ahmet Rıza beyle görüştüler. Orada
da «Artık bu gizli eller kırılsın. Millet kan ağlıyor. Katil-
leri isteriz» diye bağırıştılar. Polis ise bu işi kurcalamak
istemiyordu. Kimler vardı kimbilir cinayeti düzenleyenler
arasında...

Hasan Fehmi bey polisle işbirliği yapan kara kuvvetin
kurşunladığı ilk basın kurbanı olmuştu (1).

Soru 44 : Ahmet Samim nasıl ve neden vuruldu?

1884'de doğan Ahmet Samim, Galatasaray Lisesinde
ve Robert Kolejde okuduktan sonra önceleri Tekel'de ça-
lışmıştı. İkinci Meşrutiyetten sonra Samim gazeteciliğe
başladı. İttihatçılara karşı koyan Ahrar partisinin yayın-
ladığı «*Osmanlı*» gazetesinde yazılar yazdı, sonra da Sadayı
Millet gazetesinin başına geçti. Ahmet Samim'in yazıları
İttihatçı çevrelerde tepkiler yaratıyordu. Neler yazıyordu
Ahmet Samim? İşte yazılarından bazı örnekler:

«Basın, halkı her konuda aydınlatmak zorundadır. Ge-
rekirse hükûmetin zayıflığını ortaya kor, kusurlarından,
yanlışlarından söz eder. Bizde garib bir ruh hali var. Ba-
sın Osmanlılığın gücünden ve şanından söz ederse görevini
yerine getirmiş sayılıyor, bunun dışına çıkıp da bozukluk-
ları ortaya korsa kötü bir yol tutmuş oluyor. Sizi ihanetle,
kötü bir amaca hizmet etmekle suçluyorlar.» (10 Şubat
1910).

«Bu ülkede özgürlük vardır, gerçek özgürlük vardır.
Herhangi bir kişi, sosyal ve siyasal inançları ne olursa ol-

(1) Kaynaklar: Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet; Burhan
Felek, «Gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülüşü» *Milliyet*; Musta-
fa Baydar, «Öldürülen gazetecilerimiz» *Cumhuriyet*, 26 Temmuz
1967.

sun, hiç bir saldırıya uğramayacağına inanmalıdır.» (29 Ocak 1910).

Ahmet Samim'e ölümünden iki gün önce İçişleri Bakanlığı valilik teklif etmiş, Samim buna yanaşmamıştı.

Öldürüleceğini biliyordu. Ölümünden kısa bir süre önce bir arkadaşına yazdığı bir mektupta şöyle demişti:

«İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş; idam olunacağım. Bunu yarı resmî bir surette bildirdiler. Emin olun ki kalbimde hiç bir korku duymuyorum. Bana dinî bir tevekkül geldi. Ölmeye râzı, hazırım. Yalnız ne zaman olacağını bilmiyorum.»

O zaman demek ki 9 Haziran 1910 perşembe akşamıymış. Ahmet Samim gazeteden çıkmış, arkadaşı Fazıl Ahmet Aykaç'la Eminönü'ne doğru yürüyorlarmış. Tam Bahçekapı'dan geçerken bir tabanca sesi duyulmuş ve Ahmet Samim yığılıp kalmış yere...

Neden kurşunlanmışlar Ahmet Samim'i? Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre «sıkıyönetim harb divanının gizli işkence usullerine ait belgeleri ortaya atan ve Soma - Bandırma demiryolu imtiyazı işinin içyüzünü açıklayan» tek gazeteci o imiş. İttihatçıların Almanları tutmasına karşılık o İngilizleri tutuyormuş... (1) İşte cinayetin nedenleri.

Ahmet Samim'in öldürülmesi hiçbir tepki yaratmamıştı o zamanki gazetelerde. Kendisini sevenler ise bunu öfke ile karşılamışlar. Refik Halid Karay bunu şöyle anlatıyor:

«Bir şeyler yazacak, suçu işleyenin hükûmet olduğunu ispata çalışacaktık. İstanbul'da sıkıyönetimin, divanı harplerin, kısacası hem askerî hem sivil iki başlı bir Makedonya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü bir sırada bildiri basmak bizi idama kadar götürebilirdi; fakat yayınımızı gazete ile yapabilirsek müebbet kürek (hayat boyu hapis) le kurtu-

(1) Mustafa Baydar, «Öldürülen gazetecilerimiz» Cumhuriyet, 27 Temmuz 1967.

labilirdik. Peki öyle bir gazete nerede? En aşağı bizler kadar deli birini bulmamız, bu delinin de bir gazeteci olması gerekiyordu.

«Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi, gazetesinin adı: *İştirak*.

«Hilmi bunu kabul etti. Gazeteyi ben doldurdum. Kağıt karşısında susan mebuslara, Türkçe gazetelere atıp tutmuştum. Şunu da söylemişim: «Şehrimizde alman, ingiliz, fransız, rum ve ermeni dilleriyle çıkan gazeteler olaydan uzun uzadıya bahsederek hükümeti göreve çağırdılar, sü-tunlarını siyah çizgiler arasına aldılar. Türk gazeteleri basının onurunu sefil derecelere indirdiler...»

«İştirak gazetesinin o sayısı, hükûmet toplatma kararı verip harekete geçinceye kadar satışa çıkarıldı ve ertesi sabah en çok satılan, kapışılan, satış rekoru kıran bu gazete oldu...» (2).

Ahmet Samim için arkadaşları büyük bir cenaze töreni düzenliyorlardı. Cenaze o sabah Babiâli'deki Hilâl basımevine götürüldü. Oradan da Sultan Mahmut türbesine götürülecekti. İttihatçılar bunu beklemediler. Basımevinin kapısı kırıldı ve dört kişi tabutu omuzlayarak mezarlığa götürüp gömdüler (3).

Soru 45 : Zeki beyi neden öldürdüler?

1866'da doğan Zeki bey Galatasaray Lisesini ve Siyasal Bilgiler Okulunu birincilikle bitirdikten sonra bir süre Dışişleri Bakanlığı çeviri bürosunda çalışmış, daha sonra da Düyunu Umumiye (genel borçlar) Komiserliğinde

(2) Refik Halid Karay, «Öldürdüğümüz üç gazeteci», **Yirminci Asır**, Aralık 1952.

(3) Ulunay, «Öldürülen Gazeteciler», **Milliyet**, 24 Aralık 1959.

Önemli İşler Kalemi Müdürlüğüne atanmıştı. Zeki bey bunların yanı sıra çeşitli okullarda fransızca öğretmenliği yapıyor ve *Şehrah* gazetesine de baş yazı yazıyordu. «Zeki bey yazılarında Maliye Bakanı Cavit beyin politikasını hırpalayan bir Düyunu Umumiye Müdürü idi» (1). Zeki bey daha önceleri de *Mizan* ve *Serbesti* gazetelerinde de çeşitli konularda yazılar yazmış ve İttihatçıların yönettiği politikayı sert bir dille eleştirmişti.

Son zamanlarda birtakım yolsuzlukların yapıldığını gören Zeki bey ciddi bir düşünce gazetesi ile hükümeti uyarmak amacındaydı. Neydi o yolsuzluklar? O günlerde bir brom madeni sorunu vardı. Bu madenin işletilmesi için dışarıdan borç alınmış ve bu işte büyük yolsuzluklar olmuştu. Yine o günlerde kurulan Türkiye Milli Bankasına da Maliye Bakanı Cavit bey'in ortak olduğu öne sürülüyordu. Zeki bey bazı belgelere dayanarak bu konularda bir kampanya hazırlamaya başlamıştı.

İşte bu tür yolsuzlukları ortaya çıkartacak bir kampanyaya girişmek cinayet nedeni olur bazı rejimlerde. Zeki beyi İttihatçılar 10 Temmuz 1911 pazartesi akşamı Bakırköy'deki evine dönerken kurşunlattılar (2).

Soru 46 : Hasan Tahsin nasıl boğduruldu?

1883'de İstanbul'da doğan Hasan Tahsin Harbiye'de Atatürk'ün sınıf arkadaşı idi. Selânik'te «*Silâh*» adıyla bir gazete çıkardığı için kendisine «*Silâhçı* Tahsin» dendi. Meşrutiyetten önceki yıllarda İttihatçılara katılan Hasan Tahsin bu örgütte gizli ve önemli görevler aldı. İttihatçı-

(1) Refik Halid Karay, «Öldürdüğümüz üç gazeteci»...

(2) Mustafa Baydar, «Öldürülen gazeteciler» **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1967.

lar 1913'de işbaşına geçtikleri zaman da onlara karşı ko-
yan, uzlaşması güç, çevresinde korku yaratan bir kişi ola-
rak kaldı.

Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında İttihatçılar kendisini Sofya'ya gönderdiler. Gitti, ama bir süre sonra izinsiz İstanbul'a geldi. İttihatçıların «Teşkilâtı mahsusa» denen gizli örgütün yöneticileri kendisini bir toplantıya çağırdılar. Süleyman Askerî beyin başkanlığında düzenlenen bu toplantıya Hasan Tahsin hiç korkmadan gitti. Her zaman üzerinde iki silâh taşıyordu. Toplantıda uzun tartışmalar oldu. Sonra kendisine uyuşturucu bir kahve içirdiler. Bir süre sonra da Çerkez Eşref denen bir adam Hasan Tahsin'in boynuna ilmikli bir ip atarak kendisini yere yuvarladı. Tahsin tabancasına davranacak zaman bulamamıştı. Gizli örgütün üyeleri dışarı çıktılar. Çerkez Eşref de ipi çekerek görevini tamamladı. Cesedi bir çuvala koyup Edirnekapi dışında bir mezarlığa bıraktılar. İki hafta sonra bulundu Silâhçı Tahsin'in cesedi (1).

İttihatçılar işte böylece Türkiye'de yeni bir çığır açmış oluyorlardı. Daha sonraki yıllarda bu yolu çok izleyenler çıktı.

Soru 47 : Ahmet Rasim kimdir?

Basın tarihimizde en çok iz bırakan kişilerden biridir Ahmet Rasim (1865-1932). Gazeteciliğin her dalında çalışmış, mesleğin bütün sıkıntılarına katlanmış ve tam 46 yıl gazetecilik yapmıştır. Çağdaşları arasında kendini onun kadar gazeteciliğe veren kişiler parmakla sayılacak kadar azdır. Nereelerde çalışmamıştır Ahmet Rasim? Önce Ce-

(1) Baydar, aynı eser, 29 ve 30 Temmuz 1967.

ridei Havadis'te, sonra Tercümanı Hakikat'te, İkdâm'da, Malûmat'ta, Sabah'ta, Resimli Gazete'de, Tasviri Efkar'da, Yeni Gün'de, Zaman'da, Vakit'te, Akşam'da, İleri'de, ve Cumhuriyet'te. Neler yazmamıştır buralarda? Çeviri, şiir, fıkra, haber, başyazı, hikâye, mizah yazısı, bilimsel yazı, röportaj, diltiklik araştırmaları, inceleme yazısı, anı, tarih yazıları, edebiyat eleştirileri, ramazan sohbetleri, şehir mektupları, gezi notları...

Ahmet Rasim mesleğe girişini şöyle anlatır:

«Ben gazeteciliğe henüz okulda iken beni rahatsız eden bir sebebin zoruyla girmiştim. Para kazanmak değil, gazete matbaası olsun da neresi olursa olsun, o binadan içeriye girmek, isterse bütün yazarlar topluluğunun en ardında bulunmak tek emelimdi. Hele başyazarlığın şan ve şerefi, o geleceğin güneşi zavallı ruhumu yakıp kavururdu.

«*Ceride-i Havadis'e* kabul edildiğim günlerde, ne olurdu kart vizit moda olsa idi. Bütün İstanbul'a kendi değil, yalnız adı yayılmış olan bu gazeteye girişimi ilân için:

Ahmet Rasim

Ceride-i Havadis muharrirlerinden

veya

Ceride-i Havadis muharrirlerinden

Ahmet Rasim

şeklinde, en aşağı üç kutu kartvizit yaptırıp birer fırsat bularak şuna buna dağıtmak işten bile değildi...»

Bu da yine aynı konuda yazdığı başka bir yazısından: «Okuldan beri emel edindiğim mesleğin birinci basamağına çıkmıştım. Artık bana «Neredesin?» diye kim sorarsa,

— Telgrafhanedeyim, demiyecektim.

— *Ceridei Havadis'teyim, diyecektim...*»

Böyle bir istekle gazeteciliğe atılan Ahmet Rasim önce *İstibdat döneminin bütün zorlukları içinde yazı yazmaya çalışmıştır. Polis izlemiştir kendisini, zaptiye müdür-*

lüğünde sorguya çekilmiştir kaç kez, sansür yüzünden başı ne belâlara girmemiştir, rakı parası bulamadığı günler olmuştur, işsiz kalmıştır, ama gazetecilikten vaz geçmemiştir o.

1926'larda son defa işsiz kaldığı bir dönemde şöyle diyecektir:

«Ne dersiniz? Meşrutiyetten sonra ilk defa olarak 2500 kuruşla *Sabah*'a başyazar olmayayım mı? Hem de gazeteciliğe başladığımın tam 24'üncü yılında! Bugün ise, 41-42 nci yılı... Açıktan muharrir!... Bu durum hiçbir zaman hatırımdan geçmemiştir! Meğer başyazarlığın üstünde ve yahut sonunda böyle bir yer varmış!...»

1927'de Ahmet Rasim yine işsizdir. Kendisine bir zamanlar açıktan para veren Baba Tahir, Ahmet Cevdet ve Mihran efendi gibi gazete patronları da yoktur artık Babıâli'de. İş aramak için Ankara'ya gider. Anafartalar caddesinde İsmail Müştak Mayokan'a rastlar, söz gelişi, işsizliğini de anlatır. Mayokan çok duygulanır, hemen o akşam Atatürk'e söz eder bundan. Atatürk heyecanlanır:

«Yarım yüzyıl Türk irfanına hizmet etmiş bir kişiye nasıl yardım edilmez» diye hemen o gece bütün otelleri aratıp Ahmet Rasim'i buldurur. Çankaya'ya getirirler kendisini. Atatürk ayakta karşılar Ahmet Rasim'i, yanına oturtur. Sonra da:

«Açık bulunan İstanbul milletvekilliğini lütfen kabul eder misiniz?» der.

Ve Ahmet Rasim İstanbul milletvekili olur. Bu büyük gazetecinin son beş yıl Mecliste geçecektir artık.

Gazetecilik mesleğine hizmetleri:

Ahmet Rasim'in hayatı, yazarlığı ve yapıtları üzerinde birçok araştırma yapılmış, incelemeler yayınlanmıştır. Kendisinin basın mesleğine hizmetleri ise yeteri kadar incelenmemiş bir konudur.

1. Ahmet Rasim Türk basın tarihi üzerine eğilen ve bu konuda araştırmalar yapıp bir şeyler ortaya çıkaran ilk büyük gazeteci olmuştur. A. Rasim ilk önce Ebüzziya Tevfik'in 1873'te, *Hadika* gazetesine ek olarak yayınladığı Salname'de «Türk gazetelerinin biyografisi» başlıklı 22 sayfalık bir yazıyı ele alarak basın tarihi araştırmalarına başlamış, sonra da bu konuda çeşitli gazetelere yazılar yazmıştır. Basınla ilgili yazılarını daha sonra «Muharrir, Şair, Edip» adlı bir kitapta toplayan Ahmet Rasim şöyle der bu konuda:

«Evet, yıllardan beridir ki, basın tarihi vesikalarını toplamak çabasıyla didinmekteyim. Yazık ki bütün bu gayretim benim, verimsizlikle sonuçlandı...»

Yine de bizde basın tarihinin ilk kurucularından biridir Ahmet Rasim.

2. Ahmet Rasim'in yaşadığı yıllarda gazetecilik okulları dünyada daha yeni yeni açılmaya başlamıştır. Çok yeni bir bilim ve eğitim konusudur gazetecilik. Buna rağmen Türkiye'de gazetecilik okulu açılması düşüncesini ilk ortaya atan Ahmet Rasim'dir. Şöyle diyecektir bir yazısında:

«Benim gençliğimde gazetecilik, âdeta «devşirme» kişilerden, az çok okumuş, az çok düşünce sahibi, az çok anladığını anlatır, söyleneni anlar, bu halleriyle beraber okuyucu zümresi çoğunluğun üstünde bir kültür düzeyinde kimselerden meydana gelmişti.

«Şimdi ise gelişme zamanıdır. Bu nedenle, bir gazetecilik okulu açılması gereği şiddetle duyulmaktadır. Fakat, bunu «gazetecilik» açmalıdır. Bu okulu gazetecilik açtığı takdirde öğretmenlerini de seçmek hakkını taşımalıdır. Zamanımızda tramvay kondüktörleri, şoförler, belediye zabıtaları için okullar açılıyor; nerede ise köprü memurluğuna bile bir tane açılacak. Neden bir gazetecilik

okulu açılmasın? Artık kendimizi yavaş yavaş toplayalım. Sendikalarımızı, okullarımızı yapalım. Zira bu gidiş gidiş değil.»

Gazetecilerin sendika kurmaları düşüncesini de demek ilk olarak Ahmet Rasim ortaya atmış, fakat bu konuyu hiç işlememiştir.

3. Ahmet Rasim'in basın alanında ortaya attığı en önemli konulardan biri de okullarda öğrencilere «gazete okumak ve gazeteleri anlamak» için dersler konması tasarıdır. Bugün bile bu, dünyada çok yeni bir konudur. Öğrencilere gazeteleri okumasını öğretmek ve gazeteleri incelemek, gazeteleri bir eğitim aracı olarak kullanmak için okullara ilk dersler 1955'te konmaya başlamıştır. 15 yıldan beri bunun Amerika'da, İsveç'te, Danimarka'da, Fransa'da, İsviçre'de birtakım denemeleri ve uygulamaları yapılmaktadır. Ahmet Rasim'in bu konu üzerinde eğildiği yıllarda ise daha hiç bir deneme yoktur dünyada.

Şöyle der Ahmet Rasim:

«Gazetecilik okulundan önce, gazete nasıl okunur, ve gazetede yazılı olan şeyler nasıl anlaşılır? Bunun öğretilmesi işine önem verilmesi düşüncesiyle oyalandım. Çünkü gözlem ve incelemelerimin sonunda beliren gerçeklerdendir ki, değil çocuklarda, hatta okul bitirmiş gençler, saçlı sakallı kimseler arasında bile okur göründükleri gazetelerin yazdıklarını hakkı ile anlayanların sayısı oldukça sınırlıdır.

«Şu halde, gazete okumak için vaktiyle ne gibi hazırlıklar gerekir? Yani, önceden, okullarda gazete okumak ve anlamak için çocukların kabiliyetleri nasıl arttırılmalıdır?»

Gazetecilik eğitiminin öncülerinden biridir Ahmet Rasim.

Soru 48 : İlk yerli haber ajansları ne zaman kuruldu?

Türkiye’de ilk yerli haber ajansı 1911’de kurulan *Osmanlı Telgraf Ajansı*’dır (1911-1914). Salih Gürcü adlı bir kişinin kurduğu bu ajans Devletten bazı yardımlar elde ediyordu. Havas ve Reuter Ajanslarıyla imzalanan anlaşmalar gereğince de Osmanlı Telgraf Ajansı bu ajansların Türkiye’de haberlerini yayma tekelini almıştı. Gerçekte bu ajans Havas ve Reuter’in örtülü bir örgütüydü.

Ajans bir süre sonra hükûmetten daha çok yardım istedi, tekelini genişletmeye yöneldi. Hükûmet bu istekleri destekleyecek bir kanun tasarısı hazırladı ve bunu Mebusan Meclisine getirdi. Tasarıda Osmanlı Ajansının yurt içinde 15 büro kurması öngörülüyor ve bürolardan çekilecek tellerin günde 50 kelimesinin ücretsiz olması isteniyordu. Mecliste bazı milletvekilleri bu tasarıya karşı koydular, «Hükûmetin yetki vermek istediği ajans yabancı bir ortaklıktır. Bunlar yalnız kendi çıkarlarını korumaya çalışacaklardır: Yabancı bir ortaklığa bu yetkileri vermedense ulusal bir ajansın kurulması doğru olur» dendiyse de Hükûmet öne sürdüğü tasarıyı geri almamış ve tasarı Meclisten geçmiştir.

Osmanlı Millî Telgraf Ajansı (1914-1918):

Osmanlı Telgraf Ajansı İngiliz ve Fransız Hükûmetlerinin propagandasını yaptığı gerekçesiyle 1911’de kapatıldı. Hükûmet yeni bir ajansın kurulmasını öngörüyordu. *Osmanlı Millî Telgraf Ajansı* bu koşullar altında kuruldu. Bu ajans da Alman haberalma servislerinden alınan bültenleri yayınlıyordu. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanların yenilgisi üzerine bu ajans da kapandı.

Türkiye - Havas - Reuter Ajansı (1920-1922):

Yenilgiden sonra İstanbul'a yerleşen yabancılar hemen Türkiye'de kendi haberlerini yayacak bir ajans kurmaya kalktılar. Türkiye - Havas - Reuter Ajansı 1920 Nisanında bu amaçla kuruldu. Ajans iki yıl yaptı bu görevini. Kurtuluş savaşının başarı ile sona ermesiyle bu ajansın da görevi sona ermiş oluyordu. Hele Anadolu Ajansı kurulduktan sonra Türkiye - Havas - Reuter Ajansı yapacak hiçbir iş kalmıyordu. Havas ve Reuter Ajansları sadece malî ve ekonomik bülten yayınlamakla yetindiler. Bir süre sonra bütün yetkiler Anadolu Ajansında toplandı. Böylece Havas ve Reuter'in Türkiye'deki görevi sona ermiş oldu.

Soru 49 : Sol basın nasıl doğdu?

Sol basın Türkiye'de İkinci Meşrutiyet yıllarında doğdu. Daha önceleri tek tük sol eğilimli yazılar vardı, hatta Namık Kemal'in *İbret* gazetesinde bile Avrupa'daki işçi olaylarının önemini belirten ve sosyalizmden haberler veren yazılar çıkıyordu ama bunlar sol basın tarihi için bir başlangıç sayılamazlar.

A. Cerrahoğlu bizde ilk sosyalist gazetenin 1908 kasımında İzmir'de Boykotaj Cemiyeti'nin yayınladığı haftalık *Gâve* gazetesi olduğunu belirtiyor ⁽¹⁾. *Gâve* liberal bir sosyalizmi savunuyordu. Bu sosyalizm İttihat ve Terakki Derneğini kutsal sayan, Padişahçı ve hilâfetçi bir sosyalizmdir. *Gâve* işçilerle eşrafı ve sermayecileri uzlaştırmaya yöneliyor ve batı kapitalizmine karşı geliyordu.

(1) A. Cerrahoğlu, «Osmanlı Döneminde ilk Sosyalist yayınlar,» *Ant*, 3 Ağustos 1970, Sayı 4, s. 83.

Yine A. Cerrahoğlu'na göre 1909'da Selânik'te çıkan *Amele Gazetesi* de ilk sosyalist yayınlar arasında yer alır.

İstanbul'da ise yankı uyandıran ilk solcu gazete Hüseyin Hilmi'nin 26 Şubat 1910'da yayınlamaya başladığı haftalık *İştirak* gazetesidir ⁽²⁾. Bu gazetenin iki dönemi vardır:

1) 26 Şubat 1910'dan 15 Eylül 1910'a kadar 20 sayılıklı bir dönem. Bu süre içinde *İştirak* iki buçuk ay kapalı kalmıştır.

2) 20 Haziran 1912'den 9 Ekim 1912'ye kadar üç buçuk aylık bir dönem. Bu süre içinde gazete 33'üncü sayıya kadar yayınlanabilmiş, sonra kesinlikle kapatılmıştır.

İştirak gazetesinde yabancı ülkelerdeki sol eylemler ve Türkiye işçi sorunları ile ilgili yazı ve haberler çıkmıştır. Gazete o dönemde kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın da sözcülüğünü yapıyordu.

Sosyalist, *İnsaniyet* ve *Medeniyet* gazeteleri: Bunlar *İştirak*'in kapatıldığı dönemlerde yine aynı kişilerin ancak birkaç sayı çıkartabildikleri gazetelerdir ⁽³⁾.

İdrak: *İştirak* 1912'de son defa kapandıktan sonra uzun yıllar yeni bir sol gazete çıkmamıştır İstanbul'da. Osmanlı Sosyalist Fırkası da dağılmıştır zaten. Ama 1918'de, Mütarekeden sonra eski sürgünler İstanbul'da dönmeye başlarlar. *İştirakçi* Hilmi de Türkiye Osmanlı Fırkasını kurar 1919 Şubatında. Partinin bir yayın organına ihtiyacı vardır. 28 Nisan 1919'da *İdrak* gazetesi çıkartılır. Bu gazete de uzun ömürlü olmayacak ve aynı yıl 22 Temmuzda yayınlanan 33'üncü sayıdan sonra kapanacaktır.

Neden kapandı *İdrak*? O dönemde *İdrak*'te çalışmış olan Münir Süleyman Çapanoğlu gazetenin bu son sayı-

(2) Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, Ankara 1967, s. 26-44.

(3) *Sosyalist* 24 Kasım 1910 (yalnız 2 sayı çıkmıştır), *İnsaniyet* 1 Aralık 1910 (3 sayı), *Medeniyet* 14 Aralık 1910 (2 sayı).

sında Sadrazam Ferit paşa'ya karşı çok ağır yazılar yazıldığını, sansürün çıkardığı bütün parçaların yine gazeteye konduğunu ve bunun üzerine polis ve jandarmanın gazeteyi bastığını anlatıyor (4).

Soru 50 : İştirakçi Hilmi kimdir?

İştirakçi Hilmi'nin İkinci Meşrutiyet yıllarının en ilginç kişilerinden biri olduğu anlaşıyor. M. S. Çapanoğlu'na göre «Hilmi'nin politika ile, ilimle, edebiyatla, hatta sosyalizmle, şu veya bu toplumsal dava ile hiçbir ilgisi yoktu. Bir kara cahildi o. Ama ona bir kere sosyalist denilmişti. Bir aralık kendi de inanmıştı buna. Sonra saptı, sapıttı. Hepsi bu kadar...» (1).

Hilmi İzmir'de doğmuş, 1908'den önce orada *Serbest İzmir* adlı bir gazete çıkardıktan sonra İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Hilmi'nin nasıl sosyalist olduğu konusunda çeşitli hikâyeler var. Bir söylentiye göre Hilmi 31 Mart vakasından önce Romanya'da bir gezide bulunduğu bir sırada orada bir işçi gösterisini görmüş ve o heyecanla sosyalist olmuştur. Başka bir söylentiye göre de bir gün arkadaşlarıyla konuşurken Hilmi «Herkes bir meslek sahibi oldu, ben ne olsam acaba?» diyecek olmuş, bunun üzerine Baha Tevfik adlı bir dostu da «Sosyalist ol be Hilmi» demiş. Baha Tevfik anlatmış sosyalizmin ne olduğunu. O da meslek olarak sosyalizmi seçmiş.

Hilmi o günden sonra bütün yaşamı boyunca hep kırmızı gömlek veya kırmızı yelek giymiş, sosyalizmin Tür-

(4) Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve İştirakçi Hilmi, İstanbul, 1964. s. 66-75.

(1) Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve İştirakçi Hilmi, s. 66-75.

kiye'de en yetkili temsilcisi saymış kendisini. Bu yüzden yıllar boyu sürgünlere gönderilmiştir Hilmi. Ama işçileri örgütleyip bir eyleme sokmak için savaştıktan da vazgeçmemiştir hiç. 1920 ilkbaharında İstanbul'da Tabakhane, Tersane ve Tramvay işçileri grevini düzenleyen odur. 1 Mayıs 1921'de «Amele Bayramı» dolayısıyla Demiryolları ve Tramvay işçilerinin işi bırakmasında onun önemli katkısı olmuştur. Büyük bir kışkırtıcıdır Hilmi.

Ama onun yaşamının son yılları hâlâ çözümlenememiş sorularla doludur.

İdrak gazetesinin o toplatılan son sayısını nasıl ve neden hazırlamıştı Hilmi? Ne gibi dümenler dönmüştür, belli değil.

Münir Süleyman Çapanoğlu İştirakçi Hilmi'nin Mayıs - Haziran 1920'de Tramvay işçileri grevi ile o zamanki yabancı tramvay şirketini büyük zarara soktuğunu, şirketin bu yüzden Hilmi ile pazarlığa giriştiğini ve «kendisine malî yardımında bulunduğunu hatta para verip maaş bağladığını» yazıyor (2).

Yine Çapanoğlu şöyle diyor: «Hilmi mütareke yıllarında oldukça büyük bir faaliyet gösterdiği halde, ona ne hükûmet, ne de işgal kuvvetleri dokundu. Hilmi kırmızı otomobilinde azametle dolaştı, yedi, içti, eğlendi... Ona niçin dokunmadılar?...»

1923 sonbaharında bir akşam Bozdoğan Kemerinde «taharri memuru Haydar» adlı bir polis kursunladı İştirakçi Hilmi'yi. Yakaladılar bu Haydar'ı. İpe sapa gelmez sözler söyledi. Sonunda 15 yıla mahkûm ettiler katili.

Hilmi birtakım bulanık işlere karışmıştı ama kim öldürttü Meşrutiyet yıllarının ünlü İştirakçi Hilmi'sini?

Hâlâ belli değil...

(2) Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve İştirakçi Hilmi, s. 72.

Soru 51 : Mütareke yıllarında İstanbul basını ne durumdaydı?

Mütareke yıllarında İstanbul'da çeşitli eğilimlerde gazetenin çıktığı görülür. Bir yanda Millî Mücadeleyi destekleyenler vardır: *İleri*, *Yeni Gün*, *Akşam* ve *Vakit*. Bir yanda Millî Mücadeleye bütün güçleriyle saldıranlar: *Peyami Sabah*, *Alemdar* ve *İstanbul*. Bunların dışındakiler zaman zaman çeşitli grupları tutan ve Anadolu'daki direniş eylemine de sempatisi olan gazetelerdir: *Tasviri Efkar*, *İkdam* ve *Tercüman*. *Tanin* yine İttihatçıları korur. Koyu İslâmcılar *Sebilürreşad*'ın çevresinde toplanmışlardır. Komünistler de *Aydınlık* dergisini çıkartırlar.

Akşam 1918'de dört arkadaşın 200'er lira ortaya koyarak çıkardıkları bir gazetedir: Necmettin Sadak (1890-1953), Kâzım Şinasi Dersan (1891-1964), Falih Rıfkı Atay (1894-1971) ve Ali Naci Karacan (1896-1955). Gazete çıktıktan bir süre sonra Ali Naci ile Falih Rıfkı ayrılırlar *Akşam*'dan. Gazete Necmettin Sadak ile Kâzım Şinasi'nin yönetiminde kalır.

İleri'yi 1919'da Celâl Nuri İleri ile kardeşi Suphi Nuri İleri kurmuştur. *İleri*'ciler İttihatçıları ve İstanbul Hükûmetini sert bir dille eleştirerek Millî Mücadeleyi desteklerler. Anadolu'daki cephe haberleri ilk olarak *İleri*'de yayınlanır. Mustafa Kemal duyulmasını istediği haberleri *İleri*'ye ulaştırır ve Atatürk'ün yolladığı yazılar bu gazetede başka adlarla yayınlanır. *İleri* Millî Mücadelenin İstanbul sözcüsüdür âdeta. Bu yüzden İngilizler Celâl Nuri'yi 1920 Martında Malta'ya sürerler. Celâl Nuri, dönüşünde milletvekili olacaktır. Suphi Nuri de bir süre sonra Üniversiteye geçecektir. *İleri* 1924'de kapanır.

Yeni Gün'ü 1918 Eylülünde Yunus Nadi (1880-1945) çıkarmıştır. Nebizade Hamdi ile Zekeriya Sertel de yazı

kadrosundadır. *Yeni Gün* açık açık Millî Mücadeleyi destekler. İngilizler günün birinde gazeteyi basarlar. Bunun üzerine Yunus Nadi Ankara'ya kaçır. Baskı makinelerini de kaçıır ve gazete 1920'de Ankara'da yayınlanmaya başlar.

Vakit: Bu gazeteyi 22 Ekim 1917'de Ahmet Emin Yalman ile Mehmet Asım Uş kurmuştur. Gazetenin kuruluş sermayesi 500 liradır o zamanlar (1). Yazı işleri müdürlüğünü önce Ali Naci Karacan, sonra da Enis Tahsin Til yapmıştır. Necmettin Sadak ile Kâzım Şinasi de *Akşam*'dan önce *Vakit*'te çalışmışlardır. Gazeteye sürekli yazı yazarlar arasında Hakkı Tarık Uş, Ahmet Rasim, Ahmet Şükürü Esmer, Reşat Nuri vardır. Ruşen Eşref, Hüseyin Cahit Yalçın, Ziya Gökalp ve Halide Edip de zaman zaman yazı yazarlar.

Yalman 1920 Martında Malta'ya sürgüne gönderilince gazetenin yönetimi Asım Uş'a kalır. 18 Mart 1923'te de Yalman, hissesini 12.000 liraya Asım Uş'a satarak *Vatan*'ı çıkartacaktır (2).

Tasviri Efkâr: Mustafa Kemal'in Millî Mücadeledeki bir resmi ve biyografisi ilk olarak *Tasvir*'de yayınlanmıştır. *Tasvir* Aydın cephesine de muhabir gönderecek savaş haberlerini verecektir.

İkdam'ı Ahmet Cevdet yönetiyor, Yakub Kadri Karasmanoğlu ile Falih Rıfkı Atay da zaman zaman bu gazetede heyecanlı yazılar yazıyorlardı.

Tanin yine Yalçın'ın yönetimindeydi. Gazetenin zengin bir kadrosu vardı.

Tercüman'da o zamanlar Peyami Safa ve Etem İzzet Benice çalışıyordu.

(1) Yalman, aynı eser, cilt I, s. 296.

(2) Yalman, aynı eser, cilt III, s. 38.

Peyamı Sabah: Ali Kemal Millî Mücadeleye karşı en aşırı saldırılarını bu gazetede yazıyordu (Bkz. Soru 30).

Alemdar: Refi Cevat Ulunay 1909'da kurdu bu gazeteyi. Pehlivan Kadri de bu gazetede çalıştı. *Alemdar* hem Ittihatçılara karşıydı, hem de Millî Mücadeleye. Kurtuluş-tan sonra *Alemdar* 1922'de kapandı, Ulunay da 150'liklerle birlikte vatandan çıkartıldı.

İstanbul: Bu gazeteyi İngilizlerle işbirliğinin en aşırı savunucusu, «İngiliz Muhipleri Cemiyeti»nin yöneticilerinden Sait Molla çıkartıyordu. Sait Molla daha önce de Sadrazamdan bin lira alarak *Dersaadet* adlı bir dergi yayınlamıştı.

Soru 52 : Mütarekede İstanbul'da hangi dergiler yayınlanıyordu?

O yıllarda İstanbul'da şu gazete ve dergiler dikkati çekiyordu: *Dergâh* (Mustafa Nihat), *Güleriüz* (Sedat Simavi), *Kelebek* (mizah gazetesi), *Resimli Gazete* (Sedat Simavi), *Süs* (Mehmet Rauf'un çıkarttığı kadın gazetesi).

Ümid: Tarık Mümtaz Göztepe'nin yönettiği bu resimli edebiyat dergisine Celâl Sahir ve Fuat Köprülü gibi kim-seler de yazı veriyorlardı.

Aydede: Refik Halit Karay'ın (1888-1959), 1920'de çıkarmaya başladığı bu mizah gazetesi Millî Mücadeleye karşı gelen yayın organlarından biri idi. Kurtuluş-tan sonra Refik Halit 150'liklerle birlikte sürgüne gönderildi.

Büyük Mecmua: 1919'da Zekeriya Sertel'in kurduğu bu dergide başyazıları Halide Edip Adıvar yazıyordu. Ömer Seyfettin, Reşat Nuri Güntekin, Falih Rıfki Atay,

Fuat Köprülü, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Ruşen Eşref Ünaydın ve Faruk Nafiz Çamlıbel'in de dergide sürekli yazıları çıkıyordu (1).

Kurtuluş: 1919'da Almanya'dan dönen Sosyalistler çıkardı bu gazeteyi. Dr. Şefik Hüsnü de bu gruba katıldı. Eylül 1919'da yayınlanmaya başlayan bu gazete ancak 5 sayı çıkabilmiş ve Şubat 1920'de kapanmıştır (2).

Aydınlık: Temmuz 1921 - Şubat 1925 tarihleri arasında 30 sayı yayınlandı. Bu dergi Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının organıydı (3). Dr. Şefik Hüsnü'nün yönettiği bu derginin yazı işlerine Prof. Sadrettin Celâl Antel bakıyordu. O yıllarda adı duyulan birçok komünist ve sosyalist yazarlar *Aydınlık*'ın kadrosundaydılar.

Soru 53 : Kurtuluş Savaşı haberleri İstanbul'a nasıl ulaşıyordu?

Mütareke yıllarında İstanbul basınında Millî Mücadele haberlerinin kaynağı genellikle takalarla, motorlu ka-yıklarla, yük gemileriyle İnebolu'dan veya İzmit'ten getirilen haber bültenleridir.

Anadolu Ajansının Ankara'da «Resmî Tebliğ» olarak yayınladığı bu bültenlerde Meclis toplantılarının özetleri ve cephe haberleri vardır. Bunları çeşitli yollardan bulan kaptanlar, lostromolar, tayfalar İstanbul'a getirir, gazetecilere satarlar. O zamanlar gazeteler bülten avcılığı için özel muhabirler tutmuşlardı. Bunlar sabah erken saatlerde Kızkulesi açıklarında demirleyen veya Yemiş İskeleyi-

(1) Sertel, aynı eser, s. 75.

(2) Tuncay, aynı eser, s. 146-147.

(3) Tuncay, aynı eser.

ne yanaşan motörlere yaklaşıp bu bültenleri elde etmeye çalışırlar.

O yıllarda Tercüman gazetesinde bu işle görevlendirilmiş olan Münir Süleyman Çapanoğlu bu konuda şunları anlatmaktadır:

«İstanbul gazeteleri için bu haberleri ele geçirmek bir mesele idi. Hele akşamları çıkan gazeteler için bu iş büyük bir rekabet konusu idi. Bilhassa *Akşam*'la *Tercüman* birbirini atlatmak için çırpınıp duruyor ve her çareye başvuruyorlardı. Önceleri takacılar bu bültenleri parasız veriyorlardı. Sonra gazetecilerin resmî tebliğ peşinde koştuklarını görünce satış yoluna saptılar. Bunları ele geçirmek gerçekten fedakârlık isteyen bir işti. Bir defasında geminin bordosuna tırmanırken denize düştüm. Tebliğ almak için harcamaya yetkili olduğumuz para 25-50 lira arasındaydı. Motorcu daha fazla isterse adamı yanımıza alır, matbaaya getirir, orada öderdik. İdare müdürü bir bezirgân gibi pazarlık ederdi.

«Bu haberler ilk olarak akşam gazetelerinde yayınlandıktan sonra ertesi gün çıkan sabah gazeteleri bunları makaslayıp kendi haberleri gibi büyük manşetlerle birinci sayfalarına koyuyorlardı.»

IV

KURTULUŞ SAVAŞI VE CHP YÖNETİMİNDE CUMHURİYET

(1919-1950)

Soru 54 : Basın Kurtuluş Savaşına nasıl katıldı?

Anadolu'da Millî Mücadelenin doğup gelişmesinin yanı sıra bir de Millî Mücadele basını doğmuş ve gelişmiştir. En basit baskı araçlarıyla çalışmıştır bu basın. «Esercedid» denilen yazı kâğıtlarına gazete basılmıştır bazı yerlerde. Baskı makineleri at ve öküz arabaları ile ilden ile taşınmış ve en ilkel koşullar altında gazeteler yayınlanmıştır. Meslekten mürettip yoktur, matbaacı yoktur, kâğıt yoktur, mürekkep yoktur. yedek parça yoktur... ama her şeye rağmen gazete çıkarmıştır Millî Mücadele'ye katılanlar. Bu yıllar Türk basın tarihinin kahramanlıklarla dolu, en övünçlü dönemlerinden biri sayılır (1).

Anadolu basınının düşmana ilk direnişi İzmir'de *Huku-ku Beşer* gazetesi başyazarı Osman Nevres'in (Takma adıyla Hasan Tahsin'in) 1919 Mayıs'ında Kordonboyunda kara-ya çıkan Yunan askerlerine attığı kurşunla başlar.

(1) Bu bölüm üzerinde iki önemli kaynak vardır:

- Ömer Sami Coşar, Millî Mücadele basını, İstanbul, 1967
- Enver Behnan Şapolyo, Türk gazetecilik tarihi ve her yönüyle basın, Ankara 1969, s. 112-219.

Osman Nevres, Selânik'te Fevziye Lisesini bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilgiler Okulundan diploma alarak İstanbul'a dönmüş ve Bükreş'te yapılan bir suikaste adı karıştığı için on yıla mahkûm olmuştu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'a dönmüş, Mütarekenin başlarında da İzmir'e yerleşmişti. *Hukuku Beşer* gazetesindeki yazılarında düşmana karşı direnişi savunuyordu. Yunan askerleri İzmir'e çıkınca Osman Nevres yazdığı yazılarla giriştiği eylem arasında hiçbir çelişki olmadığını ispatlayarak düşmana ilk kurşunları attı. İki efsun askerini yere serdi bu kurşunlar. Kendisini de orada süngülediler.

Ama ilk örneği vermişti Osman Nevres, bu bir başlangıç oldu.

O sıralarda İzmir'de beş altı gazete daha çıkıyordu, *Anadolu, Duygu, İslahat, Ahenk, Müsavat...*

Anadolu ve *Duygu*'yu çıkartan Haydar Rüştü de millî direnişten yana idi. Yunanlılar bu gazetelerin basıldığı basımevini basarak her şeyi kırdılar parçaladılar. Haydar Rüştü güçlülkle canını kurtarabildi.

Öteki gazeteler ise işbirlikçi bir hava içinde yayınlarına devam ettiler.

İradei Milliye:

Millî Mücadelenin ilk gazetesi Mustafa Kemal Sivas'a geldiği zaman yayınlanmaya başlayan *İradei Milliye* gazetesidir (2). 14 Eylül 1919 tarihinde yayınlanmaya başlayan bu gazete haftada iki gün çıkıyordu. Vilâyet basımevinde basılan gazetede Sivas kongresi zabıtları ve Mustafa Kemal'in bildirisi de yayınlandı. E. B. Şapolyo gaze-

(2) E. B. Şapolyo bu gazeteden önce Ankara'da Millî Mücadeleyi tutan iki gazetenin yayınlandığını belirtiyor. Birincisi Avukat Mustafa Kemal'in yayınladığı *Selâmet*, öteki de Ömer Vasfi'nin çıkardığı *Mefkûre*'dir.

tedeki yazıları Mustafa Kemal'in «dikte» ettiğini belirtmektedir (3).

Hâkimiyeti Milliye:

1919 yılının son günlerinde Ankara'ya gelen Atatürk'ün ilk yaptığı işlerden biri «Müdafaai Hukuk Cemiyeti»nin kararlarını duyuracak bir gazetenin çıkartılmasını ele almak olmuştur. O zaman doğru dürüst bir basımevi yoktu Ankara'da. Konya'dan bir baskı makinesi getirtilerek Meclisin bahçesindeki bir binaya yerleştirildi. İki haftaya sığdırıldı bütün hazırlıklar. Gazetenin adını da Atatürk koydu: *Hâkimiyeti Milliye*. 10 Ocakta çıkmaya başladı bu gazete.

İlk sayıdaki başyazı Atatürk'ündür. Yazı işleri müdürlüğüne Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu getirildi. Gazetenin sorumlu müdürü de Recep Zühtü idi. İlk yıl gazete haftada iki gün çıkıyordu, 6 Şubat 1921'de günlük oldu. Nizamettin Nazif'ten sonra yazı işleri müdürlüğüne önce Hüseyin Ragıp Baydur, sonra da Nafi Atıf Kansu atandı, daha sonra da Ziya Gevher Etili. O sıralarda Ankara'da bulunan birçok aydın ve gazeteci *Hâkimiyeti Milliye*'ye yazı verdiler. Böylece gazetenin çok zengin bir yazı kadrosu kuruldu.

Yeni Gün:

Yunus Nadi'nin İstanbul'da çıkardığı *Yeni Gün* gazetesinin baskı makinesi bir gece Tophane'den eski bir gemiye yükletilerek İnebolu'ya kaçırılmış, araba ile Kastamonu yoluyla Ankara'ya getirilmiştir. 1 Eylül 1921'de *Yeni Gün* Ankara'da çıkmaya başladı ve Milli Mücadele akımının önemli organlarından biri oldu. Cumhuriyetin ilânından sonra yeniden İstanbul'a dönen *Yeni Gün*, kısa bir

(3) Şapolyo, aynı eser, s. 192.

süre sonra 7 Mayıs 1924'de, yerini *Cumhuriyet*'e bırakacaktır.

Öğüt:

1921 Temmuzunda Ankara'da çıkmaya başlayan bir akşam gazetesidir. *Öğüt* daha önce 2 Ocak 1918'de Afyon'da kurulmuştu. Yunanlıların İzmir'i işgalleri üzerine *Öğüt* Konya'ya taşındı. Orada da İtalyanlar bastı gazeteyi. Bunun üzerine gazetenin sahibi Abdülgani Ahmet bey *Öğüt*'ü Ankara'ya taşıdı.

Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Sadri Ertem yapıyordu. Münir Müeyyet Bekman, Lütfi Arif Kenber, Kerameddin, Celâl Davut Arıbal, Raif Nezihi, Enver Behnan Şapolyo da yazı kadrosunda idi.

Gazete 1923'te kapandı.

Seyyare-i Yeni Dünya:

Bu gazete önce 30 Ağustos 1920'de Eskişehir'de *Yeni Dünya* adıyla çıkmaya başlamıştı. *Yeni Dünya*, Yeşil Ordu'nun organı idi. Çerkes Etem'in desteklediği bu gazeteyi Arif Oruç çıkartıyordu. *Yeni Dünya*, «İslâm Bolşevik Gazetesi» olarak kendini tanıtıyordu.

Haftada 6 gün çıkan bu gazete kısa bir süre sonra Ankara'ya taşındı, adının başına bir «Seyyare» eklendi ve kendini «Türkiye Komünist Gazetesi» olarak tanıttı. *Seyyare-i Yeni Dünya* kısa ömürlü olmuş ve 11 Ekim 1920'de kapanmıştır.

Dergiler:

Günlük gazetelerin yanı sıra o yıllarda Ankara'da her eğilimde dergi ve haftalık gazete çıktığı görülür. Aka Gündüz *Anadolu'da Peyamı Sabah* adlı bir mizah gazetesi çıkarmaktadır. 21 Mayıs 1921'de de *Kalem* adlı bir mizah gazetesi çıkartılmıştır Ankara'da. Koyu İslâmcılar bir yanda *Sebilürreşad*'ı yayınlamaktadırlar, bir yanda da *Ha-*

yat adlı bir komünist dergisi çıkartılır. Mustafa Kemal'e kafa tutmaya kalkan Trabzon milletvekili Ali Şükrü de Tan adlı bir gazete çıkarmaktadır. Böyle bir havadadır Ankara.

Soru 55 : Kurtuluş Savaşını Anadolu'da hangi gazeteler destekledi?

Anadolu'nun çeşitli illerinde Millî Mücadeleyi destekleyen sayısız gazete çıkartılmıştır o zamanlar.

İzmir'e Doğru:

16 Kasım 1919'da Balıkesir'de çıkartılmıştır. Gazetinin kurucuları Mustafa Necati, Vasıf Çınar ve Esat Çınar'dır. Mustafa Necati ve Vasıf Çınar sonradan milletvekili ve Millî Eğitim bakanı olmuşlardır. Yunanlıların Balıkesir'e girmeleri üzerine İzmir'e Doğru kapanmıştır.

Doğru Söz:

22 Mayıs 1919'da Balıkesir'de yayınlanmaya başlayan haftalık bir gazetedir. Kuvai Milliye'nin ateşli savunucusu olmuştur.

Yeni Adana:

25 Aralık 1918'de yayınlanmaya başladı. Fransızlar Adana'ya girince kapatıldı. Kurucular gazeteyi Pozantı'da şapografla bastılar. Fransızlar Adana'dan ayrılınca gazete 27 Kasım 1921'de yine Adana'ya taşındı.

Açıksöz:

15 Haziran 1919'da Kastamonu'da yayınlanmaya başladı. Millî Mücadeleyi destekledi. 1932'ye kadar yaşamıştır.

Babalık:

25 Aralık 1910'da çıkmaya başlayan Babalık Millî Mü-

cadele yıllarında Kuvai Milliye'nin Konya'da büyük dayanaklarından biri idi. Server İskit, Namdar Rahmi, Reşat Ekrem Koçu, Şair Yahya Saim, Samizade Süreyya, Sadettin Nüzhet ve E. B. Şapolyo çalışmıştı *Babalık'ta*.

Küçük Mecmua:

Ziya Gökalp Malta'dan sürgünden dönünce Diyarbakır'a gelmiş ve 5 Haziran 1922'de *Küçük Mecmua'yı* kurmuştur. Bu gazete 5 Mart 1923'de kadar 33 sayı çıkmıştır.

Anadolu'da çıkan ve Millî Mücadeleyi destekleyen gazeteler arasında şunların da önemli yeri olmuştur:

Albayrak (Erzurum), *Emel* (Amasya), *Ahali* (Edirne), *İstikbal* (Trabzon), *Işık* (Giresun), *Ahali* (Samsun), *Anadolu* (Antalya), *Satveti Milliye* (Elâzığ), *Amal-ı Milliye* (Maraş), *Dertli* (Bolu), *Türkoğlu* (Bolu), *Yeşil Yuva* (Artvin) (1).

Soru 56 : Anadolu Ajansı nasıl kuruldu?

Anadolu Ajansı İstiklâl Savaşı yıllarında, 6 Nisan 1920 de Ankara'da Atatürk'ün kararıyla kuruldu. Ajans'ın adını da Atatürk koydu. Anadolu Ajansı'nın kuruluşu şu bildiri ile halka duyuruluyordu:

«Kalbi İslâm olan Osmanlı Saltanat Merkezi'nin düşman işgaline geçmesi ve bütün ulus ve vatanımızın en büyük tehlikeye uğramasının sonucu olarak bütün Rumeli ve Anadolu'nun girdiği ulusal ve kutsal savaş sırasında halkın en doğru iç ve dış haberlerle aydınlatılması önemle göz önünde tutulmuş ve burada en yetkili kişilerden kurulu

(1) Bu gazetelerle ilgili bilgi için: Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele basını, İstanbul, 1967*.

bir Özel Heyet'in yönetiminde ve Anadolu Ajansı adı altında bir kurum kurulmuştur.

Anadolu Ajansının en hızlı araçlarla vereceği havadis ve bilgi Heyeti Temsilimizden de geçeceği için Ajans tebliğleri Müdafaa-i Hukuk örgütümüzce de bucak ve köylere kadar dağılacak ve duyurulacaktır. Bu bakımdan acele tertibat alınması ve sonucun bildirilmesi önemle rica olunur.»

Ajansı o yıllarda ancak birkaç kişi yönetiyordu. Ajansın ne ülke içinde ne de dışarıda muhabirleri vardı. Kuruluşu sırasında A.A. nın iki önemli amacı şunlardı:

— Ulusal birliği tehlikeye düşürecek kışkırtmalara karşı tedbir almak,

— Kurtuluş savaşı ve eylemiyle ilgili haberleri halka duyurmak.

23 Mart 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisinde ilk görüşülen konulardan biri de haberleşme konusu idi. Hükmüt, «Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü» adlı bir örgütün kurulmasını öngörmüştü. A.A. da bu örgütün içinde yer alıyordu. Tasarı 7 Haziran 1920'de kabul edilerek Ajans Matbuat Genel Müdürlüğü çerçevesi içinde Bakanlar Kurulu Başkanlığına bağlandı.

Ajansın kuruluşuyla ilgili kanun B.M.M. nin «İrşad Encümeni»nde görüşülürken etkili haberleşme araçlarının yokluğu üzerinde durulmuştu. Üyeler, «silâh kadar etkili politika ve düşünce örgütlerinin öteden beri ihmal edilmiş olması»nı önemle belirttiler. Kurulacak olan haberleşme örgütüne iki görev veriliyordu. «Bunlardan birincisi dilekelerimizi ve amaçlarımızı dışarıya tanıtarak davamızın haklı olduğunu ispat etmek, ikincisi de halkı sürekli olarak aydınlatmak.» Bu amaçla yeni haberleşme örgütü dış yanında da Türkiye'nin sesini duyurmaya çalışacaktır.

Bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için bir yandan İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, Kars ve İzmit'te birer

haberalma şubesi kuruluyor ve bir yandan da askerî tel-siz istasyonlarının dinleme servisleriyle yabancı ülkelerin yayınları izlenerek Ankara'ya ulaştırılıyordu. Bunun yanı sıra Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre ve New York'ta haber bürolarının kurulması öngörülüyordu. Bu büroların görevi İstiklâl Savaşı ve Türkiye'nin kurtuluşu ile ilgili haberleri yabancı ülkelere duyurmak olacaktı. Anadolu Ajansı işte bu amaçların gerçekleştirilmesi için kuruluyordu.

Ajansın özerkliği:

Hükûmet Anadolu Ajansının yönetimine daha geniş bir esneklik vermek için 1924 yılında yeni bir kanun tasarısı hazırladı. 1 Mart 1925'de yürürlüğe giren bu kanunla Ajans Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'nden ayrılarak özerk bir anonim ortaklık oldu.

Bu ortaklığın hisse senetlerinin yüzde 50'den fazlası özel kisilerindir. Ajansın kuruluşunda bu hisse senetlerinden Ajans'ta çalışanların yararlanması ve bunların başkalarına satılmaması öngörülmüştür. Fakat bu, hep tartışmalı bir konudur; bu senetlerin basınla ilgisi olmayan kimselere satılmak istenmesi her zaman tartışmalara yol açmıştır. Ankara Gazeteciler Cemiyeti son olarak 2 Eylül 1971'de yayınladığı bir genelge ile bu durumu protesto etmiştir. Genelgede «Anadolu Ajansı'nı belli bir siyasî kadronun nüfuz alanı içinde tutma amacıyla girişilen her türlü tertip ve baskının reddedildiği» belirtilmektedir.

Ajans her yıl Basın - Yayın Genel Müdürlüğü bütçesine konan bir ödenekle yönetilmektedir. Abonelerden alınan ücretler Ajansın masraflarını karşılamaktan uzaktır.

265 sayılı kanunun «Anadolu Ajansı ile sözleşme» başlığını taşıyan 33. maddesi gereğince her yıl Basın Yayın işlerinden sorumlu bakanlıkla A.A. arasında bir sözleşme yapılmaktadır. Bu sözleşmede A.A.'na devletçe verilecek

ödenegin ölçüsü ve Ajans yöneticilerinin atanma ve denetim koşulları üzerinde maddeler vardır. Bu sözleşme Sayıştay'ın ve Maliye Bakanlığının da onayından geçerek yürürlüğe girer.

Ajansın Devlet bütçesinden büyük bir ödenek alması ve yöneticilerin de Hükûmetçe seçilmesi dolayısıyla Ajans bağımsızlığını ve özerkliğini yitirmiş bir kuruluştur.

Soru 57 : İstiklâl Mahkemelerinde ilk basın davaları nasıl başladı? (1923)

İstiklâl mahkemelerinde ilk basın davasının 1923'te açıldığını görüyoruz. Bu dava halifeliğin bir çeşit yargılanmasıdır. Cumhuriyet ilân edilmiş ama daha halifelik kaldırılmamıştır. İstanbul'da yetkilerini kaybetmiş bir halife vardır. Ama halifeliği savunanlar da az değildir o zamanlar.

10 Kasım 1923'de İstanbul Baro Başkanı eski milletvekillerinden Lütfi Fikri halifeye seslenen bir mektubunda halifeliği savunarak halifenin asla görevinden istifa etmesini istemektedir.

Ertesi gün de yine aynı gazetede Hüseyin Cahit Yalçın'ın bir yazısı çıkar. O da şöyle der bu yazısında: «Hilâfet bizden giderse beş-on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslâm âlemi içinde hiçbir önemi bulunmayacağını, Avrupa siyaseti gözünde de en küçük ve değersiz bir hükûmet yerine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete lazımlı yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Gerçek milliyet hissini kalbinde duyan her Türk hilâfet makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir.»

Hindli Müslümanlar yani şimdiki Pakistanlılar da o sırada İsmet paşa'ya bir mektup göndermişler ve Halifeliğin desteklenerek güçlendirilmesini istemişlerdir. Bu

mektubun bir kopyesi gazetelere gönderilmiş ve mektup aynı gün *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhidi Efkâr* gazetelerinde yayınlanmıştır. Gazetecilerin İstiklâl Mahkemesine verilmesinin nedeni budur işte.

Mahkemeye verilen gazeteciler şunlardır: Hüseyin Cahit Yalçın (*Tanin*), Ahmet Cevdet (*İkdam*), Velid Ebüzziya (*Tevhidi Efkâr*), üç gazetenin yazı işleri müdürleri, Lütfi Fikri ve Hilâfet yaveri Ekrem bey ve ayrıca Adana'da hükûmetin hoşuna gitmeyecek bir yazı yazmış olan eski milletvekillerinden Abdülkadir Kemâlî de tutuklanmıştı ⁽¹⁾.

O yılların ileri gelen milletvekillerinden Topçu İhsan beyin başkanlığında bir yargı kurulu düzenlenip İstanbul'a gönderilir hemen ⁽²⁾. Gazeteciler vatana ihanet suçuyla mahkemeye verilmişlerdir. Yalçın heyecanlı bir savunma yapar bu duruşmada. Şunları söyler:

«Bu memlekette Cumhuriyetin dayanakları birkaç yahut beş on zatı muhterem değildir. Cumhuriyetin dayanakları hak ve adalettir, kanundur. Kimden gelirse gelsin, millet zulûmdan, istibdattan nefret eder. Ben Cumhuriyetin dayanaklarını sağlamlaştırmak için bütün iyi niyetimle çalışıyorum. Biliyorum ki üzerime düşmanlıkları çekiyorum. Fakat ne yapayım, bir gazeteci için düşündüğünü söylemek vatan borcudur... Ben vatan haini değilim...»

Yalçın'ın konuşması havayı bir hayli yumuşatmış ve gazetecilerin hepsi beraat etmiştir. Tek sanık mahkûm olmuştur: Lütfi Fikri, 5 yıl ⁽³⁾. Oysa yargı kurulu İstanbul'a gelirken İsmet İnönü'nün Ankara Garında Topçu İhsan beye «Cahid'i mutlaka asacaksın» dediği anlatılır ⁽⁴⁾.

(1) Abdülkadir Kemâlî romancı Orhan Kemal'in babasıdır.

(2) İstanbul İstiklâl Mahkemesi şöyle kurulmuştur: Başkan Topçu İhsan; üyeler: Asaf, Cevdet İzrap; savcı: Vasıf bey.

(3) Meclis 13 Şubat 1924'te bu cezayı affedecektir.

(4) Kandemir, Siyasî dargınlıklar, cilt II, s. 102 (dip notudur)

İstiklâl Mahkemesi başkanı Topçu İhsan duruşmalarından sonra basınla ilgili olarak şöyle demiştir: «Basın su ve ateş gibi bir unsurdur. Hem çok faydalı hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey iyi ilişkiler kurarak faydalarını en yükseğe, zararlarını en aşağıya indirmektir» (5).

Topçu İhsan bu duruşmalardan sonra Hükûmetle İstanbul basını arasındaki buzların çözülmesi için Atatürk-le gazete başyazarları arasında bir toplantı düzenlemeye çalışmış ve bu toplantı 4 Şubat 1924'de İzmir'de yapılmıştır. Atatürk'ün basın toplantısına katılan gazeteciler şunlardır: İkdam sahibi Ahmet Cevdet, Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, İleri başyazarı Celâl Nuri İleri, Akşam başyazarı Necmettin Sadak, Vakit başyazarı Mehmet Asım, Tercümanı Hakikat başyazarı Hüseyin Şükrü ve Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman, Tevhidi Efkâr'ın başyazarı Velit Ebüzziya da İzmir'e çağırılmış, fakat Atatürk «sabit ve geri fikirleri dolayısıyla onunla tartışmaktan bir sonuç çıkmayacağı kanısında» olduğu için kendisinin basın toplantısına katılmamasını istemiştir (6).

Atatürk ertesi gün, 5 Ocak 1924'de, İzmir'de gazetecilere verdiği bir yemekte basının rolü üzerinde durarak şunları söyleyecektir:

«Arkadaşlar, Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyetin çevresinde çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi... Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyetin hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve dayanışma içinde bulunması bir zarurettir. Ummun selâmet ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına gereği gibi ulaştırmakta basının görevi çok, çok önemlidir...»

(5) Ahmet Emin Yalman, aynı eser, cilt III, s. 100.

(6) Ahmet Emin Yalman, aynı eser, cilt III, s. 102.

Soru 58 : Takriri Sükûn Kanunu (1925) nasıl çıkarıldı?

İstiklâl mahkemelerinin ikinci dönemi 1925'te başlar. Şeyh Sait isyanı çıkmıştır o sıralarda Doğu illerinde. Kürtler bağımsızlık eylemine girişmişler ve Doğu'nun birçok bölgesi asilerin eline geçmiştir. Ankara ve İstanbul'da da Hükûmete karşı bir muhalefet eylemi vardır. Terakkiperver Cemiyeti kurulmuş, eski İttihatçılar örgütlenmeye yönelmişlerdir. İstanbul basını ise daha tek parti düzenine girmemiştir o zamanlar. Basında ileri geri her türlü eleştiri yazıları çıkmakta ve bunlar Ankara'da geniş tepkiler yaratmaktadır. Hükûmetin görüşüne göre «Doğu'da bir ayaklanma vardır. Basında falsolu sesler bu ayaklanmaya hizmet eder. Muhalefetin, eleştirin hiçbir sırası değildir Bütün falsolu sesleri susturmak gerekir...» (1).

Bu amaçla «Takriri Sükûn Kanunu» diye bir terör kanunu tasarısı Meclis'e getirilir. Kanun Meclis'te tartışılırken Halk Partisi'nin ileri gelenlerinden Recep Peker şunları söyleyecektir:

«İstanbul gazetelerinin memlekette ne kadar müessese ve makam varsa hepsini tahribe geçtiğini görüyoruz. Şeyh Sait isyanının en birinci müsebbibi bunlardır. En başta Millet Meclisi olmak üzere bütün müesseselere saldırdılar. Bu kanunun teklif edilmesine de İstanbul basını sebeptir. Çünkü yayın ve telkinleriyle isyanın çıkmasına sebep olmuşlardır. İşte biz bu yılan yuvalarını tahrib etmek ve susturmak azmindeyiz. Bunları ezmedikçe vatan bir gün bile rahat edemeyecektir. Elimizdeki kanunlar bu tahrib araçlarını arayıp bulacak ve seslerini boğacaktır. Bu yılanlar, bu zehirli yuvalar, kanun kuvvetiyle dezenfekte edilmedikçe, memleketin rahat yüzü görmesi ihtimali

(1) Kandemir, aynı eser, cilt III, s. 76.

yoktur. İşte bu sebeple bu kanunu Yüksek Meclisin kabul etmesi bir vatanî mecburiyettir.»

Meclis 4 Mart 1925'de Takrir-i Sükûn Kanununu kabul etti. Bu kanunda şöyle deniyordu:

«İrticaa ve isyana ve memleketin sosyal nizamını, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelik her türlü teşkilâtı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları Hükûmet Cumhurbaşkanının onayı ile yasaklamaya yetkilidir. Sanıkları Hükûmet İstiklâl Mahkemelerine verebilir.»

Once iki yıl için kabul edilen bu olağanüstü durum kanunu, sonra iki yıl daha uzatılacak ve ancak 1929'da kaldırılacaktır.

Takrir-i Sükûn Kanunu olağanüstü yetkiler vermiştir Hükûmete. Basın özgürlüğünü Hükûmet dilediği gibi kısıtlayabilir, gazeteleri kapatabilir. İstiklâl Mahkemeleri hukuk kurallarına uymayan kararlar alabilirler. Bunlar dikta yetkileridir.

İstanbul basını büyük bir kuşku içindedir. Neler yapılacak gazetecilere karşı? Basın kendini savunmaya çalışır. Vatan'da o günlerde şöyle bir yazı çıkar:

«Türk gazeteciliği mütareke devrinde parlak bir imtihan geçirmiştir. Düşman işgali altındaki bir şehirde çıkan gazetelerin millî davaya fedakârca hizmetleri Gazi paşa ve bütün devlet adamlarımız tarafından hararetle kelimelerle takdir edildi. Bundan sonra gazetelerimiz her dış meselede birleşik kaldı, inkılâplara, ilerlemelere ait münakaşaların büyük bir kısmı inkılâp fikrinin etrafında toplanmıştır. Memlekette yapılan her şeyi doğru, her yazılanı hata diye göstermek yanlış bir hareket olur. İstanbul gazetelerinin iyilikleri her halde hatalarından üstündür.

Her dakika harice ve memleket içinde cehalet ve taassuba karşı tesirli bir faaliyet göstermek vazifesini taşıyan millî bir vasıtayı «yılan» kelimesiyle vasıflandırmak Recep bey gibi bir devlet adamından hiç beklemediğimiz bir hareket tarzıdır.

«Dünyanın her yerinde devlet adamları tenkide hareketle taraftar görünürler, fakat fiili surette tenkit vazifesini yapan gazetelerden hoşlanmazlar.

«Gazetelerimizi millî ölçülerle başka memleketlerin gazeteleriyle mukayese edersek, netice her halde gazetelerimizin lehine çıkar.

«Bizde hatalı fikirleri savunan gazeteciler bulunabilir fakat millî emellere, düşman gayelere âlet olan, zengin sermaye sahiplerinin menfaati uğruna hadiseleri tahrif eden, sınıf düşmanlığını körükleyen, yabancı tesiri altında bulunan bu çeşit gazetecilik bizde her yerden azdır.»

Kapanan gazeteler:

Hükûmet kararını vermiştir, Takrir-i Sükûn Kanunu-nu uygulayacaktır. Kanun çıktıktan bir gün sonra, 6 Mart 1925 cuma günü Bakanlar kurulu kararıyla altı gazete kapatılır İstanbul'da: *Tevhidi Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklâl*, *Sebilürreşat*, *Aydınlık* ve *Orak Çekiç*. Ertesi gün Toksöz gazetesi kapatılır Adana'da.

Bundan üç gün sonra, 9 Mart 1925'te de beş gazete daha kapatılır: *Sadayı Hak* (İzmir), *İstikbal* (Trabzon), *Kahkaha* (Trabzon), *Presse du Soir* (İstanbul), *Savha* (Adana).

Bunları 15 Nisan 1925'te *Tanin*'in, yine Bakanlar Kurulu kararıyla süresiz olarak kapatılması izler. Bunun ardından *Resimli Ay* dergisi kapatılır. 12 Ağustos 1925'te de *Vatan*'ın kapatıldığı bildirilir.

Soru 59 : Ankara İstiklâl Mahkemesinde hangi gazeteciler yargılandı? (1925)

Meclis 7 Mart 1925'te iki İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar vermiştir. Bunların birincisi Ankara'da kurulmaktadır, (Başkan: Ali Çetinkaya, savcı: Necip Ali, üye: Kılıç Ali, Dr. Reşit Galip ve Ali); ikincisi de Doğu'da (Başkan: Mazhar Müfit, savcı: Süreyya, üye: Avni, Ali Saip ve Halim).

Kapatılan gazetelerin sorumluları tutuklanmamıştır önceleri. İlk olarak Hüseyin Cahit Yalçın tutuklanır. Bunun nedeni o günlerde Terakkiperver Parti'nin merkezinde yapılan araştırmaları *Tanin*'in «Terakkiperver Fırka basıldı» diye göstermesidir. Yalçın'la birlikte gazetenin yazı işleri müdürleri Baha ve Kadri beylerle, gazetenin sorumlu müdürleri Muammer ve Nuri beyler de yakalanarak Ankara İstiklâl mahkemesine gönderilirler. Duruşma başlar. Yalçın bütün davranışlarının hesabını vermektedir bu duruşmada.

Mahkeme başkanı, Yalçın'a, «Siz, der, Takrir-i Sükûn Kanunu çıktıktan bir gün sonra Hükûmeti protesto şeklinde siyasî yazı yazmamaya karar verdiğiniz yazmıştınız. Bu yazınız da İsmet paşa Hükûmetini protesto mahiyetindedir ve ağırdır. Memlekette artık hürriyet ve özellikle söz ve yazı hürriyeti kalmadığını, siyasî yazılara ve da etmek mecburiyetinde kaldığımızı ilân ettiniz. Bunlar niçin yazdınız?... Memlekette irtica vardı, isyan vardı, kan dökülüyordu. Böyle bir zamanda niçin sustunuz?» (1).

Hüseyin Cahit Yalçın'ın cevabı şu olacaktır:

«Takrir-i Sükûn Kanunu çıkıyor dediler. Elzemmiş. Ben de bunu kabule mecburdum. Sustum. Şimdi susuşum bir suç oluyor. Susmak hakkım yok mu benim? Yazmakta

(1) Kandemir, aynı eser, cilt III, s. 101.

devam edecek olsaydım, insan hali bu, bazen bir şey yazarsınız, karşıdakiler ona başka bir mana verirler. Bunu önlemek mümkün değildir. Böyle nâzik bir zamanda bari hiçbir şey yazmayayım, Hükûmet rahat etsin, dedim. İyi niyetle gazetemi siyasî durumdan ayırdım. Bununla hizmet ettiğim kanısındaydım. Oysa şimdi bu yüzden sorguya çekiliyorum. Hata ettiğimi görüyorum. Çünkü gazeteyi büsbütün kapamalı imişim...

«Engizisyon devrinden sonra, medenî ve hür dünya da ve bilhassa egemenliğin halka dayandığı bir demokrasi ve cumhuriyetle kimse fikir ve mesleğinden dolayı suçlanamaz. Mesleğe, fikre ceza yoktur. Reis beyefendi hazretleri, bu, adaletin öyle yüksek bir kanunudur ki Teşkilâtı Esasiye ile yönetilen hür ve uygar milletlerin hepsi onun önünde boyun eğmeye mecburdurlar.

«Cumhuriyetçi değil miyim? Laik değil miyim? İlerilik âşığı değil miyim? Demokrasinin savunucusu değil miyim? Siz benden nasıl şikâyet edebilirsiniz? Bırakınız benim tutumumu mürteciler ve padişahçılar beğenmesinler...

«Basın özgürlüğünü zararlı görmek, bunun memleketle kötü sonuçlar verdiğini söyleyerek gazetecileri mahkûm etmeye kalkmak adalete aykırıdır. Madem ki bu memleket halk egemenliği prensibi ile kendini yönetecektir, mutlaka basın özgürlüğü olacaktır. Hem de sınırsız bir basın özgürlüğü. Çünkü bütün dünya kabul eder ki basın özgürlüğü olmadan demokrasi olmaz. En saydığımız ağızlar bize «Basın özgürlüğünün ilacı gene basın özgürlüğüdür» demiyorlar mı? Bunlar demiyorlar ki, basın özgürlüğünün ilacı sonra da bir İstiklâl Mahkemesi kurarak ve bu Kanunun kapsamına geçmişteki olayları da alarak gazetecileri mahkûm etmek olsun.»

İstiklâl Mahkemesi her şeye rağmen 7 Mayıs 1925'te kararını vermiştir: Yalçın hayat boyunca Çorum'da sür-

gün cezasına mahkûm edilmiştir, Muammer ve Nuri beyler de ikişer yıl hapis cezasına.

Resimli Ay'cular:

Bu sıralarda Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Resimli Ay* dergisinde Cevat Şakir'in (Halikarnas Balıkcısı) «Asker kaçakları nasıl asılır» başlıklı bir yazısı çıkmıştır (2). Bu, Cevat Şakir'in hapisane anılarıdır. Yazıda asker kaçaklarının sehpaya gitmeden önce öteki mahkûmlara karşı tutumları duygusal bir dille anlatılmaktadır. Bu yazı üzerine Zekeriya Sertel ile Cevat Şakir tutuklanıp Ankara İstiklâl Mahkemesine gönderilirler. Yazıda askerliğe hakaret ve askeri isyana teşvik suçu görmüştür Hükûmet.

Kısa bir yargılamadan sonra Zekeriya Sertel üç yıl Sinop'ta sürgün cezasına çarptılacak, Cevat Şakir de üç yıl Bodrum'a sürgün edilecektir (3).

Soru 60 : Elâzığ İstiklâl Mahkemesine kimler gönderildi?

Bundan sonra sıra öteki gazetecilere gelmiştir. Önce *Tevhidi Efkâr*'ın başyazarı Velit Ebüzziya, *Son Telgraf*'ın yazarları Sadri Ertem, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve İlhami Safa, *Sebilürreşat*'ın başyazarı Eşref Edip, *Toksöz* gazetesinin yazarı Abdülkadir Kemalî ve kapatılan öteki gazetelerin sorumluları tutuklanıp Doğu İstiklâl Mahkemesine gönderilirler. (21 Haziran 1925).

Mahkeme bir süre sonra Elâzığ'a taşınır. Duruşmalar devam ederken Mahkeme 12 Ağustosta *Vatan*'ın ve bazı

(2) Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 134.

(3) Ankara İstiklâl Mahkemesi o sırada Mersin'de çıkan solcu **Doğru Söz** Gazetesinin başyazarı Ata Çelebi'yi de yargılamıştır. (Sertel, aynı eser, s. 142).

başka yayınların da durdurulmasını ister, bu kez de Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, İsmail Müştak Mayokan ve Suphi Nuri İleri tutuklanıp Elâzığ'a gönderilirler. Şeyh Sait isyanı ile İstanbul basını arasında ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır. Doğu mahkemesinin savcısı Süreyya bey şöyle demiştir bir süre önce:

«İsyanın türlü türlü sebepleri vardır. Bunların arasına basın hürriyetini şahsî maksatlar veya şahsî siyasi gayeler uğruna kötüye kullanan, kasıtlı veya kasıtsız surette yazılan yazıların, isyan üzerinde tesirleri dokunan gazetelerin tutumu da girebilir. Bu sebeple gazeteler buraya getirilmeli, yazılarının isyana tesiri dokunduğuna kanaat gelen gazeteciler davaya katılmalıdır (7 Haziran 1925)» (1).

Yargılama haftalarca sürer Elazığ'da. Sonunda hava yumuşamış ve mahkeme bütün gazeteciler için beraat kararı vermiştir. Bu karar gazetecilerin büyük bir başarısı sayılır o zaman. Ama terör havası dağılmamıştır Babiâli'de.

Devrimlerin gerçekleştirilmesi için Takrir-i Sükûn Kanunu ile bir terör havası yaratılması, gazetelerin kapatılması, gazetecilerin isyancılarla birlikte İstiklâl Mahkemelerinde yargılanması ve basının susturulması gerekli miydi acaba?

Devrimlere karşı bütün muhalefeti yaratan, halkla Hükûmetin arasını açan, halkı devrimlerden uzaklaştıran, memlekette bir başka rejimin ilk temellerini atan, yıllar sonra gericilik akımlarının yeniden başkaldırmasını hazırlayan, çok partili ortama girildikten sonra Halk Partisi'nin ve liderlerinin bir daha çoğunluğu kazanamamalarına sebep olan ve belki de bugünkü huzursuzluğun temelinde

(1) Yalman, aynı eser, cilt III, s. 165.

önemli bir yeri olan olaylardan biri Takrir-i Sükûn Kanunu ve onun sınırsız, kontrolsüz uygulamasıdır.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile basında çok uzun süren bir sessizlik dönemi başlamıştır.

Soru 61 : 1929-31 yıllarında hükûmete karşı olan gazeteciler ne istiyorlardı?

Cumhuriyetin ilânından sonra uzun yıllar yeni bir basın yasası çıkartılmamış ve 1909 kanunu, Meşrutiyet döneminde yapılan çeşitli değişikliklerle yürürlükte kalmıştı. Basınla ilgili en önemli karar sadece sıkıyönetimin ve sansürün kaldırılmasını öngören 7 Ekim 1923 tarihli TBMM Bakanlar Kurulu kararnamesi idi. Bunda «2 Ekimden itibaren İstanbul'un işgaline son verilmiş olduğu için sıkıyönetimin ve sansürün varlığına artık ihtiyaç kalmamış olduğu ve bunların kaldırıldığı» ilân ediliyordu. Birinci Dünya Savaşından beri süre gelen olağanüstü duruma son verilmişti artık İstanbul'da. Ama basın yasaları hep eski yasalardı. İstiklâl Mahkemelerinin kurulması havayı büsbütün ağırlaştırmıştı ilk başlarda. Şeyh Sait isyanı, İzmir suikastı ve Menemen olayı da artırdı bu gerginliği.

Fakat basında yine zaman zaman normale dönüş denemeleri oluyordu. 1920'de önce Eskişehir'de sonra da Ankara'da *Yeni Dünya'yı* ve *Seyyare-i Yeni Dünya'yı* çıkartmış olan Arif Oruç 1929'da da İstanbul'da *Yarın* gazetesini yayınlamaya başladı. Yazı işleri müdürlüğünü Mekki Sait Esen yapıyordu. Nizamettin Nazif Tepebelenlioğlu ile Şemsi ve Burhanettin adlı iki gazeteci de yazı kadrosunda idi. *Yarın*, muhalefet yapıyordu Halk Partisi'ne. Serbest Fırka kuruldu 1930'da. *Yarın* Serbest Fırka'yı destekledi. Gazetenin baskısı o zamanlara kadar görülmemiş bir öl-

çüde artarak 80.000'i buldu. *Yarın*'ın yazıları Halk Partili çevrelerde büyük tepkilerle karşılanıyordu.

Bu sıralarda (1930'da), bir muhalefet gazetesi daha kuruldu; Zekeriya Sertel, Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil ve Halil Lütü Dördüncü *Son Posta*'yı çıkardılar. Bu dört gazeteci arasında bir görüş ve düşünce birliği yoktu. Ama, gazetenin politikasını yönetme işi Zekeriya Sertel'e bırakıldı ve *Son Posta* hemen bir muhalefet gazetesi oluverdi. Sertel bunu şöyle anlatıyor:

«O dönemde halk arasında geniş ölçüde hoşnutsuzluk vardı. Tek parti sistemi halkı bıktırmıştı. Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyor, bu da keyfî yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu. Seçim hakkını bile özgürce kullanamıyordu. Ben *Son Posta*'nın ilk sayısında 'Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz' başlıklı bir yazıyla o günün baskısına karşı ilk isyan bayrağını açtım. Bu yazı o vakit büyük bir tepki yarattı. Çünkü halkın o günkü şikâyetlerine cevap veriyordu. Büyük Millet Meclisi halkı değil, Halk Partisini temsil eden göstermelik bir kurum olmuştu. Halk partisinin dışında siyasî parti kurmak yasaktı. Basın sıkı bir baskı altında yaşıyordu. Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılmazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu.

«O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı. Her taraftan gelen şikâyetleri işitiyor, buna bir çare arıyordu. İşte aşağıdan gelen bu baskı üzerine Atatürk o sırada ikinci bir parti kurdurmak yolunu seçti. Serbest Fırka'yı kurdurdu.

Partinin başkanı Fethi Okyar bize yakınlık gösteriyor, *Son Posta*'yı kazanmaya çalışıyordu. Fakat biz bağımsızlığımızı koruyorduk. Serbest Fırka liberalizmi savunu-

yordu, özel sermayeye önem veriyordu, devletçiliğe karşıydı. Biz ise özel sermayeye devletçe yapılan yardıma karşı şiddetli bir savaşa girişmiştik. Fakat Serbest Fırka'nın kuruluşu memlekette biraz daha özgürlük havasının esmesine yol açtı. Herkes daha özgür konuşabiliyordu. Biz de hürriyet ve demokrasi savaşını daha açıktan yapabiliyorduk.» (1).

Soru 62 : Hükûmete karşı olan gazeteler için Mecliste neler dendi?

Yarın'ın, *Son Posta*'nın ve o zamanlar İzmir'de Serbest Fırka'yı destekleyen *Hizmet*, *Halkın Sesi* ve *Yeni Asır* gazetelerinin yayınları geniş bir hoşnutsuzluk yaratmıştı Halk Partisinde. Yeni bir basın kanunu tasarısı hazırlamıştı Hükümet. Bunun açıklanmasından önce bazı milletvekilllerinden Meclis'te bir hava yaratılması istendi. Fazıl Ahmet Aykaç, Ahmet İhsan ve eski İstiklâl Mahkemesi savcılarında Ahmet Süreyya, Meclis başkanlığına bir soru önergesi vererek bazı gazetelerin izledikleri yayın tarzı hakkında Hükümetçe ne tedbir alındığını sordular. Şöyle denmektedir bu soruda:

«Bazı gazetelerin izledikleri tehlikeli yön vatandaşların ve vatanın üzerinde bir fikir şakiliği yaparak masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler almaya başladı. Geleceğe zararlar hazırlayan bu felâketli akım karşısında Hükümet ne düşünüyor? Millî varlığı istilâya başlayan şu zehirli havadan kamu vicdanı pek ızdırıplıdır. Basının, özgürlüğünü kötüye kullanması karşısında şimdiye kadar başvurulmuş tedbirlerin yetmediği bellidir. Hükümetin bu

(1) Sertel, aynı eser, s. 189-192.

konuda bilgi vermesini ve Meclisin bir karar almasını zorunlu görüyoruz.»

Bu önerge muhalefet basınına karşı yayılım ateşi açılması için tutulan yeşil ışıktı. 5 Temmuz 1931'de Halk Partisinin o zamanki en ağır topları ateşe başladılar. Yirmiye yakın milletvekili kürsüye çıkıp falsolu sesler çıkartan gazetecilerin susturulmasını isteyeceklerdir. Önergeyi verenlerden Ahmet Süreyya çok ateşli bir konuşma yaparak şöyle der:

«Bugün konuşacağımız şey bütün bir milleti fesatlamaya uğraşan, bütün memleketin huzur ve güvenliğini sarsmaya çalışan kötü bir düşmanlık, sefil, menfur bir hainlik, gerçek devrim ve cumhuriyet hainliği meselesidir. (Bravo sesleri). Aslında çok muhterem olan basın serbestisi gibi çok yüksek bir hakkı, kutsal bir mefhumu âdeta bir paravan bir paratoner gibi kullanmak için birkaç gazetenin çevresinde beş on mahlûk toplanmıştır. Bunlar memleketi anarşiye sürüklemek için her gün binbir çeşit cür'et ve küstahlıkla çalışıyorlar. Tenkit diye, serbest tartışma diye, fikir özgürlüğü diye ancak düşman devletlerin bozucu ve yıkıcı casus teşkilâtlarıyla, kiralanmış vatan hainleriyle yapabilecekleri mel'unlukların daha yüz bin kat fazlasını yapıyorlar. (Bravo sesleri). Basını kimliği ve kişiliği belli olan birkaç serserinin eline hak ve hürriyet aleyhine kullanılan keskin bir silâh gibi kayıtsız ve kontrolsüz olarak bırakamayız. Bütün uygar ülkelerde kontrolsüz hiçbir kalem işleyemez. Hükûmetin, düşman, bozguncu, fesatçı basına karşı tedbir almasını istiyoruz.»

Mazhar Müfit de aynı yönde uzun bir konuşma yaparak şunları söyleyecektir:

«Efendiler, biz basın hürriyetini kaldırın, heriflerin boğazını tıkayın demiyoruz. Ama bunlar zehirli yayınlara devam ederlerse cezalarını görürler. Bu hainler muntażaman zehirlerini saçmaktadırlar. Bunlar yılan gibi bir

parça güneş görünce zehirlerini saçarlar. Şeyh Sait isyanı, Kubilay meselesi bu gibi yılanların saçtığı zehirlerin neticesidir...»

Eski Anadolu Ajansı Genel Müdürü, o zamanki Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili de şöyle diyecektir:

«Arkadaşlarım, karşımızda birtakım suçlular var. Elllerinde birtakım baltalar, kazmalar, kargılarla durmadan millî vicdanı, gençliğin ruhunu, masum dimağları kışkırtıyorlar. Bütün bu tahripler kutsal bir formül içerisinde devam ediyor: Basın hürriyeti! Bu haşareleri temizlemek için bir formül istiyoruz...»

Eski İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Ali Saip de aynı yönde çok sert ve coşkun bir konuşma yaparak şöyle der:

«Mesele basın kanunu meselesi değildir. Mesele gazeteci kılığına giren beş altı serserinin her ne bahasına olursa olsun gemi azağına alarak, yalan ve iftiralar düzenleyerek 'Acaba rejimi, Cumhuriyeti yıkabilir miyiz?' zannına düşmüş olmalarıdır.»

Sonra falsolu ses çıkartan gazetecilerin adlarını sıralar. Bunlar Arif Oruç, Zekeriya Sertel, Ahmet Kadri, İzmir'de Zeynel Besim, İsmail Hakkı ve Sırrı'dır.

Daha birçok milletvekili söz alır. Aynı sertlikle konuşmalar devam eder. Sonunda Başbakan İsmet Paşa kürsüye gelerek Hükûmetin basın politikasını özetleyecektir. Tutumu şudur Hükûmetin: Basın özgürlüğü vardır ülkede. Ama bu özgürlüğü bazı kimseler kötüye kullanmaktadırlar. Hükûmetin elinde gazete kapatma yetkisi vardır, ama Hükûmetin sık sık buna baş vurma sakıncalıdır. Yapılacak iş yeni bir kanunla basın özgürlüğünü bir düzene sokmaktır. Şöyle der İnönü:

«Birinci mesele şudur: Basın özgürlüğü bu çağın en yeni, en etkili millî araçlarından biridir. Ülkede basın olmaksızın halk yönetiminin bulunduğunu varsaymak ihti-

mali yoktur. İkinci mesele şudur: Basın özgürlüğü iyi kullanılmayan yerde ülkeyi mutluluğa götürmez; ülkenin batırılmasını hızlandırır. Bu çelişkiyi uzlaştırmak zorundayız. Basın özgürlüğü devam etmeli, ama bu özgürlük ülkeye zarar vermemelidir. Bir millete her gün fikir ilham etmek iddiasında bulunan adamlar birtakım kontrollara uymalıdır. Şimdi almamız gereken tedbir, basına özgürlük sağlayan, kötü kullanışların zararlarını önleyen iyi bir kanun çıkartmaktır.»

İnönü'nün bu ılımlı konuşması çok olumlu karşlanır Meclis'te. Ama muhalif gazetecilere karşı sert tedbirlerin alınmasını isteyenler yeni bir önerge verirler başkanlığa. Onda da şöyle denmektedir:

«Halkı, ülkede kurulu idare tarzından, devrim ile sonuçlarından, kurucularından, Anayasanın sağladığı haklardan ve özgürlüklerden soğutacak, ahlâksızlık saçacak yazıları yayınlayan gazeteler Hükûmetçe geçici olarak kapatılır.

«Bunun tekrarı durumunda gazete kesinlikle kapatılır, sorumlular başka gazetelerde ve yayınlarda 3 yıl çalışamazlar. Bunları çalıştıran yayınlara da kapatılır.»

Önergenin altında şu imzalar görülür: Salih Bozok, Kılıç Ali, Necip Ali, Celâl Bayar, v.d....

Basın Kanunu tasarısının Meclis'e sunulması için ortam hazırlanmıştır böylece.

Soru 63 : 1931 Matbuat Kanunu ile nasıl bir basın rejimi kuruldu?

1931 Matbuat Kanununun önemli hükümleri şunlardır:

— Gazete ve dergi çıkartmak için ruhsat almak gerekmez, yalnız Hükûmete bildiri verilir. Bu

o zamanki koşullar altında önemli bir hüküm-
dür. Ama yedi yıl sonra, 27 Haziran 1938'de ya-
yınlanan bir değişiklik kanunu ile yine ruhsat
sistemine dönüldüğünü görüyoruz.

— Vatan, millî mücadele, cumhuriyet ve dev-
rim düşmanlığı yüzünden hüküm giymiş olan-
lar veya millî mücadelede işgal altında düşman
emellerine hizmet edici yayın yapmış olan ki-
şiler gazete çıkartamazlar.

— Kanun gazete yöneticileri için yüksek öğre-
tim zorunluluğu koymuştur: Gazete veya der-
gilerin başyazarları, genel yayın müdürleri ve
yazı işleri müdürlerinin yüksek okul bitirmiş
olmaları gerekir. Ama kanun yayınlandığı za-
man diploması olmayıp da bu görevlerde bulu-
nan kişiler bu hükmün dışında bırakılmışlardır.

— Kanun gazete ve dergide çalışan bütün mu-
habir, yazar, fotoğrafçı, ressam ve idare memur-
larının adlarının hükûmete bildirilmesini iste-
miştir. Bu idarî bir tedbirdir. Amaç gazetede
çalışan herkesi kontrol altında tutabilmektir.

— Kanuna telif hakları ile ilgili maddeler kon-
muştur: Bir gazete veya derginin özel olarak
kendi araçlarıyla elde edip yayınladığı bir ha-
ber aradan 24 saat geçmeden başka bir yayın
organınca kullanılamaz.

— Kanuna suç işlemeye kışkırtıcı yazıları, açık-
saçık yazı ve resimleri, basın yoluyla şantajı,
yalan yayınları önleyecek maddeler konmuştur.

— Kanunun ilginç hükümlerinden biri de pi-
yango ve tombala gibi oyunların yasak edil-
mesidir. Sonra çıkan birçok kanunlarda da bu
lunan bu hüküm gazetecilikte lotaryacılığı önle-
yememiştir bir türlü.

— İntihar olaylarının yayınlanması yasak edilmiştir.

— Kanunda bazı politik eğilimleri engellemek için de birtakım yasaklar vardır: «Padişahlık ve hilâfetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliği kışkırtıcı yayınlar yasaktır.» Yurd dışına çıkartılmış eski hanedandan olan kişilerin gönderecekleri yazıların basılması yasaktır.

Bir de şu hüküm var: Ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan gazetenin sorumluları başka bir adla gazete çıkartamazlar.

Kanunun en önemli maddesi budur her halde. Hükûmet dilediği zaman, dilediği gazete ve dergiyi kapatma yetkisini elinde bulundurmaktadır. Buna karşı başvurulacak bir adalet yolu da tanınmamıştır.

1931 kanunu birçok kez değişikliklere uğramıştır. Bazıları ufak değişikliklerdir: 14 Mayıs 1932, 4 Haziran 1932, 8 Haziran 1933 ve 23 Haziran 1934. Yalnız iki büyük değişikliğin üzerinde durulması gerekir:

- 27 Haziran 1938'deki kısıtlamalar (Bkz. Soru: 66);
- 1 Haziran 1946 değişikliği (Bkz. Soru: 69).

Soru 64 : 1931-38 yıllarında basın özgürlüğü anlayışı ne idi?

1931-38 yıllarında oldukça sınırlı bir basın özgürlüğü vardır Türkiye'de. Hükûmet güdümlü bir özgürlüğe yönelmiştir. Her ne kadar Atatürk «Basın özgürlüğünden doğan zararları giderecek tek amaç yine basın özgürlüğüdür. İdare ve Hükûmetin mezhebine taarruz etmemek şartıyla basın özgürdür,» demişse de o zamanki CHP yöneticileri

bu özgürlüğü sıkı bir kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Tek parti rejimidir o dönem. Muhalefet basını diye bir şey yoktur ülkede. Zaman zaman Hükûmetin hoşgörüsü ile sınırlı olarak bazı gazetelerde birtakım eleştiriler çıkmaktadır. Ama bu özgürlüğün hiçbir garantisi yoktur. İçişleri Bakanı bu sınırların aşıldığına karar verdiği anda falsolu sesler susturulur. Bu ölçülerin sınırlarını Şükrü Kaya, Recep Peker, Kılıç Ali gibi parti yöneticileri değerlendirir o dönemde. Yöneticilerin çevresinde toplanmış olan bazı gazeteciler de alkış tutarlar her davranışa. O yıllarda CHP'nin her kararını heyecanla destekleyen birçok kimselerin 1946'dan sonra CHP'nin karşısına geçip bambaşka düşüncelere, akımlara yöneldikleri de görülmektedir.

Güdümlü basın yönetimi:

Güdümlü basının yönetim organı o zamanlar «Matbuat Umum Müdürlüğü»dür. 1931'de dağıtılan bu örgüt 1933 Mayısında yeniden kurulmuş ve İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Atatürk'ün ölümüne kadar bu genel müdürlük İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kontrolunda olacaktır. Matbuat Umum Müdürlüğüne ilk Vedat Nedim Tör atanır, 1937 sonlarına kadar o yürütür bu örgütü. Sonra yerine Naci Kıcıman getirilir.

Vedat Nedim Tör'ün genel müdürlüğü sırasında, 1935 Mayısında Birinci Basın Kongresi toplanacaktır Ankara'da. Kongrenin amacı basınla Basın Genel Müdürlüğü arasında sıkı bir işbirliği sağlayarak basının kültürel görevlerini geliştirmek ve Basın Birliğini kurmaktır. Kongrede basının nitelik bakımından gelişmesi için önemli kararlar alınır. Üzerinde durulan çözüm yolları hep basının devlet eliyle kalkınmasına dayanmaktadır. Devletçiliğin basında uygulanması için ılımlı yollar aranır. Türk Basın Kurumu da aynı amaçlara yönelmiş bir örgüttür. Basın Genel Mü-

dürlüğü gazetelerin karşılaştığı güçlükleri incelemek için anketler yapmış ve bilimsel yollara yönelmiştir. Çok ilginç bir dönemdir bu.

1937 Nisanında da İstanbul'da Balkan Matbuat Birliği Konferansı düzenlenecektir. Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye katılır bu konferansa. Balkan ülkeleri arasında işbirliğini sağlayacak önemli kararlar alınır.

Basın özgürlüğü anlayışı:

O yıllardaki basın özgürlüğü anlayışının en iyi örneklerinden biri Şükrü Kaya'nın şu konuşmasıdır: «Denilebilir ki bizde basın özgürlüğü Cumhuriyetle başlamıştır. Öteki rejimlerde nasıl olursa olsun, biz taklitçiliğe kapılmayarak basın politikamızda ancak kendi idealimizi gerçekleştirmek istiyoruz. Yazarlarımız ülke işlerini eleştirmede serbesttirler. Eleştirme özgürlüğünü ve çerçevesini saptayacak ve sınırlayacak olan, yazarın irfanı, vicdanı ve sağduyusudur. Bu saptam yetkisinin geniş serbestliğinden doğabilecek sorumluluğu her kişinin veya her yazarın ayrı ayrı yorumuna bırakmıyoruz. Bütün ulusun iradesinin belirtisi olan yasaların hükümlerine bırakıyoruz. Yazı özgürlüğü yazarın egemenliğindedir, yazarın sorumluluğunu da yargıç saptar.

«En iyi özgürlük ülkenin çıkarına uygun, ulusun karakterine uygun, devletin haklarını ve çıkarlarını koruyan özgürlüktür.»

Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay da şöyle diyecektir:

«Türk gazeteciliği devrimi savunan belirli kanun hükümlerinden başka hiçbir özel kayıd altında değildir. Bizdeki basın özgürlüğüne birçok batılı meslektaşlarımızın imrendiklerini biliyoruz. Cumhuriyet yönetimi kendi kusurlarını düzeltmek görevini gazeteciye bırakmıştır. Her yazar, kanunlara bakarak kalemini kolayca ayar edebilir.» (11 Aralık 1937).

Atay altı ay sonraki bir yazısında da şöyle der:

«Gazetelerimiz şeklen çok ilerliyorlar; hattâ bizdeki abone ve okuyucu sayısının lâıyk olmadığı kadar ilerliyorlar. Fakat seciyece (karakterce) geridirler. Gazete seviyesi demek, gazeteci seviyesi demektir. Gazete ahlâkı, gazeteci ahlâkı demektir. Gazetecilerin iyileri sırf aşk yüzünden (meslek aşkı yüzünden) bu meslektedirler. Ancak pek iyi bilirler ki talihleri bir telefon darbesine bağlıdır.» (28 Haziran 1938).

Nedir Atay'ın bu telefon darbesi dediği şey? Telefon darbesi İçişleri Bakanlığından gelecek bir telefonla gazetenin kapatılması demektir!...

Bir zamanlar İstiklâl Mahkemesinde yargılanan, sürgüne gönderilen Hüseyin Cahit Yalçın da basın özgürlüğü konusunda şöyle demiştir o yıllarda:

«Dünyanın en hür ülkesinde bile bundan daha fazla serbest yazı yazmağa imkân yoktur.» (Yeni Sabah, 31 Mayıs 1938).

Budur o dönemin basın özgürlüğü anlayışı.

Soru 65 : 1931-38 yıllarında basın ne durumdaydı?

Bu dönemin en önemli gazeteleri *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Tan*, *Son Posta* ve Ankara'da *Ulus*'tur.

Cumhuriyet: 8 Mayıs 1924'te Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Yunus Nadi'nin kurduğu bu gazete İstanbul'da Cumhuriyet rejiminin en yetkili sözcüsü olmuştur. Falih Rıfkı Atay Atatürk'ün *Cumhuriyet*'i kendi gazetesi saydığını belirtir (1).

Cumhuriyet o yıllarda İstanbul'daki hilâfet propagandalarına karşı cumhuriyet rejimini savunmak, cumhuriye-

(1) Cumhuriyet gazetesi, 8 Mayıs 1963.

ti halka sevdirmek ve benimsetmek amacıyla kurulmuştur. Gazetenin ilk kurucuları Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi'dir. Kurucular onar bin lira ortaya koyarak gazeteyi çıkarmışlardır (2).

Kısa bir süre sonra gazetenin baskısı çoğalmış ve sermayesi artırılmış, Sertel de bu sermaye artışına katılmadığı için *Cumhuriyet*'ten ayrılmıştır. Sertel'den sonra yazı işlerinin başına Kemal Salih Sel getirilmiş ve gazetenin kadrosu çok zenginleştirilmiştir. Abidin Daver, Cenap Şahabettin, Ahmet Rasim, Vedat Nedim Tör, Halit Ziya Uşaklıgil, Selâhattin Enis, Turhan Tan, Cevat Fehmi Başkut, Feridun Osman Mentешеoğlu, Ahmet İhsan, Mümtaz Faik Fenik, ve Fuat Köprülü gibi ünlü kişiler vardır *Cumhuriyet*'in bu ilk dönemindeki yazarların arasında. Nadir Nadi ve Doğan Nadi de yine bu yıllarda gazetede çalışmaya başlamışlardır.

Akşam: Gazetenin başında Necmettin Sadak vardır. Yazı işleri müdürü Enis Tahsin Til'dir o yıllarda. Vâ-Nû, Hikmet Feridun, Cemal Nadir, Sermet Muhtar, Selâmi İz-zet, Cemalettin Bildik, İskender Fahrettin, Mustafa Ragıp Esatlı yazı kadrosundadır. Nazım Hikmet de «Orhan Selim» adıyla küçük fıkralar yazmıştır o dönemde.

Tan: 1935'te İş Bankasının kurduğu bir gazeteydi. Önceleri Ali Naci Karacan'ın yönettiği bu gazetede Burhan Felek, Eşref Şefik ve Fikret Adil çalışıyordu. Gazete zarar ediyor ve İş Bankası bu gazeteden kurtulmak istiyordu. Yalman anılarında «Atatürk benim gazetecilik mesleğine dönmeme izin verdikten sonra *Tan* tesislerinin benim elimgeçmesini, böylece mesleğimden uzak geçirdiğim hasret yılları için bir teselliye kavuşmamı ve memlekette ob-

(2) Sertel, aynı eser, s. 119-125.

jektif tenkidlerde bulunacak müstakil bir gazete çıkmasını istemiş, ona göre emirler vermişti» diyor.

Yalman bunun üzerine Zekeriya Sertel ve Halil Lütfi Dördüncü ile anlaşarak *Tan* gazetesini satın alacaktır. 1 Ağustos 1936'da *Tan* yeni şekliyle yayınlanmaya başlar. Gazetenin ilk başlardaki kadrosunda, yukarıda adı geçen yazarlardan başka, Mümtaz Faik Fenik, Ömer Rıza Doğrul, Raif Meto ve Suat Derviş vardır. Bir süre sonra, Yalman'ın isteğiyle, Refik Halit Karay ve Refi Cevat Ulunay da alınacaktır gazeteye. Böylece hiç birbirini tutmayan ve apayrı görüşleri savunan kişiler gazetede toplanmış olur. Tam bu sırada gazete Yalman'ın 17 Ağustos 1938'de çıkan bir yazısı yüzünden üç ay kapatılır. Bu, bardağı taşıran damla olmuştur, ortaklar birbirlerine girerler; Yalman *Tan*'dan ayrılır.

Bunun üzerine gazetenin düşünce yönünü ve baş yazarlığını Zekeriya Sertel üzerine alacaktır. Sabiha Sertel de daha sık yazı yazmaya başlar. Burhan Felek, Fikret Adil, Eşref Şefik, Refik Halit ve Ulunay gazeteden çekilirler.

Akın, Hergün, Haber, Son Posta, Açık Söz, Kurun v.b.: O yılların gazeteleri arasında bu adlar da vardır. *Son Posta* bunların içinde en uzun ömürlü olanlarından biridir. (Bkz. Soru: 61). Zekeriya Sertel'le Halil Lütfi'nin ayrılmasından sonra Selim Ragıp Emeç'in yönetiminde kalan bu gazete sonraları bütün kişiliğini yitirerek ufak bir İstanbul gazetesi olmuş ve 1960'lara kadar yaşamıştır.

Zaman'ı 1934'te Velit Ebüzziya çıkardı. Uzun ömürlü olmadı bu gazete. İki yıl sonra *Zaman*'ın yerini Etem İzzet Benice'nin yayınladığı *Açık Söz* gazetesi aldı. 1937'de de *Açık Söz*, *Son Telgraf* oldu. Vâ-Nû ile Nizamettin Nazif 1933'te *Hergün*'ü çıkardılar, o da çok yaşamadı. Daha sonraları Mehmet Faruk Gürtunca bu adla başka bir akşam

gazetesi çıkartacaktır. *Haber*'i 1931'de Hakkı Tarık Us'la Rasim Us çıkardı. *Akın* Ahmet Ağaoğlu'nun 1933'te yayınladığı bir gazeteydi. Samet Ağaoğlu «Babamın arkadaşları» adlı kitabında Atatürk'ün *Akın*'da çıkan yazılara büyük bir tepki gösterdiğini ve bu yüzden Ahmet Ağaoğlu'na bir akşam Dolmabahçe Sarayında çok sert davrandığını anlatmaktadır (3). *Akın* bu olaydan birkaç hafta sonra kapanır.

Vakit'i 1917'de Ahmet Emin Yalman'la Asım Us kurmuştur. 1934'te bu gazete adını değiştirerek *Kurun* oldu. Sadri Ertem'le Refik Ahmet vardı gazetenin kadrosunda. *Kurun* bir süre sonra yine *Vakit* oldu.

Atatürk'ün başyazarlığı: *Vakit*'in tarihinde en önemli olaylardan biri Atatürk'ün 22-26 Ocak 1937 tarihlerinde beş gün *Vakit*'e başyazı yazmasıdır. Bunlar Asım Us adıyla yayınlanmıştır gazetede. O yıllarda gazetenin yazı işleri müdürü olan Niyazi Ahmet Banoğlu «Atatürk başmuharrir» adlı bir cep kitabında Atatürk'ün bu yazıları Dolmabahçe Sarayında nasıl hazırlayıp gazeteye yolladığını anlatmaktadır (4). Hatay davasının en heyecanlı günlerinde yayınlanmış olan bu yazıların konusu Türk-Fransız ilişkileri ve Hatay sorunudur. Yazıların başlıkları da şunlardır:

«— Fransa'nın dostlarına sesleniyoruz! Türk halk oyu artık Fransız devlet yöneticilerini Hatay meselesinde muhatap olmak kabiliyetinden uzak görüyor. Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu efendiler Türk enerjisini takdirden uzak adamlardır (22 Ocak 1937).

(3) Samet Ağaoğlu, Babamın arkadaşları. İstanbul 1965. s. 175-178.

(4) Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk başmuharrir, İstanbul, 1957.

— Zavallı Fransa, bugün kendisine pek mütemayıl bir dostunu kaybetmek üzeredir. Fransa Dışişleri Bakanlığının yeşil masasında oturanlar büyük Fransız devrimlerinin fikir, özgürlük aşkı ve ahlâk mirascıları mıdır, yoksa Fransa'dan kovulan papazları, ilerleme yolundaki ülkelerde korumaya yeltenen mutaassıplar mıdır? Gaflet ve inadı ile, hayalperestlik ve cakacılığı ile Fransız ulusunun hayatı çıkarlarını ayaklar altına alan kurum: Paris'te Quai d'orsay (23 Ocak 1937).

— Türkiye Cumhuriyeti şeref ve haysiyetini, hak ve menfaatini korumasının yolunu bilir. Bunu Fransa'ya ve Fransız politikasını aydınlatmaya yanaşmayan dürüst tanıdığımız devletlere söylemek isteriz. Cumhuriyetimize Osmanlı İmparatorluğunun bir devamı gözüyle bakmak hem isabetsiz, hem de sakıncalı bir meslektir (24 Ocak 1937).

— Hükûmete sesleniyoruz! Onbeş gün bekleyin dediniz, bekledik. On altıncı gündeyiz. Durum nedir? Ne oluyor, ne olacak? Türk ulusunu yeniden aydınlatınız (25 Ocak 1937).

— Ne demek? Türkiye aldatılamaz! Fransızlar bizi aldatabileceklerini sanırlarsa bir defa daha gülünç ve acınacak duruma düşerler (26 Ocak 1937).

Ulus: Atatürk'ün 1920 yılının ilk günlerinde Ankara'da kurduğu *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi 1934'te *Ulus* oldu. Falih Rıfkı Atay'ın yönetiminde çıkan gazete Hükûmetin ve CHP'nin görüşlerini yansıtıyordu. *Ulus*'un o dönemde çok zengin bir kadrosu vardı. Necip Ali Küçüka, Zeki Mesud, Nasuhi Baydar, Ahmet Şükrü Esmer, Neşet Halil

Atay, Burhan Belge, Nurettin Artam, Nurullah Ataç, Yaşar Nabi, Mecdi Sayman ve Cemal Kutay'ın yazıları çıkıyordu gazetede. Yazı işlerine de Naşid Hakkı Uluğ, Samih Tiryakioğlu ve Münir Berik bakıyordu.

Dergiler: 1931-38 yıllarında yayınlanan dergiler arasında şunlar vardır: *Kadro* (düşünce dergisi, 1932, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Belge ve İsmail Hüsrev Tökin), *Çığır* (düşünce dergisi, 1932, Hıfzı Oğuz Bekata ve Samet Ağa-oğlu), *Fikir Hareketleri* (1933, Hüseyin Cahit Yalçın), *Yeni Adam* (düşünce ve edebiyat dergisi, 1933, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu), *Varlık* (edebiyat dergisi, 1933, Yaşar Nabi ve Nahid Sırrı Örik), *Yedi Gün* (edebiyat dergisi ve magazin 1933, Sedat Simavi), *Yücel* (edebiyat dergisi, 1935), *Karikatür* (mizah dergisi, 1935, Sedat Simavi), *Ayda bir* (edebiyat dergisi, 1935, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon), *Akbaba* (mizah dergisi, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon), *Koroğlu* (mizah dergisi, Burhan Cahit Mor-kaya), *Uyanış* (eski Servetifünun, Ahmet İhsan Tokgöz)...

Soru 66 : 1938'de basın özgürlüğü nasıl kısıtlandı?

1938 yılının başında hiç Hükûmetin huzurunu kaçtıracak bir hava yoktur. Ama yine de 1931 tarihli Matbuat Kanununda bazı değişiklikler yapılması öngörülmüştür. Neden? Belki de Hükûmet çok güçlü olduğu için. Basın zaten güdümlü bir düzene girmiştir ondan önceki yıllarda. Bir süreden beri Hükûmetin hiçbir güçlkle karşılaşmadan uyguladığı yetkiler neden bir kanun değişikliği ile kendisine resmen tanınmış olmasın?

Bir değişiklik tasarısı hazırlanır 1938 yılının ortalarına doğru. Tasarı Adliye ve İçişleri komisyonlarından ge-

çirildikten sonra 28 Haziranda Meclis'e getirilir. Başkan değıştirilecek maddeleri okur teker teker,

— Oya arz ediyorum, der. Kabul edenler, etmeyenler? Kabul edilmiştir.

Tek kişi söz alıp da değışikliğe karşı koymaz.

— Layihanın tümünü oyunuzda arz ediyorum, der. Kabul edenler, etmeyenler? Kabul edilmiştir.

İşte böyle bir hava içinde değıştirilir kanun. Basın özgürlüğü çok önemli ölçüde kısıtlanmıştır bu değışiklikler. Nedir bu değışiklikler?

Her şeyden önce gazete ve dergi çıkartmak için bir bankadan 1000-5000 liralık bir garanti mektubu sağlanması öngörülmüştür. Bu, o zaman için çok önemli bir paradır. Yani, sağlam malî durumu olmayan kişilerin gazete veya dergi çıkartmaları bu kanunla güçleştirilmiştir.

İkinci bir kısıtlama, bildiri sisteminden ruhsatname sistemine geçilmesidir. Demek ki her isteyen gazete ve dergi çıkartamaz, Hükûmetten bir ruhsatname alınması zorunluğu vardır. Hükûmet de bunu vermeyebilir. Zaten kanuna eklenen başka bir hüküm de «kötü ünlü» kişilere gazete çıkarma hakkının tanınmamasıdır. Nedir bu «kötü ünlü» (suişöhret) kişiler? Bunun ölçüsü nedir? Bunun değerlendirilmesi valinin veya Hükûmetin yetkileri içindedir.

Kanun bununla da kalmamış «kötü ünlü» kimselerin gazete ve dergilerde muhabir, yazar, ressam, fotoğrafçı, musahhih ve idare memuru olarak çalışmalarını da yasaklamıştır.

1938 değışikliğinin getirdiği en önemli hükümlerden biri de okul ve üniversite olayları ile ilgili haberlerin izinsiz yazılmamasıdır. Kanun «okullarda ve fakülte ve enstitülerde disiplini bozacak mahiyetteki olayların gazetenin çıktığı yerin en büyük mülkiye âmirinden izin alınmak-

sızın yayınlanmasını» yasak etmiştir. Bu bir çeşit sansürdür.

Daha ta 1938'lerde, dünyanın hiçbir yerinde son yıllardaki gibi gençlik olayları yokken okul ve üniversite ile ilgili haberlerin sansürden geçirilmesini istemek çok ileri görüşlülüktür herhalde!

Soru 67 : 1939-45 yıllarında basın ne durumdaydı?

Bu döneme yön veren en önemli etken Atatürk'ün ölümüdür (10 Kasım 1938). İnönü Cumhurbaşkanı olmuştur. Bir zamanlar Atatürk düşmanı olarak tanınan kişilere İnönü yeni görevler vermektedir. Atatürk'ün bazı yakınları da yerlerini kaybetmişlerdir. Bu değişikliklerin yanında bazı tepkiler yaratmasından çekinilir.

Ama 1938'de yapılan Basın Kanunu değişikliği Hükûmete geniş yetkiler kazandırmıştır; basının yönetimi Hükûmetin tekelindedir.

İkinci Dünya Savaşı patlak verir 1939 Eylülünde. Bütün dünyada gerginlik artar, olağanüstü tedbirlere yönelir. Türkiye savaşın dışındadır ama 1940 Kasımında İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilân edilecektir. Artık savaş bitene kadar Hükûmetin sınırsız yetkileri vardır. Basın özgürlüğünün hiç lâfı olmaz bu dönemde. Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda dilediği gazeteyi, dilediği sürece kapatacaktır. Bu kararlar kesindir, ne Meclis karışır bunlara, ne de Danıştay. Kararı Basın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere, o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra Başbakana mektuplar yazılır, Devlet Başkanının olgunluk gösterip gazeteleri af etmesi istenir. Günün birinde de bu aflar çıkar. Gazetenin patronuna «Gazeteni artık çıkartabilirsin» denir, ve gazete yeniden çıkmaya başlar. Böyledir bu dönemin genel havası.

Ahmet Emin Yalman o yılların başbakanı Şükrü Saracoğlu'na bir gün şöyle diyecektir:

«Tenkidden hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? 'Tenkidde hürsünüz' diyorsunuz, biz de görev ve sorumluluğumuzun gereği olarak bu özgürlüğü memleketin yararına kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belâlara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usulünü yürütmeniz bizim hiçbir sorumluluğumuz kalmaz, sorumluluk size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de...»

Başbakanın cevabı şu olur:

«Ben sansür koymam, Anayasanın dışına çıkmam. Faksen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezanı göreceksin!...» (1).

Zekeriya Sertel de bu dönemdeki basın rejimi üzerinde şunları söyler:

«İnönü Cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü arttırdı, tek millet, tek parti, tek şef diye bir sistem kurdu. Bunun adı polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı. Basın bile onun elinde ve onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama bakanlar ve Basın Genel Müdürlüğü hemen hergün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesi altındaydı...» (2).

İkinci Dünya Savaşının çeşitli yankıları olur Türkiye'de. Bazı gazeteler savaş kesinlikle Almanların kazanacağına inanmışlardır. Almanlarla sıkı bir dostluk politikasını savunurlar. *Tasvir-i Efkâr* ve *Cumhuriyet*'in bazı yazarları bu eğilimdedir. *Akşam*, *Vatan* ve *Tanin* Müttefikleri tutar ama Sovyetlerin ilerlemesini kuşku ile karşılar. *Tan* ise bütünü ile Müttefiklerden yanadır. Hem faşizme,

(1) Yalman, aynı eser, cilt III, s. 305.

(2) Sertel, aynı eser, s. 241.

hem de kapitalist emperyalizme karşıdır bu gazete. Sovyet dostluğunun övgüsü yapılır *Tan*'da. Bu da bütün öteki gazetelerde geniş tepkiler uyandırır.

Bir yanda da Turancı ve milliyetçi akımlar vardır. Almanların başarısı üzerine Orta Asya Türkleri ile birleşme ihtimalleri öne sürölmektedir. Atatürk zamanında susturulmuş olan bazı eğilimlerin de zaman zaman ortaya çık-tığı göröölür.

Basın davaları açılır sık sık. *Tan* ile *Yeni Sabah*, *Tan* ile *Cumhuriyet*, *Vatan*'la *Cumhuriyet* arasındaki duruşma-lar büyük yankılar uyandırır o yıllarda.

Bu dönem bir yandan Almanların, bir yandan Mütte-fiklerin Türk basınını elde etmeye çalıştıkları bir dönem-dir. İlk olarak 1939'da Fransızlar çağırırlar bizim başyazar-ları. Sınırlardaki savunma tertiplerini gösterirler. 1942 Temmuzunda sıra Almanlarındır, başyazarlar Alman cep-helerini dolaşır, onları anlatırlar yazılarında. 1942 Tem-muzunda İngilizler ve Amerikalılar çağırır başyazarları; bu sefer de batılıların övgüsü yapılır gazetelerde.

Ama bütün bu geziler Hükümetin onayı ile olur, ya-zılarda falsolu bir ses olursa kıyamet kopar o zaman. Çok güç koşullar altındadır basın.

1941 Martında Beyoğlunda bir İngiliz diplomatına bomba atılmıştır. Ertesi gün gazeteler bu olayla ilgili re-sim basacak olurlar; *Akşam*, *Vakit*, *Son Posta*, *Yeni Sa-bah*, *Tasvir-i Efkâr*, *Tan*, *Vatan* ve *Halk* kapatılır bu yüz-den.

Yalman 1941 Ekiminde *Vatan*'da «Berraklığa doğru» diye bir yazı dizisi yayınlamaya kalkar, gazete 45 gün ka-patılır yine. Amerikalıların çağırısı ile 1942 Ağustosunda bir geziye çıkan Yalman Aralık başında *Vatan*'da Charlie Chaplin'in Türk halkı için yaptığı bir radyo konuşmasının özetini koyduğu için de gazete 2 ay kapatılır. Çünkü Şarlo Hitler'le alay eden önlü «Diktatör» filmini çevirmiştir o

zamanlar. *Vatan*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Tan*'la birlikte 1944 Eylülünde de Varlık Vergisini eleştiren yazılar yazdığı için süresiz kapatılacaktır. Bu dönemde hiçbir gazete kapanma cezasından kurtulamaz. Böyle sakıncalar içinde geçmiş tir savaş yılları.

Bu dönemin önemli gazeteleri *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Tan*, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Tanin* ve *Tasvir-i Efkâr*'dır.

1938'de İlhami Safa ile Cemaleddin Saracoğlu'nun kurduğu *Yeni Sabah*'ın başyazarlığına Hüseyin Cahit Yalçın'ın gelmesi ile bu gazete İkinci Dünya Savaşı yıllarında büyük önem kazanmıştır. Yalçın bir süre sonra *Tanin*'i çıkartıp *Yeni Sabah*'tan ayrılınca gazetenin durumu sarsılmışsa da birkaç yıl sonra da *Yeni Sabah*'ı Safa Kılıçhoğlu satın alarak gazeteye yepyeni bir yön vermiştir.

Tasvir-i Efkâr'ı 1940 Mayısında Velid Ebüzziya ile yegeni Zeyyat Ebüzziya kurmuş ve bir süre sonra başyazarlığa Cihat Baban gelmiştir.

Vatan'ın iki dönemi vardır: Birincisi 1923-25 yılları arasındaki ilk kuruluş dönemi; ikincisi de 1940'tan 1965'e kadar uzanan dönem. Her iki dönemde de gazetenin kurucusu Ahmet Emin Yalman'dır.

Gazete ilk olarak 26 Mart 1923'te yayınlanmaya başlamıştır. Enis Tahsin Til ve Ahmet Şükrü Esmer de gazetenin kurucuları arasındadır. *Vatan*'ın bu ilk dönemi 1925'te Yalman'ın Elazığ İstiklâl Mahkemesine verilmesine kadar devam eder.

Vatan'ın ikinci çıkışı 19 Ağustos 1940'tadır. Ahmet Emin Yalman *Tan*'dan ayrıldıktan sonra aşağı yukarı iki yıl Amerika'da kalacak ve 1939 sonlarında İstanbul'a dönerek yeniden *Vatan*'ı çıkartacaktır. Kâzım Taşkent, Ahmet Kara, Enver Adakan ve Ragıp Devres gazetenin kuruluşuna yardım etmişlerdir.

Görüştüğü kimselerin büyük etkisinde kalan Yalman'ın aşırı esnekliği, sık sık yön değiştirmesi ve bir gün hey-

canla savunduğu bir kişiye karşı ertesi gün gazetede en aşırı saldırılara girişmesi yüzünden *Vatan* sık sık sarsıntılar geçirmiştir.

Yalman hemen hemen bütün yaşamı boyunca aşırı sağın, milliyetçilerin ve islâmiyetçilerin, aşırı solun ve solun saldırılarına ve eleştirilerine uğramış bir gazetecidir. 22 Kasım 1952'de Malatya'da, bir gericinin saldırısına uğrayarak ağır yaralanmış ve bu yüzden uzun süre hastanede yatmıştır.

Yalman'a, basın özgürlüğü için yaptığı savaşlardan dolayı, Ocak 1961'de Uluslararası Gazete Editörleri Federasyonu'nun Altın Kalem armağanı verilecektir.

Soru 68 : 4 Aralık olayı nedir?

4 Aralık olayı o zamanki Halk Partisi Hükûmetinin solcu basını yok etmek için üniversite öğrencilerini kışkırtarak düzenlediği bir gösteridir.

Bu gösterilerde Tan basımevinin bütün dizgi makineleri ve rotatifleri parçalanmış, gazete kâğıtları yok edilmiş. Beyoğlunda *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerinin basıldığı bir basımevi de harab edilmiş, ABC ve Berrak kitabevlerinin de vitrinleri ve kapıları kırılmış ve buralardaki kitaplar yırtılıp sokaklara dökülmüştür.

Bu olaylarla susturulan ve kapanan gazete ve dergiler şunlardır: *Tan* gazetesi (günlük), *La Turquie* (günlük), *Görüşler* (haftalık) ve yeni çıkmaya hazırlanan *Yeni Dünya* gazetesi.

Türkiye o yıllarda çok partili rejime geçiş döneminin bocalamaları içindedir. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fırat Köprülü ve Refik Koraltan dörtlü bir bildiri yayınlarak CHP'den ayrılmışlar ve yeni bir parti kurmanın hazırlıklarına girişmişlerdir. Bir yanda *Yurt ve Dünya*, *Yeni*

Ses, *Adımlar* ve *Tan* gibi solcu gazete ve dergiler vardır, bir yanda CHP'ye karşı liberal bir muhalefeti destekleyen Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan*'ı, milliyetçi akımların temsilciliğini yapan Peyami Safa, Cihat Baban ve Zeyyat Ebüzziya'nın *Tasviri Efkâr*'ı, o zaman CHP saflarında olan Yalçın'ın sol akımlara sert çıkışlarda bulunan *Tan*'in'i, orta sola doğru uzanan Necmettin Sadak'ın yön verdiği *Akşam*, ve *Son Posta*, *Vakit* gibi bazı ufak gazeteler.

Başbakan Saracoğlu'dur o sıralarda. Hükûmet daha basında muhalefete alışmamıştır. Şu çeşit yazılar bile iktidarı çileden çıkartmaktadır:

«Muhalefet bir suç gibi, hükûmeti ve partiyi tenkid edenlere karşı verilen sıfat «hain»dir. Bütün insanların kafalarını totaliter bir silindirden geçirip makine gibi işleten, tenkid edenleri hapishanelere götüren, demokratları, sosyalistleri, yahudileri fırınlarda yakan rejimin adı faşizmdir. Bu rejimde her türlü tenkid, her çeşit muhalefet vatana ihanettir. Bugün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları, iktidarı ele alma mücadelesidir. Bu suç değil, demokratik rejimin gereğidir...» (11 Ekim 1945, *Tan*).

Tan gazetesinin başında olan Sabiha ve Zekeriya Sertel o zaman haftalık bir düşünce dergisi çıkarmaya hazırlanmışlar. Tasarımı ilk ortaya atan ve Sertel'lerin bu işi ele almalarını isteyen Tevfik Rüştü Aras'tır. Celâl Bayar dergiye sık sık demeçler vermeye hazır olduğunu söyler, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü de yazı kadrosuna katılmayı kabul ederler. Dergiye Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Halide Edip Adıvar ve Cami Baykurt da yazı verecektir.

Bu kadroyla kurulan *Görüşler* büyük bir reklam kampanyası ile yayınlanmaya başlar. Derginin ilk sayısının kapağında Bayar'ın, Menderes'in, Köprülü'nün ve Tevfik Rüştü Aras'ın resimleri vardır. Sabiha Sertel resimleri ka-

pağa koymadan önce Tevfik Rüştü Aras'a danıştığını, onun da kendisine derginin kapağında bunların ilân edilebileceği yolunda cevap verdiğini belirtiyor (1).

Yine bu sırada Cami Baykurt, Sabahattin Ali ve Esat Adil Müstecaplıoğlu da «Yeni Dünya» gazetesini yayınlamaya hazırlanmaktadırlar. Afişler asılmıştır...

Sağ kanatta ve CHP'nin o zamanki yönetici çevrelerinde kıyamet kopar.

Hüseyin Cahit Yalçın *Tanin*'de «Kalkın ey ehli vatan» diye bir yazı döşenmiştir. Şöyle demektedir:

«Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lâzım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propaganda zehiri dökmesine müsaade edemeyiz... Bunları susturmak için, cevap vermek hükûmete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır...»

O zamanlar İstanbul'da CHP başkanı Alaettin Tirit-öğlu'dur. 4 Aralık gösterilerini CHP hazırlayacaktır. AP İstanbul milletvekili Tekin Erer bu olayı şöyle anlatmaktadır:

«CHP il teşkilâtı tarafından 3 Aralık pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah Tan gazetesi aleyhine bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti. O zaman ben *Tasviri Efkar*'da istihbarat şefliği yapıyordum. 4 Aralık sabahı erkenden üniversite bahçesine gittim. Elllerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyorlardı. Kısa zamanda kalabalık 10 bin kişiyi buldu. Saat 9.30'da kalabalık, bir sel gibi Beyazıt meydanından Çarşıkapı istikametinde yürüyüşe geçti. Tan gazetesine giderken, Cağaloğlu yokuşu başında bulunan ve komünizme ait kitaplar satan ABC kitabevi birkaç dakika içinde yok edildi. Bundan sonra *Tan*'a gidildi. Gazetenin birinci katında o zaman Türkiye'nin hemen hemen en büyük ro-

(1) Sabiha Sertel, Roman gibi, İstanbul 1969, s. 327.

tatifi vardı. Oradaki demir parçalarıyla rotatife hücum başladı. Rotatifin kırılan bütün parçaları tuz buz edildi. İkinci katta linotip dizgi makineleri vardı. Bunların kırılması ve parçalanması çok daha kolay oldu. Diğer bir grup, gazetenin rotatif dairesinin yanındaki kâğıt deposundan bobinleri sokağa çıkararak, Sirkeciye doğru yuvarladı.» (2)

Ertesi gün gazetelerde şu bildiri yayınlanacaktır:

«Dün üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki basimeviyle birkaç kitabevine tecavüz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükûmet ve inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif hadiseye katiyen müsamaha edilmeyecektir.

Sıkıyönetim Komutanı

Korgeneral

Asım Tınaztepe»

Soru 69 : 1946 Haziranında yapılan Kanun değişikliği basına ne kazandırdı?

1946'da çok partili döneme geçilirken CHP Hükûmeti basına bazı ödünler (tavizler) vermek zorunda kalıyordu. Gazetelerin büyük çoğunluğu DP'yi destekliyorlardı o sıralarda. CHP ise seçim hazırlıklarına girişmişti, basının desteğine çok ihtiyacı vardı. Son yıllarda basın özgürlüğünü köstekleyen en büyük baskı aracı 1931 tarihli Matbuat Kanununun 50 nci maddesi olmuştu. Şöyle diyordu bu madde:

«— Memleketin genel politikasına dokunacak yayından dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilirler.»

(2) Tekin Erer, Basında kavgalar.

En büyük sakınca buydu gazeteler için. Savaş yıllarında kaç gazete kapatılmamıştı bu maddeye dayanılarak.

Demokrat Parti de basının desteğini kazanmak için 1945-50 yıllarında basın özgürlüğünün en büyük savunucusu olmuştu. Celâl Bayar şöyle diyordu o sıralarda:

«Bugünkü basın kanunu hür basını sağlamaktan uzaktır. Hür basın kanununu biz Demokratlar yapacağız.»

Adnan Menderes de şunları söylüyordu:

«Yayın hürriyeti yurttaşın şahsî ve siyasî hak ve hürriyetlerinin teminatıdır. Basın hürriyeti olmadığı yerlerde vatandaşın diğer hak ve hürriyetleri de tehlikeye düşeceği gibi, topluluk hayatı, gizliliğin, kapaklılığın kırı ve pası altında bunalıp çürümeye mahkûmdur. Dünyanın her yerinde daimî görülmüş bir gerçektir ki insan topluluklarının mukadderatını diledikleri gibi ellerinde bulundurmak isteyenler, hücumlarını her şeyden önce basın hürriyetine çevirmişler ve topluluğun menfaatini savunur gibi görünerek kendi durumlarını sağlamlaştırmanın ve basın hürriyetini yoktan yere vurmanın yolunu bulmuşlardır.»

Hükûmet yeni seçim kararını açıklamadan önce havayı yumuşatacak bazı kanun tasarıları getirdi Meclise. Bunlar Seçim Kanunu, Genel Toplantılar Kanunu, Basın Birliğinin kaldırılması hakkında kanun ve Basın Kanununun 50'nci maddesindeki gazete kapama yetkisinin kaldırılması hakkındaki tasarıları. Basın Kanununun değiştirilmesi ateşli tartışmalara yol açtı Meclis'te. Menderes şöyle diyecektir o sırada:

«Gazete ve dergilerin kapatılabilmesi basın hürriyeti için gayet ağır bir baskıdır. Çünkü bir gazetenin kısa bir zaman için dahi kapatılması onun mahvına kadar gidebilir.»

Sonunda Meclis 1 Haziran 1946'da bu tasarıyı kabul ederek Hükûmetin elinden bu «idam» yetkisini aldı. 50'nci

maddenin kaldırılması olumlu bir başarı sayıldı basında. Çok partili döneme ve seçim hazırlıklarına girilirken böylece biraz umutlu bir hava belirmiş oluyordu.

Soru 70 : 1946-50 yıllarında basın ne durumdaydı?

1946-50 yılları çok canlı bir dönemdir Türkiye’de. İkinci Dünya Savaşından sonra CHP’nin aşırı tutucu kanadı büyük bir yenilgiye uğramış ve çok partili düzene geçmiştir. Partinin içinde sert tartışmalar ve çekişmeler olmaktadır. Yıllardan beri birikmiş kızgınlıklar, öçler açığa vurulmaktadır artık. Her şey söylenmekte ve yazılmaktadır. CHP önce sertlik yolunu dener, Recep Peker başbakan olur, ama Peker’in tutumu büyük gerginliklere yol açacak ve İnönü başbakanlığa Hasan Saka’yı getirecektir. Hava yumuşar bir hayli. Saka’nın ardından da Şemseddin Günaltay Başbakanlığa getirilir. CHP yeni yeni ödönlere (tavizlere) yönelir bu yıllarda. Sağ kanad yararlanır bundan. İrili ufaklı sağcı yayınlar kaplar cami köşelerindeki gazete ve kitap sergilerini. En çok etkisi olan dergi Necip Fazıl Kısakürek’in yayınladığı *Büyük Doğu*’dur. Milliyetçi ve Turancı yayınlar da gelişir bu dönemde.

Sol basın ise gerçek bir özgürlük var mı, yok mu, anlayamamıştır. Bir ara «artık her türlü özgürlük var» denir, sendikalar kurulur, dergiler yayınlanır: *Gerçek*, *Gün*, *Yığın*... Derken kim var kim yok yakalanır, dergiler kapatılır, bir sessizlik dönemi başlar. Derken Mehmet Ali Aybar *Zincirli Hürriyet*’i çıkartır; Sabahattin Ali ile Aziz Nesin *Marko Paşa*’yı yayınlarlar; birbirine girer ortalık. *Marko Paşa* o günlere kadar görölmemiş bir satış yaparak 60 bin basmaya başlar... Gazeteler toplatılır, Aybar, Sabahattin Ali ve Aziz Nesin tutuklanır.

Ankara’da *Yaprak* yayınlanır. Sabahattin Eyüboğlu,

Orhan Veli, Melih Cevdet Anday, Oktay Rıfat vardır yazı kadrosunda. *Yaprak* da süreklilik sağlayamaz.

İstanbul'da *Varlık*, *Yeditepe* ve Ankara'da *Kaynak* gibi sanat ve edebiyat dergileri tutarlılıkla yayınlarına devam ederler.

Gelelim günlük gazetelere. Bu dönemin en önemli gazeteleri *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Tasvir*, *Akşam*, *Yeni Sabah*, *Tanin*, *Ulus*, *Zafer*, *Hürriyet* ve *Milliyet*'tir.

Cumhuriyet DP'yi tutmaktadır bu dönemde. Başyazıları yine Nadir Nadi yazar. Doğan Nadi'nin de «Bir dakika» sütununda keskin birkaç cümlelik mizahî eleştirileri çıkmaktadır. Cevat Fehmi Başkut yönetir gazeteyi. Dış politika sütununda Ömer Rıza Doğrul vardır. Burhan Feklek'le Abidin Daver'in her gün fıkraları çıkar *Cumhuriyet*'te. Gazetenin zengin bir düşünce yazarları kadrosu vardır. Ankara bürosunu Mekki Sait Esen yönetir.

Vatan aşağı yukarı DP'nin organı sayılır o yıllarda. DP yöneticilerinin sık sık yazıları yayınlanır. Yalman DP liderlerinin birçok konularda akıl hocasıdır. En atlatma muhalefet haberleri *Vatan*'da çıkar. *Cumhuriyet*'le *Vatan*'ın baskıları 40-50 bin kadardır o yıllarda.

Tasvir-i Efkâr 1945'te kadrosunu düzenleyerek *Tasvir* adıyla yeniden doğar. Gazete Zeyyat Ebüzziya ile Cihat Baban'ın yönetimindedir. Mithat Perin, Bahadır Dülger, Atıf Sakar, Tekin Erer, Kadri Kayabal, Kâmuran Çelebi *Tasvir*'de çalışır o yıllarda. *Tasvir* de DP'yi destekler.

Akşam'ın başyazarı Necmeddin Sadak 1948'de Dışişleri Bakanı olunca gazete 1950 seçimlerine kadar başyazısız çıkar. *Akşam* partililik yapmadan, ciddi ve ağırbaşlı olmaya çalışmaktadır. Gazetenin başında Kâzım Şinasi Dersan vardır, o da CHP Şehir Meclisi üyesidir, ama *Akşam*'ı politik tartışmaların dışında tutar. Gazetede DP'ye karşı polemiklere yer verilmez. Yazı işleri müdürü Enis Tahsin Til, kuruluşundan beri *Akşam*'a güven sağlamış,

görgülü ve bilgili bir gazetecidir. Gazeteyi maceralara sürüklemekten çekinir. *Akşam*'ın o zamanki sürekli yazı kadrosunda Vâlâ Nurettin Vâ-Nû, Şevket Rado, Cemal Refik, Cemalettin Bildik ve Mustafa Ragıp Esatlı vardır. Refik Halit Karay da genellikle imzasız ufak fıkralar yazar. Ankara muhabirliğini önce Mekki Sait Esen yapmaktadır. Daha sonraki yıllarda Nizam Payzın, sonra Çetin Altan, daha sonra da Mehmed Kemal Kurşunluoğlu görür bu görevi. *Akşam*'ın baskısı o dönemde 10 bini pek geçmez.

Yeni Sabah'ın o yıllardaki yazı kadrosunda Refi Cevad Ulunay, Kadircan Kafıl ve Sabri Esat Siyavuşgil vardır. Şükrü Baban da dış politika yazısı yazar gazeteye.

Tanin Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazıları yüzünden satış yapmaktadır.

Ulus'un bu dönemde yine zengin bir yazı kadrosu vardır, fakat aydın ve okur yazarların çoğu CHP'ye karşı olduğu için gazetenin Hükûmeti savunması çok güç olmaktadır. Bu yüzden de satışı düşer *Ulus*'un.

Zafer 30 Nisan 1949'da Ankara'da DP organı olarak çıkmaya başlamıştır. Gazetenin başyazarı Mümtaz Faik Fenik'tir. Advije Fenik, Bahadır Dülger, Ahmet Muhip Dranas, Fazıl Ahmet Aykaç, Hikmet Yazıcıoğlu ve Orhan Seyfi Orhon da yazı kadrosundadır. Yazı işlerinin başında Fatin Fuat vardır. *Zafer* 27 Mayıs 1960'da kapatılacaktır.

İki büyük gazetenin temelleri atılır bu dönemde: *Hürriyet* ve *Milliyet*. *Yeni İstanbul* da bu dönemin son yılında yayınlanmaya başlar.

Hürriyet: 1 Mayıs 1948'de çıkmaya başlayan *Hürriyet* gazetesi Babiâli'de çığır açan bir gazete olacaktır. Gazeteyi çıkartan Sedat Simavi (1896-1953) Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra karikatürcülüğe başlamış ve bununla ilgili olarak da gazeteciliğe yönelmiştir. Sedat Simavi

ilk, yirmi yaşında iken, *Hande* adlı haftalık bir mizah dergisi yayınlar. İki yıl sonra, 1918'de *Diken* adlı başka bir mizah gazetesi çıkarır, zamanın ünlü mizahçılarını toplar bu gazeteye. Sonra neler çıkarmamıştır ki? *İnci* (1919, aylık kadın dergisi), *Dersaadet* (1920-21, günlük gazete), *Payıtaht* (1921, günlük gazete), *Güteryüz* (1921-23, haftalık mizah gazetesi), *Hanım* (1921, aylık), *Hacıyatmaz* (1921, onbeş günlük çocuk gazetesi), *Yeni İnci* (1922, aylık kadın), *Resimli Gazete* (1923-29, haftalık), *Yıldız* (1924-26, aylık magazin), *Meraklı Gazete* (1926, haftalık), *Yeni Kitap* (1927, aylık aile dergisi), *Arkadaş* (1928, haftalık), *Bravo* (1930, haftalık), *Yedigün* (1933-50, haftalık magazin), *Karağöz* (1935-50, haftalık mizah), *Karikatür* (1936-48, haftalık), *Model* (1937, haftalık moda gazetesi) ve *Ev Doktoru* (1937-39, haftalık). Bazısı çok tutmuştur bu yayınların, bazısı da fiyasko ile sonuçlanmıştır.

Sedat Simavi 1948'de bütün varını yoğunu *Hürriyet*'e yatırır. Geçirdiği bütün denemelerden aldığı derslerle büyük bir sabah gazetesi çıkartacaktır. Ankara'dan Samih Tiryakioğlu getirilir gazetenin başına. Geniş okuyucu kitlesinin sevdiği ve kolaylıkla okuduğu röportaj, fıkra ve tefrika yazarları alınır gazeteye. Fotoğrafla röportaj önemli bir yer tutacağı için iyi bir fotoğraf ekibi kurulur. Türk bayrağı gazetenin amblemi olur. Bütün duvarlar *Hürriyet*'in afişleriyle kaplanır o günlerde. Ve 1 Mayıs 1948'de *Hürriyet* yayınlanır. İlk sayının sağ sütunlarında İnönü'nün bir yazısı ve bir resmi vardır; sol sütunlarında Celâl Bayar'ın bir yazısı ve bir resmi. Parti tartışmalarının en ateşli olduğu bu dönemde *Hürriyet* tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesiyle çıkmıştır. Bütün Babiâli şüphe ile karşılar *Hürriyet*'i; «Gazetede hiçbir şey yok, Sedat bey bunu da batırarak» derler. Ama, *Hürriyet* batmayacak ve durmadan yükselecektir.

İlk yıl *Hürriyet*'in tirajı 30 bin kadardır. 1949'da tiraj

56 bine yükselir, 1950'de 83 bine, 1951'de 100 bine, sonra da yüzbinlere ve yarım milyona. Nedir bu *Hürriyet*'in başarısındaki etkenler? «Samih Tiryakioğlu ayrılırsa gazete batar» denmiştir; Samih bey ayrılmış, gazete hiç sarsılmamıştır. «Hikmet Feridun ayrılırsa *Hürriyet* düşer» denmiştir; Hikmet Feridun ayrılmış, gazetenin satışı hiç azalmamıştır. Bunun gibi her gün bir takım etkenler üzerinde durulmuş, bunların hiçbiri sarsmamıştır *Hürriyet*'i.

Hürriyet her şeyden önce çok modern bir baskı makinesi ile işe başlamıştır. S. Simavi *Hürriyet*'in ilk hazırlıklarını yaparken, daha 1946'da Amerika'ya, saatte beş renk üzerinden 44 bin sayı basabilecek bir rotatif ısmarlamış ve bununla başlamıştır işe.

S. Simavi gazeteciliğe ressamlıktan, desinatörlükten, karikatürçülükten geldiği için gazeteye sayfa yapısı bakımından güzellik vermesini bilen bir yönetici olmuştur. *Hürriyet*'in bütün yazıları ortanın altında bir kültür düzeyinde olan okuyucuların kolayca anlayabileceği bir dilde yazılmış, bu da geniş okuyucu kitleleri kazandırmıştır gazeteye.

Hürriyet olayları iyi sömürmesini bilmiş bir gazetedir. Gazete yayınlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra, Ağustos 1948'de Londra Olimpiyatları olmuş ve *Hürriyet* Londra'ya bir ekip göndererek izlemiştir bu oyunları. O zamana kadar birkaç muhabirin birarada böyle büyük gezilere gönderilmesine Babiâli alışık değildir; gezi masrafları çok hesaplıdır gazetelerde. *Hürriyet* ise kesenin ağzını açmıştır. Hele güreşçilerimiz Londra'da büyük başarılar kazanınca *Hürriyet* kapışılan bir gazete olur.

Bunun ardından ilk olarak Kıbrıs sorununu ortaya atmıştır *Hürriyet*. Gazete halkın duygularına seslenmiş ve heyecan yaratmıştır ülkede.

Arkasından Kore savaşı çıkmış ve *Hürriyet* bunu da başarı ile izleyerek onbinlerce okuyucu kazanmıştır.

Kazaları, cinayetleri, heyecanlı olayları en canlı resimlerle gösteren Hürriyet olmuştur hep.

Hürriyet o zamana kadar ülkede yaygın bayi örgütünü de bir yana bırakıp kendi öz dağıtım örgütünü kurmuş ve eski bayilerin kölesi olmaktan kurtulmuştur. 1950'lere doğru *Hürriyet*'i Türkiye'nin en büyük gazetesi yapan etkenler bunlardır galiba.

Milliyet: 3 Nisan 1950'de doğan *Milliyet* de Babiâli'ye yenilikler getiren bir gazetedir. *Milliyet*'in kurucusu Ali Naci Karacan (1896-1955) Sedat Simavi gibi zengin gazetecilik görgüsü olan bir kişidir. A. N. Karacan da Galatasaray'ı bitirdikten sonra gazeteciliğe başlamış, önce *Tasvir-i Efkâr*'da, sonra *İkdam*'da ve *Vakit*'de çalışmış, daha sonra *Akşam*'ın kurucularından biri olmuştur. Karacan 1935'de *Tan*'ı kurmuş, fakat sonra gazeteciliği bırakıp basın ateşeliği yapmıştır. Bir süre sonra yeniden Babiâli'ye dönen A. N. Karacan'ın en büyük başarısı *Milliyet* olacaktır. Çok modern bir teknikle ve güzellik endişesiyle basılan *Milliyet*, *Hürriyet*'ten farklı olarak, değişik konularda her gün bol yazı, haber ve zengin bir özle aydın ve yarı aydın kitleleri kazanmaya yönelmiş bir gazetedir.

V

DEMOKRAT PARTİ YÖNETİMİ

(1950-1960)

Soru 71 : 1950'de basın nasıl bir özgürlüğe kavuştu?

14 Mayıs 1950 seçimleri bir dönemin başlangıcı olmuştur Türkiye'de. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri iktidarda olan Halk Partisi özgür seçimlerle yerini Demokrat Parti'ye bırakıp çekilmiştir Meclisin bir köşesine. O güne kadar basın, büyük çoğunluğu ile Demokrat Partiyi desteklemiştir hep. Demokrat Parti basının büyük ümitler bağladığı bir partidir. Demokrat Parti işbaşına geldikten sonra bütün basın sorunlarının çözüleceği kanısı vardır gazetecilerde. CHP'yi tutan gazetelerde çalışanlar arasında bile DP'yi gönülden destekleyenlere rastlanmaktadır. Tarafsız sayılan gazeteler yavaş yavaş DP'ye kaymışlardır. Arkadaşımız Sadun Tanju o dönemi şöyle anlatmaktadır:

«1946-50 yıllarında Türk basınının manzarası şuydu: Zaman ilerledikçe muhalefeti destekleyen gazetelerin sayısı gittikçe artıyordu. Artmamasına da sebep yoktu. Zira muhalefet, düşüncede ve eylemde her şeyin en mükemmelini öne sürüyordu. Genellikle aydınlar demokrasinin bütün nimetlerinin elde edileceği hayali ile etkilenmişlerdi. Halk ise adalet ve eşitlik çılgınlıkları arasında, sigaranın beş kuruşa içileceği, şekerin ucuza yeneceği günleri düşün-

meye başlamıştı. Basın, muhalefetin hayallerini kamçılayan bütün propagandalara kollarını açarken biraz da kendisine güveniyordu. Teminatlı bir özgürlük düzeni içinde, hür basının halk adına en mükemmel kontrolü kuracağına inanılıyordu. Onun için muhalefete çok geniş bir kredi açılmıştı. İktidara ise o ölçüde hasis davranılıyordu... Basın, halkı coşturuyor, düşünmeye değil, bilmeğe, habere önem veriyordu. İki seçim dönemi arasındaki dört yıl, bitmez tükenmez bir seçim kampanyası olarak devam etti. Basın bu kampanyayı destekleyerek halkın heyecanını daima taze tuttu...» (1).

İşte DP böyle heyecanlı hava içinde iktidara gelecektir. İlk ele alınan işlerden biri de Basın sorunudur. Hemen bir kanun tasarısı hazırlanıp Meclis'e sunulur. Bu tasarı seçimlerden iki ay kadar kısa bir süre sonra 15 Temmuz 1950'de Meclis'te büyük çoğunluğun oyu ile kabul edilecek, 21 Temmuzda yürürlüğe girecektir. Bugün birtakım değişikliklerle hâlâ yürürlükte olan kanun bu Basın Kanunudur.

Kanunun özellikleri:

Kanunun gerekçesinde, basının toplumda, halkoyunun ve demokrasinin gelişmesinde oynadığı rolün değeri ve önemi üzerinde durulduktan sonra şöyle denmektedir:

«Devlet bütün çalışmalarını halk çoğunluğunun düşüncüş ve görüşüne uydurmalıdır. Halk çoğunluğunun düşüncüş ve görüşünü açıklayan araçlardan biri de basındır. Basının kendisinden beklenen görevleri yapabilmesi için bağımsızlığının sağlanması zarurîdir. Modern demokrasi ilkeleri de bunu gerektirir. Basın özgürlüğüne dayanan demokrasiler gerçek demokrasi niteliğini taşırlar. Hür basın aynı zamanda milletçe kalkınmayı sağlar...»

(1) Sadun Tanju, «Türk basını», **Vatan**, 19 Aralık 1959.

1950 Basın Kanunu liberal bir kanundur. 1931 kanunu ile ve sonraki değişikliklerle kurulan güdümlü rejim yıkılmış ve Hkmetin basın üzerindeki kontrolleri hemen hemen kaldırılmıştır.

— Gazete ve dergi çıkartmak için artık Hkmetin izin veya ruhsat vermesi gerekmez. Bir bildiri vermek yeter.

— «Kötü nl» kişilerin gazetecilik yapmalarını yasaklayan her türlü yoruma elverişli eski maddeler yeni kanuna girmemiştir.

— Basın sularının yargılanması özel mahkemelere verilmiştir. Böylece gazeteciler yıllarca süren davalardan, ağır kırtasiyecilik işlemlerinden kurtulmuş olacaktadırlar.

— Cevap hakkı yeniden düzenlenmiş ve gazetelere gönderilen her çeşit cevap ve düzeltme yazılarının basılmasını önlemek amacıyla mahkemelere bazı yetkiler tanınmıştır.

— Gazete sahipleri cezaî sorumluluklarından kurtulmuşlardır. Yani, suç sayılan bir yazıdan genellikle yazar ve yazı işleri müdürü sorumludurlar. Gazete sahibinin ancak hukuk ve malî sorumluluğu vardır. Gazete sahipleri hapis cezalarından kurtulmuşlardır bu kanunla.

Soru 72 : D.P. ile basın arasında ilk gerginlikler nasıl ıktı?

DP iktidarının ilk yılları basının mutlu bir dönemidir. Kovuşturmaya uğrayan, tutuklanan gazeteci yoktur daha basında. Hkmetle gazeteciler arasında genellikle yakın ilişkiler kurulmuştur. Gazete sahipleri ile Başbakan Adnan

Menderes arasında bir balayı dönemi başlamıştır o yıllarda. Ahmet Emin Yalman buna «Altın devri» diyecektir ⁽¹⁾. Başbakan ilk olarak 20 Aralık 1952'de Ankara'da gazete sahib ve başyazarlarıyla bir işbirliği toplantısı yapar. Şunlar katılır o toplantıya: Ahmet Emin Yalman (*Vatan*), Sedat Simavi (*Hürriyet*), Safa Kılıçoğlu (*Yeni Sabah*), Habib Edip Törehan (*Yeni İstanbul*), Necmettin Sadak (*Akşam*), Selim Ragıp Emeç (*Son Posta*), Ali Naci Karacan (*Milliyet*), Falih Rıfkı Atay (*Dünya*), Cihat Baban (*Son Saat*), Mithat Perin (*İstanbul Ekspres*), Asım Us (*Vakit*), Cevat Fehmi Başkut (*Cumhuriyet*), Faruk Görtunca (*Hergün*), Mümtaz Faik Fenik (*Zafer*), Nihat Erim (*Ulus*), Cavit Oral (*Hür Ses*), Adnan Duvenci (*Demokrat İzmir*), Şevket Bilgin (*Yeni Asır*, İzmir).

Yalman şöyle diyecektir bu toplantı hakkında:

«Yarın siyasî hayatımız için çok önemli neticeler verebilecek bir gelişmenin şahidi olacağız. Başbakan A. Menderes, memleketin başlıca gazetelerini temsil eden bir gazeteci grubunu yeni iktidar devrinin ilk esaslı basın toplantısına çağırdı. Davette parti ve içtihad farkı aranmadan gazetelerin söz sahibi temsilcilerini bir araya getirmek amacı vardır. Bu sayede Hükûmetle basın arasındaki birtakım kara kediler ve anlaşmazlıklar yüzünden açılan gedikleri kapamağa doğru gidilecek ve umumî hayatımızda normalleşmeye doğru önemli bir adım atılacaktır. Basın hürriyetinin mahzurlarını ortadan kaldırmaya hiçbir memlekette çare bulunamamıştır, fakat faydaları korumak, bu zararları azaltmak için bulunabilen en olumlu yol, Hükûmet liderleriyle basın arasında sık sık temaslar sağlamak, gazetecileri aydınlatmaktır.» ⁽²⁾.

Aşağı yukarı her ay düzenlenir bu toplantılar, bazen

(1) Yalman, aynı eser, cilt IV, s. 298.

(2) Yalman, *Vatan*, 19 Aralık 1952.

Ankara'da, bazen İstanbul'da. Gazete sahipleri ve başyazarlar genellikle çok mutludur bu durumdan. Menderes çok etkilemiştir hepsini. Eskiden Halk Partili olan bazı gazeteciler de Menderes'le çok yakın ilişkiler kurmuş ve ve Hükûmeti desteklemeye başlamışlardır.

Bunun yanı sıra gazetecilerin sosyal haklarını tanıyan «Basın Mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetleri düzenleyen 5953 sayılı 13 Haziran 1952 tarihli kanun» da çıkmış ve bu kanunla gazeteciler şunları elde etmişlerdir:

- Sendika kurabilmek,
- Sosyal sigortalardan yararlanmak.
- İşverenin gazeteci ile yazılı iş anlaşması yapması zorunluğu,
- İş anlaşmasını bozmak isteyen gazete sahibinin gazeteciye kıdemine göre tazminat ödemesi,
- Askerlikte, mahkûmiyet ve gazetenin kapanması durumlarında gazeteciye ücret ödenmesi,
- Haftalık tatil, yıllık ücretli izin v.b.

Bu kanun o zaman için çok önemli bir aşama olmuştur.

Böylece yumuşak bir hava yayılmıştır Babiâli'ye. Gazete sahipleri de, gazeteciler de Hükûmetle iyi geçinme politikası yürütmeye çalışmaktadırlar.

Fakat bu balayı dönemi de çok uzun sürmeyecek ve Yalman'ın «mavi ufuklar»ını yavaş yavaş kara bulutlar kaplamaya başlayacaktır. Neden? Bunun sayısız nedeni vardır. Her şeyden önce, temelde ekonomik nedenler yer alır. Halk umduğunu bulamamıştır DP döneminde. Fiyatlar ucuzlamamış, gelirler artmamış, hayat pahalılığı durmadan yükselmiştir. Birtakım partililer görevlerini kötüye kullanarak yolsuzluklara yol açmışlardır. Kara borsa ve vurgun işlerine adları karışanlar vardır. Particilik en-

dişesi ile bunların korunduğı görünmektedir. Yolsuzlukların ortaya çıkartılması alerji yaratmaktadır partide. DP'yi tutmayan yöneticilere karşı da türlü baskılar başlamıştır. Çeşitli toplantılarda, parti kongrelerinde bunların eleştirisi yapılmakta ve Hükûmetin izlediğı politika saldırılara hedef olmaktadır. Toplantıları izleyen muhabirler bu eleştirileri, saldırıları olduğı gibi yazmaktadırlar, yazı işleri müdürleri ve sekreterler de bu haberlere geniş yer vermektedirler... Oysa Menderes gazete sahipleriyle kurduğı dostluk ilişkilerinden dolayı basında Hükûmeti ve Partisini eleştiren yazıların çıkmaması gerektiğı kanısındadır. Çalışan gazetecileri genellikle hor görmüştür Menderes, yalnız gazete patronlarıyla iyi geçinmeye yönelmiştir. Muhabirler, sekreterler, fıkracılar, gazete fotoğrafçıları ise kendilerini hiç de Başbakan - Patron ilişkileriyle bağlı saymamışlar ve doğru bildikleri eğilimi vermişlerdir yazılarına. Patronların gücü bunu önlemeye yetmeyecektir. Bazı gazete sahipleri hiç onaylamadıkları halde gazetelelerinin havasına katlanmak zorunda kalmışlardır. «Rahat bırakalım Hükûmeti, çalışsınlar, karışmayalım» formülü iflâs etmiştir yavaş yavaş.

Bu hava çileden çıkarmıştır Başbakanı. Menderes'in çevresinde bulunan ve aşırılıktan yana olan bazı kişiler de basınla ilişkilerin yeni yollarla düzenlenmesini salık vermişlerdir kendisine. Böylece, yavaş yavaş yeni bir ortama girilmiştir. Bu hava içinde Hükûmet basınla ilgili bir kanun tasarısı hazırlamaya başlar. Gazeteciler haber alırlar bunu. DP'nin bu konudaki eğilimleri belli olmuştur artık. Gazetelerde buna karşı tepkiler belirir. İşte bu sıralarda Nadir Nadi şöyle diyecektir:

«Daha üç buçuk yıl önce hürriyetçi basını göklere çıkaran, onun yardımıyla kuvvetlendiğini açıkça ilân eden, işbaşına gelir gelmez eski Basın Kanununun zincirlerini koparan bir iktidar, şimdi genel seçimlere şunun şurasında

dört-beş ay kala birdenbire zihniyet ve huy değıştirsın, bu kolay kolay akla sığar bir şey değildir.

«Üç buçuk yıldır serbest Türk basınının gösterdiği manzaraya bakarak yürürlükteki kanunlarla vatandaş şeref ve haysiyetinin gereğı gibi korunmadığını öne sürmek mümkün müdür?

«Yer yüzünde hem demokrasi yapmak, hem de iktidarı incitmeyen bir basın rejimini kurmak bugüne kadar hiçbir millete nasip olmamıştır. Hür basının zararlarını önlemek uğruna göze alınan her tedbir, sonunda mutlaka o basından beklenen faydaları da silip süpürmüş, yani hürriyeti yok etmiştir.» (3).

Soru 73 : D.P. basına karşı ilk ne gibi tedbirler aldı?

1954 yılının ilk aylarında Demokrat Parti Hükûmetinin Meclis'e getirdiğı «Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun tasarısı» büyük gü-rültülere yol açmıştı. Hükûmetin sözcülüğünü yapanlar bu tasarının yalnız basını hedef tutmadığını, gerekirse Rad-yonun da suç sayılabilecek yayınlardan ötürü cezalandırılacağını, böylece adaletin ve eşitliğin sağlanacağını öne sürüyorlardı. DP'yi tutan gazeteler de bu tasarayı savun-maktan geri kalmadılar. Tarafsız gazetelerde ise «Basın hürriyeti nereye gidiyor?» diye yazılar çıktı. Meclis'te tasarıyı Server Somuncuoğlu ile Müfit Erkuyumcu savundu. Meclis'te büyük çoğunluk DP'de olduğu için muhalefet engelleyemedi bu tasarıyı. Ve Kanun 9 Mart 1954'de kabul edilerek sekiz gün sonra da yürürlüğe girdi.

Ne idi bu Kanunun getirdiğı yeni hükümler?

(3) Nadir Nadi, «Hangi basın rejimi?» **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1953.

Kanunun amacı «namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması veya itibar kırarak veya şöhrat veya servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesini» önlemektir. Bunlar genellikle Ceza Kanununun kapsamına giren çeşitli suçlardır. Hükümet bunları özel bir kanunda toplayarak verilecek cezaları ağırlaştırmıştır. Bunlara 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve 1000 liradan 10.000 liraya kadar da para cezaları konmuştur.

Kanunun getirdiği en önemli hükümlerden biri bu maddelere göre suç sayılabilecek bir yazı çıktığı zaman savcılarının doğrudan doğruya kovuşturma açabilmeleridir. Oysa Ceza Kanununa göre bunlar şikâyetle bağlı suçlardır.

Bu maddenin Kanuna girmesinin sebebi şudur: Gazetenin birinde veya ufak bir taşra gazetesinde DP'nin ileri gelenlerinden birinin itibarını kırarak bir yazı çıkar, itibarı kırılan kişi de bunu görmemiş olabilir. Bunu önlemek için savcılara doğrudan doğruya kovuşturma yapma yetkisi ve görevi verilmiştir. Bunun üzerine seferber olmuştur bütün Türkiye C. Savcıları ve yardımcıları. Binlerce kovuşturma yapılmıştır gazetelere karşı. Çok önemli bir maddedir bu; gazetecilerin başına büyük dertler açılmıştır bu yüzden.

Hem ne demektir «itibar kırarak veya şöhrat veya servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesi?» Bir kişinin halka zarar verecek bir dalaveresi olur, gazeteci de bunu ortaya çıkarırsa o kişinin itibarına, şöhratine, servetine zarar verir elbette. Ama Kanun işte bu hakkı gazeteciden geri almıştır o zamanlar.

«İspat hakkı» da yoktur. Çok büyük tartışmalara yol açmıştır bu hak o yıllarda. Gazeteciye, öne sürdüğü bir şeyi ispat etme hakkı tanınmamıştır. Yani, gazeteci bir görevin kötüye kullanılışı olayını bulur, ortaya çıkartır, bu-

nu ispatlayacak durumdadır. Ama kendisine bu hakkı vermezler. «Rezalet» çıkarmaya hakkı yoktur basının.

Budur işte 1960 yılına kadar Damokles'in kılıcı gibi gazetecilerin başlarının üstünde sallanan ünlü 6334 sayılı Kanun.

Basın özgürlüğünün bu yeni Kanunla önemli bir ölçüde kısıtlanması yabancı ülkelerde de tepkiler yaratmıştır o zamanlar. Dış basında DP'nin basın politikasını eleştiren yazılar çıkıyordu. O yıllarda genellikle Ahmet Emin Yalman temsil ediyordu dışarda Türk basınını. Uluslararası Basın Enstitüsü'nün yayınladığı derginin Kasım 1954 sayısında Yalman bu değişiklikleri savunarak şöyle diyecektir:

«Muhalefet partilerinin isterik saldırıları ile onların arkasına gizlenen komünistlerin yıkıcı çalışmaları arasında bir ayırım çizgisi çekmeye imkân yoktur. Hürriyet yalnız bir hoşgörü havası içinde yaşayabilir. Ceza yasalarındaki değişiklikler, muhalefet partileri dahil, belli başlı gazete başyazarlarına danışılarak hazırlanmıştır. Biz hürriyetimiz için bu değişikliği kabul ettiğimizi bildirdik. Ondan sonra Adalet Bakanlığının temsilcileriyle beş uzun celse düzenlenerek İngiltere, Almanya, İsveç, İsviçre, Fransa ve İtalya'daki yayın yoluyla hakaret cezaları incelendi. Bütün ömrünü Türkiye'deki hürriyet ve demokrasi hizmetlerine vakfetmiş bir gazeteci sıfatıyla size söyleyebilirim ki bugünkü durumu birtakım kıstaslarla ölçmek yanlış-
tır.»

Yalman'la birlikte o zamanlar daha birçok gazetecinin savunduğu bu basın kanununu Millî Birlik Hükûmeti 12 Ekim 1960'da yürürlükten kaldırmıştır da basın kurtulmuştur bu belâdan.

Soru 74 : «Kötü niyetli» ve «özel maksatlı» haber nedir?

1956'da basın özgürlüğünü kısıtlayan iki kanun daha çıkarmıştır DP Hükûmeti (1). Bu kanunların birincisi ile «Yayın yoluyla ve Radyo ile işlenen suçlar kanunu»na yeni maddeler eklenmiş, ikincisi ile de Basın kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır.

Nedir bu hükümler? En ilginçleri şunlardır:

— «Kötü niyetle veya özel maksada dayanan yayında bulunmak veya Devletin veya Hükûmetin dışarıdaki itibar veya nüfuzunu kırarak şekilde asılsız, mübalâğalı veya özel maksada dayanan haberlerin dışarıda yayınlanmasına sebep olmak...»

Ne demektir kötü niyetli haber yazmak? Ne demektir özel maksada dayanan yayında bulunmak?... Bir gazetecinin çok iyi bir niyeti başka birine göre kötü bir niyet sayılmaz mı?

Ne demektir Hükûmetin itibarını kırarak biçimde abartılmış veya özel maksada dayanan bir haberin dışarıda yayınlanmasına sebep olmak? Haberi büyütmek, genişletmek, bazen de biraz şişirmek gazetecilikte çok yaygın bir şeydir. Kaldı ki doğru bir haber de hiç abartılmadan, Hükûmetin dışarıdaki itibarını kırabilir. Hükûmetin itibarı kırılırsa bunun sorumlusu itibar kırıcı bir iş yapmış olan kişiler midir, yoksa bunu dışarıya bildirenler mi? Hükûmet onur kırıcı bir karar alacak, örneğin muhalefet liderlerinden birini tutuklayacak, bir gazeteyi kapatacak, bir işkence olayını örtmeye çalışacak, gazeteci de bunu haber olarak yabancı bir gazeteye veya ajansa duyurdu mu suçlu olacak!...

(1) 7 Haziran 1956 tarihli 6732 ve 6733 sayılı kanunlar.

Millî Birlik Komitesi bu Kanunu tümüyle kaldırdı
12 Ekim 1960'da.

Soru 75 : Gizli görüşmelerin yazılması nasıl yasaklandı?

7 Haziran 1956'da yapılan değişikliklerle Basın Kanununa eklenen başlıca hükümler şunlar olmuştur:

- Sorumlu yazı işleri müdürü olabilmek için lise diploması zorunluğu;
- Cevap ve düzeltme yazılarında daha kısıtlayıcı birtakım koşulların uygulanması;
- En önemli değişiklik şudur: Gizli yapılan toplantılardaki görüşmelerin veya alınan kararların yazılmasının yasaklanması!...

Amaç gizli toplantılardan haber sızmalarını önlemektir. Gizli komisyon toplantılarında yapılan görüşmelerin bütün ayrıntılarıyla ertesi gün gazetelerde yayınlanması çileden çıkarmıştır yöneticileri. Bu madde o yüzden konmuştur Kanuna. Ama Millî Birlik Hükûmeti 29 Kasım 1960'da kaldırmıştır bu maddeyi.

— Memleket ahlâkını, aile düzenini bozacak şekilde heyecan uyandıracak tafsîlât vermek! Her türlü yoruma elverişlidir bu hüküm. Örneğin bir sapığın kendi ailesi içinde işlediği bir cinayetin ayrıntıları okuyucuların büyük çoğunluğunu ilgilendirebilir, heyecan da uyandırabilir. Suç sayılmıştır bu gibi haberler vermek. Millî Birlik Hükûmetinin Kanundan çıkardığı maddelerin arasına bu da girmiştir.

— Yapılan önemli değişikliklerden biri de şudur: Kanunda o zamana kadar gazeteci sanık-

ların tutuklanmamasını gerektiren bir hüküm vardı ⁽¹⁾. 1956'da kaldırıldı bu madde ve ondan sonra da öyle kaldı.

1950'de kurulmuş olan basın özgürlüğü rejimi, işte bu değişikliklerle anlamını yitirmiş oluyordu.

Dışarıdaki tepkiler:

Yeni kanunlar yabancı basında geniş tepkiler yarattı. Uluslararası Basın Enstitüsü bu olayları basın özgürlüğü ilkelerine aykırı buluyor ve protesto ediyordu. Enstitünün aylık dergisinin Temmuz 1956 sayısında Türkiye'ye iki sayfa ayrılmıştı. «Türk gazetecileri vesayet altında» başlıklı bu yazıda şöyle deniyordu:

«Yeni kanunlar sıkıyönetimin kaldırıldığı gün yürürlüğe girmiştir. Bunlar Sıkıyönetimi aratmayacaktır. Halkı telâşa düşürecek haberlerin yayılması yasak edilmiştir. Bir parti içinde görüş ayrılıkları olduğunu yazmak yasaktır. Meclis toplantılarının yazılması sınırlandırılmıştır. Cezalar ağırlaştırılmış, sorumluluklar artırılmış, haberleşme olanakları daraltılmıştır. Yeni kanunlar basın özgürlüğü için çok ağır birer tehdit sayılır. Enstitü Türk basınının çok büyük çoğunluğunun yeni tedbirleri protesto etmesini sevgi ile karşılar, basın özgürlüğünün ve demokratik kuruluşların korunması için savaştan Türk gazetecilerine saygılarını bildirir.»

Derginin o sayısında Cihat Baban'ın *Tercüman*'da, Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet*'te, İhsan Ada'nın da *Vatan*'da çıkmış yazılarından parçalar yayınlanmıştı.

Journal de Genève gazetesi de bu olaylarla ilgili olarak şunları yazıyordu:

(1) «Basın yoluyla işlenen suçlarda Ceza Mahkemeleri Usulü Kanununun 200'üncü maddesindeki tevkif mecburiyetine müteallik olan hüküm uygulanmaz» (madde 39, son fıkra).

«Hükûmetler basınla uğraşmaya başladılar mı duruma artık hâkim olamıyorlar demektir. Sağlam rejimlerde eleştirilerin üzerine eğilir ve kamuoyunun gelişmesi sağlanır. Demokrasi demek vatandaşın milletvekilini, devlet başkanını seçtiği gibi gazetesini de dilediği gibi seçmesi demektir.»

Times gazetesinde de o günlerde bizim basın olayları ile ilgili bir yazı çıkmıştır. Bunda Hükûmetin ekonomik güçlüklerle çare bulamadığı için eleştirilere sinirlendiği belirtilmektedir.

Yeni kanunlardan sonra bir durgunluk kaplar Türk basını. O zaman da dışarıda şöyle denecektir:

«Bu durgunluk basının Hükûmete bağlılığının belirtisidir diye yorumlanamaz. Durgunluk yüzeydedir ve geçicidir. Bunun ne kadar süreceği kestirilemez. Gazetelerin manşetleri ve yazı başlıkları hiç de Hükûmetin hoşuna gidecek değildir ama, yazılar kovuşturmaya imkân veremeyecek biçimlere sokulmuş olduğundan Hükûmet bir şey yapamamaktadır.» (Uluslararası Basın Enstitüsü, Eylül 1956.)

Soru 76 : D.P. hangi ekonomik baskılara yöneldi?

Hükûmet bununla da yetinmez, gazeteleri ekonomik baskı altına almaya çalışır. 26 Kasım 1957'de yayınlanan bir kararname ile «Gazete ve dergi kâğıtlarının tek elden ithali»ne gidilir.

1958 yılının ilk günü yayınlanan bir kararname ile de «İlân ve reklamların tek elden dağıtım» kabul edilir. Gazeteler buna sert tepkiler gösterirler. Nadir Nadi şöyle der o zaman *Cumhuriyet*'te:

«... Bazı gazetelerden önemli kısıntılar yapılmış, bazılarına daha müsamahalı davranılmış, bir kısmının ilân ge-

lirleri ise artırılmıştır. Özel ilânların bu şekilde dağılışı, insana ister istemez, Hükûmetçe basın hakkında yeni bir ceza ve mükâfat usulü denendiği hissini veriyor. Muhalif ve partisiz gazetelerin ilân gelirlerini kısmak suretiyle bunları ya hizaya getirmek, ya da adım adım kansızlığa sürükleyerek bir gün yaşayamaz hale gelmelerini sağlamak, övücü gazetelere de kucak açarak bol bol ilân dağıtmak gibi bir zihniyeti doğrusu biz bugünkü iktidara yakıştıramıyoruz. Bu kararname vatandaşın basına karşı güvenini sarsacak, onu ileride artık hiçbir takdir yazısına değer vermez edecektir. Her bakımdan yanlış olan bu kararnamenin bir gün yürürlükten kaldırılacağına biz eminiz. Bütün dileğimiz, bu kararname ile tehlikeye giren hürriyetlerin o güne kadar bütün bütün ortadan silindiğini görmek felâketine uğramamamızdır.» (5 Ocak 1958).

Bunlar da yetmemiştir, bu kez de ilân tarifelerine ve gazete dağıtımına el atılır. 3 Eylül 1958'de yayınlanan bir bildiri ile Hükûmetin özel ve resmî ilân tarifelerini düzenlemek ve gazete dağıtımını ayarlamak için hazırlıklar yaptığı açıklanır. Yine sert yazılar çıkar gazetelerde. Yabancı basında da bu tedbirlerin geniş yankıları olur.

Uluslararası Basın Enstitüsünün Başbakana mektubu:

9 Eylül 1958'de Basın Enstitüsü Başbakan A. Menderes'e bir mektup göndererek basın özgürlüğünün korunmasını isteyecektir. Şöyle denir bu mektupta:

«Enstitü gittikçe artan bir kuşku ile Türk basınının durumunu izlemektedir. Hükûmetiniz geçen yıl içinde basın özgürlüğünü daraltan çeşitli kararlar aldı. Herhangi bir ülkedeki iç politika olayları elbette bizi ilgilendirmez, ama Enstitümüz basın özgürlüğünün korunması için bütün devletlerin dikkatini çekmekle kendini görevli saymaktadır. Türkiye'de basın özgürlüğü tehlikeye girmiştir. Yeni davalar açılmaktadır. Hiçbir davayı incelemek niye-

tinde değiliz ama tarafsız ve güvenilir kaynaklardan aldığımız haberler bu kovuşturma ve mahkûmiyet kararlarıyla basın özgürlüğünün çok önemli ölçüde sarsıldığını göstermektedir.»

Basın Yayın Bakanı Server Somuncuoğlu Enstitüye yolladığı bir cevapta bunun «iç işlerine karışma» sayılacağını bildirmekte yetindi!... Türkiye’de artık bir basın sorunu olduğunu bütün dünya duymuştu.

Soru 77 : Besleme gazetelere nasıl çıkarlar sağlandı?

Abdül Hamid çağında olduğu gibi DP döneminde de bazı gazeteler ve gazeteciler kayırılmış ve bunlara birtakım çıkarlar sağlanmış mıdır?

Millî Birlik Hükûmeti zamanında bu konular ele alınmış ve 28 Ekim 1960’da «besleme basın»la ilgili bir kararname yayınlanmıştır. Buna göre DP’nin iktidarı döneminde «tirajı düşük olan gazetelere, tirajı yüksek olan gazetelerden daha çok veya aynı ölçüde ilân verilmiştir. Resmî ilânlarda *Zafer* gazetesinin aldığı miktar 500-900 bin lira arasındadır. İzmir’de rekor *Yeni Asır*’da, İstanbul’da da *Havadis*’tedir.

1959 Ağustosundan itibaren tiraj ve abone esasına göre yürürlüğe giren kararname de kötüye kullanılmış, tiraj ve abone sayısı göz önünde tutulmaksızın DP organı gazeteler birinci kategoriye, DP’yi destekleyenler ikinci kategoriye, tarafsızlar üçüncü kategoriye alınmış, *Ulus*, *Dünya* ve *Yeni Gün* gazetelerinin adları ilân listesinden çıkarılmıştır. Daha sonra *Yeni Sabah*’ın da ilânları kesilmiştir.

Resmî ilânlar kesildikten sonra özel ilânların da verilmemesi için genel müdürlere telefon edildiği tesbit edilmiştir.

Kâğıt tahsisi konusunda da yine DP’yi tutan gazetele-

re, tirajlarına göre büyük ölçüde kâğıt verildiği, tarafsız ve muhalif gazetelere ise bu alanda çok hasis davranıldığı, hatta *Kim* dergisinin 1958 Temmuzunda kâğıdının kesildiği anlaşılmıştır. Muhalefeti tutan gazeteler ve tarafsız basın kâğıt darlığı yüzünden tirajını kısmak zorunda kalmıştır.» (1)

Yine aynı belgeye göre Havadis gazetesi ilk kuruluşunda örtülü ödenekten 55 bin lira, Necip Fazıl Kısakürek ise 27 Mayıs'a kadar 147 bin lira almıştır.

Kararnamede Orhan Seyfi Orhon'a ve Yusuf Ziya Ortaç'a örtülü ödeneklerden çeşitli tarihlerde 100 bin liraya yakın para verildiği belirtilmektedir.

Peyami Safa da Başbakanlığa çeşitli tarihlerde dilekçeler göndererek yardım istemiştir.

Yine aynı belgeye göre örtülü ödeneklerden ajans ve gazetelere 723.809 lira dağıtılmıştır (2).

(1) Cumhuriyet gazetesi, 29 Ekim 1960.

(2) Türk Haberler Ajansı	35.500
Yeni Cephe Gazetesi	14.700
Türk Anglo - Amerikan	16.500
Atom Gazetesi	17.300
Yeni Asır	74.000
İstanbul Ekspres ve	
Burhan Belge	51.600
Akın Gazetesi	22.000
Havadis	55.000
Büyük Doğu ve	
Necip Fazıl Kısakürek	147.000
Medeniyet Gazetesi	11.000
Hizmet Gazetesi	23.500
Etem İzzet Benice	15.000
Türk Düşüncesi ve Peyami Safa	49.000
Aydın DP Gazetesi	10.000
Ege Ekspres	12.000
Akbaba	63.000
İzmir Gazetesi	21.000

Soru 78 : D.P. ile basın arasında gerginlik nasıl arttı?

1954-60 yılları sonu gelmeyen davalarla karanlık bir dönemdir Türk basın tarihinde. Yalnız dört yıllık bir süre içinde (Mart 1954 - Mayıs 1958) 1161 gazeteci hakkında kovuşturma yapılmış ve bunlardan 238'inin mahkûmiyetine karar verilmiştir (1). 1958-60 yılları ise yurdun her yerinde sayısız basın davalarına bakıldığı bir dönemdir. Şu başlıklara rastlanır gazetelerde:

- «Dün 27 gazeteci yargılandı» (17 Mart 1960),
- «Dün 25 basın duruşması devam etti» (4 Şubat 1960),
- «Dün 7 gazete mahkûm oldu» (3 Aralık 1959),
- «İstanbul ve İzmir'de 29 basın davasına bakıldı» (24 Aralık 1959),
- «35 gazeteci yargılandı» (17 Eylül 1959),
- «Basın gazileri selâm size» (2 Ağustos 1959),
- «Üç arkadaş daha gitti» (1 Şubat 1960).

Bu dönemde basında havayı gerginleştiren ilk olay *Halkçı* başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın 24 Eylül 1954'te 26 ay hapse mahkûm olmasıdır. O zamanlar bu, herkese şaka gibi geliyor ve yaşı yetmişi aşkın, mesleğin piri sayılan bir gazetecinin yakalanıp hapse atılabileceğine kimse inanmıyordu. Hiç de öyle olmadı. Günün birinde (1 Aralık 1954'te) Yalçın Şişli'deki evinden alınarak Üsküdar cezaevine gönderildi. Ertesi gün bütün gazetelerde ak yeleli Yalçın'ın sivil polislerin arasında hapishaneye götürülürken çekilmiş resimleri yayınlandı. Yabancı gazeteler de Türkiye'de basının zincire vurulduğunu belirten yazılar

(1) Hatay milletvekili İhsan Ada'nın bir önergesi üzerine Adliye Bakanı E. Budakoğlu'nun 17 Haziran 1958'de Mecliste verdiği bilgi.

yayınlamaya başladılar. Yalçın'ın affı için çeşitli bildiriler yayınlandı. Hüseyin Cahit'in cezaevinde bulundurulması büyük bir huzursuzluk kaynağı oluyordu Hükûmete. İçeriden ve dışarıdan gelen tepkilerin zoruyla sonunda Yalçın cezaevinden alınarak Şişli Çocuk Hastanesine gönderildi. 1955 Martında da cezası tamamlanmadan hastanenin kapıları açıldı Yalçın'a. Ama artık olan olmuş, Hükûmetle basın arasındaki bağlar kopmuştu bir kere.

1955 yılı basın davalarının çoğalmaya başladığı bir yıldır. Basın Yayın Bakanı Mükerrerem Sarol'a hakaret suçu ile Bedii Faik hapse girer, bir süre sonra da affedilir, çıkar. Yine Mükerrerem Sarol'a bazı «asılsız isnadlarda bulunmak» suçu ile *Akis* dergisi sahibi Metin Toker hapse mahkûm oldu o yıl. *Akis* yazı işleri müdürü Cüneyt Arcayürek de hapistedir. Bütün bunlar havayı gerginleştirmektedir git gide. Derken 6-7 Eylül olayları patlak verir.

Soru 79 : 6-7 Eylül 1955 olayları ile basın özgürlüğü nasıl ortadan kalktı?

6-7 Eylül olayları birtakım kışkırtmalarla düzenlenmiş, fakat sonra Hükûmeti önceden umulmayan bir ölçüde güç durumda bırakmış, Devletin başına türlü belâlar açmış bir konudur. Kıbrıs sorunu yeni yeni alevlenmiştir o dönemde. Yunanlılarla aramız gergindir. İşte bu sıralarda Selânik'te Atatürk'ün doğduğu eve saldırılar olduğu yolunda bir haber çıkartılır. *İstanbul Ekspres* gazetesi bunu büyük manşetlerle, kışkırtıcı bir biçimde yayınlar. İçişleri Bakanlığı da bir gösteri düzenlenmesi için birtakım yollara başvurmuştur. Halk toplanır Taksim alanına. Bir coşkunluktur başlar. Vilâyet ve Polis ipin ucunu kaçırmıştır artık. Beyoğlu'nda, Galata'da, Harbiye'de, Şişli'de Rumlara ait ne kadar mağaza ve dükkân varsa vitrinleri parça-

lanır, mallar sokaklara dökülür, yağma edilir. Mezarlıklara saldırılar olur. O arada Rum olmayanların mağazaları da saldırıya uğramıştır. Varlıklılara, sömürücülere karşı aşırı bir tepki havasına girmiştir bu gösteriler. Polis başa çıkamayınca gece geç zaman ordudan yardım istenir. Askerî birlikler gösterileri önlemeye kalkarlar, ama o zamana kadar olan olmuş, bütün mağazaların bulunduğu bölgeler savaş alanına dönmüştür.

Sıkıyönetim ilân edilir sabaha karşı. Ertesi gün öğleye doğru Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Vilâyette bir basın toplantısı düzenlerler. Suçlu basındır! Halkı kışkırtmıştır gazeteler, bu yüzden çıkmıştır olaylar! Komünist parmağı da vardır bu işlerde! Solcular Türkiye'nin dışarıdaki itibarını bozmak istemişlerdir! Onlar hazırlamışlardır bu gösterileri! Polis fişlerinde ne kadar sicilli komünist varsa tutuklanır. Basına karşı büyük bir baskı başlar. En olmadık nedenlerle gazeteler kapatılmaktadır.

10 Eylül günü Sıkıyönetim komutanı Harbiye'de bir basın toplantısı yaparak şu yasakları koyduğunu bildirmektedir gazetecilere:

- Halkı heyecanlandıracak haberlerin yayınlanması yasaktır. Meclisteki görüşmeler halkı heyecanlandırabilirse yazılmayacaktır;
- Hükûmeti tenkid etmek yasaktır;
- Hükûmetin çalışmalarını etkileyecek biçimde yazılar yasaktır;
- Sıkıyönetimin çalışmalarıyla ilgili haberler yasaktır;
- Nato devletleriyle ilgili haberler yasaktır;
- Darlık, kıtlık ve yokluk haberleri yazılmayacaktır (Örneğin ekmek almak için fırınların önünde sıra bekleyenlerin resmini koyamazsınız.);

- 6 Eylül olaylarını komünistlerden başkalarının yaptığı yolunda yazı ve yorumlar yasaktır;
- 6 Eylül olayları ile ilgili haber ve resimler yasaktır;
- Magazin sayfalarında da halkı heyecanlandıracak resim ve yazılar yasaktır. Çıplak kadın resmi basmak da yasaktır;
- İkinci baskı yapmak yasaktır.

Bu yasaklardan sonra da her gün Sıkıyönetimden telefonla gazetelere yeni yeni yasaklar bildirilmiştir:

- Kıbrıs'taki olaylarla ilgili haber vermek, resim basmak yasaktır (12 Eylül 1955);
- Öğrenci birlikleri ve başka dernekler hakkında yapılan kovuşturmalara ilgili haber basılamaz (12 Eylül);
- Heyecan verici cinayet haberlerinin geniş biçimde yazılması yasaktır (17 Eylül);
- Sıkıyönetim mahkemeleriyle ilgili haber basılamaz (17 Eylül);
- Bugün Hürriyet gazetesinde, tahrib edilen dükkânların sayısı çıkmıştır; iktibas edilmesi yasaktır (17 Eylül);
- Beşiktaş'ta bir çuval içinde iki yanık ceset bulunmuştur; yazılması yasaktır (29 Eylül).

20 Eylül günü de Anadolu Ajansı bülteninde şöyle bir bildiri yayınlanır:

- «1 — *Ulus* gazetesi 19 Eylül 1955'te «Çetin bir imtihan» başlığı altında yayınladığı bir makale ile örfi idare kumandanlığının yasağına uymamıştır. Bu sebeple *Ulus* gazetesinin basılmasını ve yayınlanmasını süresiz olarak men ettim.
- 2 — 19 Eylül tarihli *Hürriyet* ve *Tercüman* ga-

zeteleri *Ulus*'ta çıkan makaleyi iktibas ettikleri için Örfî İdare yasağına uymamışlardır. Bu sebepten *Hürriyet* ve *Tercüman* gazetelerinin basılmasını ve yayınlanmasını 15 gün menettim. 3 — 19 Eylül tarihli *Hergün* gazetesi «Amerika'nın bir tavsiyesi» başlıklı bir yazısı ile Örfî İdare yasağına uymamıştır. Bu sebepten 15 gün süre ile basılmasını ve yayınlanmasını men ettim.

Örfî İdare Kumandanı Korgeneral
Nurettin Aknoz»

Bundan iki gün sonra da şu tebliğ yayınlanır:

«Ankara'da çıkan *Medeniyet* gazetesinin 'Batı Trakya Türkleri ve acıklı durumları' başlıklı makalesi Örfî İdare yasağına uygunsuzluktur. *Medeniyet* gazetesini süresiz olarak menettim.

Örfî İdare Kumandanı Korgeneral
Nurettin Aknoz»

9 Aralıkta iki gazete daha susturulmuştur:

«8 Aralık 1955 tarihli *Dünya* gazetesinin 'Demokrat Parti grubundaki huzursuzluk arttı', *Vatan* gazetesinin de 'Bu böyle gidemez' başlıkları kışkırtıcı nitelikte görüldüğünden adı geçen gazetelerin basımını ve yayımını 15 gün süreyle men ettim.

Örfî İdare Kumandanı Korgeneral
Nurettin Aknoz»

Zafer ve *İstanbul Ekspres* gazeteleri de bir süre kapatılır. Basın susturulmuştur artık. İşte 1955 yılının baskılarından örnekler.

Soru 80 : D.P. döneminde neler yasak ediliyordu?

Gazeteciler Sendikasının kapatılması:

Gazetecilerin çalışma koşulları günden güne güçleşiyordu Türkiye’de. 1957 yılının ilk aylarında yine birtakım kovuşturmalar oldu. Polis muhalefet liderlerinin gezilerini izleyen muhabirleri copla kovalıyor, fotoğrafçıların makinelerini ellerinden alıyordu. İstanbul Gazeteciler Sendikası bu olayları protesto etmek için 1957 Temmuzunda bir bildiri yayınladı. Kıyamet koptu o yüzden. Bir gece yarısı Sendika merkezinin kapısını mühürledi polisler. Sendikanın bildirisinin dışarıda Türkiye’yi küçük düşürücü amaçlara yönelmiş olduğu öne sürüldü derhal. Hükûmet artık ne gazete muhabirlerine tahammül edebiliyordu, ne de onların Sendikalarına.

Tam dokuz ay kapalı kaldı Sendika bu bildiri yüzünden.

Duruşmalar, mahkûmiyetler:

Bu sıralarda yeni yeni davalar açılmaktadır gazetecilere karşı. *Zaman, Ulus, Yeni Gün, Milliyet, Cumhuriyet, Dünya, Vatan, Tercüman* gazetelerinin sorumluları haftada birkaç gün mahkemelere taşınırlar.

14 Temmuz 1958’de Irak’ta bir Hükûmet darbesi yapılmış, Menderes’in dostu olan Irak Başbakanı Nuri Sait paşa ve Kral Faysal öldürülmüştür. Bu konuda bir demec veren CHP sözcülerinden Kasım Gülek’in sözlerini yayınlayan *Milliyet, Hürriyet, Akşam* ve *Ulus* gazeteleri sahipleri ve yazı işleri müdürleri mahkemeye verilirler. Çünkü bu sözlerden ihtilâli haklı gösterecek anlamlar çıkartmıştı yöneticiler...

O yıllar gazetelere mahkemelerden, savcılardan sayısız yasaklanmaların gönderildiği yıllardır. Nelerin yazılması yasak edilmez ki. İşte bazı örnekler:

«Ankara'da Küçük Esat'ta 27 Ağustos 1956 günü bulunan kadın cesediyle ilgili haber yayınlanması yasaktır. (31 Ağustos 1956).»

«Kısıklı'da oturan Süleyman Hilmi Tunahan'ın Bulgurlu'daki Kuran kursunda arap harfleriyle ders vermesi ile ilgili yayın yapılması men edilmiştir. (16 Ağustos 1956).»

«Akşehir'in Çakıllar köyü ile Bisse köyü arasındaki su anlaşmazlığı yüzünden çıkan ve iki kişinin ölümü ve 60 kişinin tutuklanması ile ilgili olayın yazılması yasaktır (6 Kasım 1956).»

«Malatya şehir sinemasında Reisicumhur sayın Celâl Bayar'a hakarete bulunan kişilerle ilgili haberlerin yayını yasak edilmiştir. (10 Ekim 1954).»

«22 Mayıs 1955'te Ankara'da Akköprü mevkiinde başsız bulunan kadın cesedi hakkında yayın men edilmiştir. (20 Haziran 1955).»

«Afyon kaçakçılığı suçuna iştirakten sanık Malatya Emniyet âmiri Recai Dayroğlu ve arkadaşları hakkında yayın yapılması yasaklanmıştır. (4 Haziran 1955).»

«Ethem Menderes ve Kemal Aygün'e neşren hakaretten sanık *Yeni Ulus* gazetesi muharrirlerinden İbrahim Cüceoğlu ile yazı işleri müdürü Cemal Sağlam'ın duruşması ile ilgili yayın yasak edilmiştir. (15 Temmuz 1954).»

«Bazı sahne hareketlerinin müstehcen mahiyet arz ettiği ve 'strip-tease' adlı hareketin de memleket ahlâkı, aile nizamı ve gençlik üzerinde zararlı tesirleri olduğu, ar ve hayâ duygularına dokunduğu ihbar edilmiş ve bu konuda tahkikat açılmıştır. Hazırlık soruşturmalarının sonu-

na kadar bu haberlerin yazılması yasak edilmiştir. (9 Aralık 1956)»

Gazete yazı işleri müdürlerinin masaları her gün bu tür yasak kararlarıyla dolar. Bu olaylarla ilgili bir haber sekreterin gözünden kaçarsa da gazetede yer alacak olursa vay sorumlu yazı işleri müdürünün başına gelenler!...

Soru 81 : Pulliam Davaları nedir?

1959-60 yıllarının en önemli davaları Pulliam davalarıdır. Amerika'nın ünlü gazetecilerinden Eugene Pulliam 1958 yılının ortalarında Türkiye'ye gelmiş ve Başbakan'la görüşmek istemişti. Uzun zaman beklettiler kendisini. Pulliam da vaz geçti, tam Amerika'ya dönecekti ki Menderes'in İzmir'e giderken vapurda kendisini kabul edeceğini bildirdiler. Pulliam da, pek âlâ, deyip Ege vapuruyla İzmir yolculuğuna çıktı. Ama Başbakan parti işlerine vermişti kendisini; yine Pulliam'a zaman ayıramadı; görüşemediler. Yalman çıkacak gerginliği önlemek için elinden geleni yaptı, iki başyazı döşendi; fayda etmedi. Pulliam küskün ayrıldı Türkiye'den. Döndü Amerika'ya. Indianapolis gazetesinde izlenimlerini yayınladı. Amerika'da 72 gazetede çıktı bu yazılar. Bir yazısının başlığı «Onikiye çeyrek var»dı. Pulliam Türkiye'deki gidişin tehlikeleri üzerinde duruyordu bu yazısında. Menderes için bu hiç de övünülecek bir şey değildi. *Dünya*, *Ulus*, *Vatan* ve *Kervan* bunun çevirisini yayınladılar. *Kim* ve *Altıok* dergileri de bunu aldılar sütunlarına. Bir kıyamettir koptu tabii. Başbakan, yazıyı basan gazeteler hakkında kovuşturma yapılması için savcılara izin verdi. Davalar açıldı. Menderes bir süre sonra *Dünya* gazetesi ile iyi ilişkileri sonucu olarak bu gazete hakkındaki şikâyetini geri aldı ama öteki gazeteler yargılandılar.

Açın 1950-60 yılı gazetelerini, her gün bununla ilgili bir haber görürsünüz:

«*Ulus* ve *Akis*'e kapanma kararı tebliğ edildi. *Ulus* iki ay, *Akis* bir ay çıkmayacak (27 Mayıs 1959);

«Yalman, Tirali ve Akpınar'ın 1-3 yıl hapsi istendi. Falih Rıfkı Atay, Bedii Faik ve Yekta Ragıp Önen'in Pulliam yazısından ötürü duruşmalarına devam edildi (29 Mayıs 1959);

«Pulliam davasında *Kim* mahkûm oldu. Şahap Balcıoğlu 16 ay hapis yatacak, dergi bir ay kapanacak (16 Temmuz 1959);

«Pulliam'a açık mektup

Sayın Mr. Pulliam, lütfen bir daha Türkiye hakkında yazı yazmayınız. Gerçi sizin oralarda herkes istediğini düşünüp yazmakta serbesttir, basın hürdür. Ama siz lütfen Türkiye hakkında yazı yazmayınız. Çünkü, bizim buralarda, basının hâlâ hür olduğunu zanneden bazı meslektaşlarımız var. Onlar bunları iktibas ediyorlar. Ama aradaki fark şimdilik 6 yıl, 7 ay, 16 gün hapis, 19.888 lira para cezası ve 3 gazetenin kapatılıp yüzlerce gazetecinin işsiz kalması...»

Abdi İpekçi, *Milliyet*

1 Ağustos 1959

«Pulliam davalarında Menderes *Dünya* için muvafakatini geri aldı (10 Eylül 1959);

«*Ulus*'un sorumlu yazı işleri müdürü Ülkü Arman Pulliam davasından dolayı açlık grevinde. (26 Kasım 1959);

«Pulliam'ın makalesini yayınlayan *Vatan* kapatıldı. (17 Aralık 1959);

«Pulliam'ın *Milliyet*'e beyanatı: Türk meslek-

daşlarım dünyanın en cesur gazetecileridir. Tabii dostumuz ve müttefikimiz Türkiye'nin ve hayranı olduğumuz Türk milletinin bu durumu çok acıdır (23 Aralık 1959);

«Kim dün kapatıldı (24 Aralık 1959);

«Balcıoğlu 16 ay için hapse girdi (6 Ocak 1960);

«Pulliam dört Türk gazetecisine burs veriyor (24 Ocak 1960);

«Vatan'ın sorumlu yazı işleri müdürlerinden Selami Akpınar cezaevine girdi (29 Ocak 1960);

«Naim Tirali dün hapse girdi, 16 ay yatacak (18 Şubat 1960);

«72 yaşındaki başyazarımız Yalman dün hapse girdi, 15 ay 16 gün yatacak (8 Mart 1960).

İşte bu idi Pulliam davası...

Öteki davalar:

Yalnız Pulliam davaları mı? 1959-60 yıllarının gazetelerini duruşma haberleri ve tutuklanan gazetecilerin resimleri kaplamıştı boydan boya: Cemil Sait Barlas on aya mahkûm olmuştur; Oktay Verel ve Beyhan Cenkçi birer yıl yatacaklardır; *Yeni Gün*'ün müdürü Cemalettin Ünlü hapse girmiştir; Ankara Hilton denmektedir Ankara Cezaevine; Tarık Halulu İzmir'de, Yusuf Ziya Ademhan Erzincan'da mahkûmiyet sürelerini doldurmaktadırlar. Ayrıca 11 ilde 26 gazetecinin mahkûmiyetine karar verilmiştir. 28 gazeteci daha hapsolunacaktır. «Bu liste yürürlükteki basın rejiminin hürriyetleri ağır surette daraltan bir rejim olduğunu açıkça ortaya koymaktadır» (Abdi İpekçi, 8 Mart 1960). *Yeni Sabah* kapatılır 4 Mayıs'ta, bunu 5 gün sonra *Milliyet*'in kapanışı izler...

1960 Mayısına böyle bir hava içinde girmiştir Türk basını.

Soru 82 : D.P.'nin devrilmesinde basının rolü ne oldu?

D.P. iktidarının son yılında Türk basını dünyada eşine az rastlanan bir durumdaydı. Basın ve ceza kurumlarında yapılan değişiklikler ve ayrıca çıkartılan özel kanunlar yetmiyormuş gibi Hükûmet bir yandan yeni baskı yolları arıyor, bir yandan da tutuklamalar, kovuşturmalar, «tekzip», «neşir yasakları» ve kapatma kararlarıyla bu kanunların en sert biçimlerde uygulanmasını sağlamaya çalışıyordu.

Gazeteler her gün gülünç tekziblerle çıkıyordu. Kanuna uydurulmak için yarısı büyük, yarısı küçük puntolarla dizilmiş kelimeler, ortadan kesilmiş cümleler garib bir hava veriyordu birinci sayfalara. Ne tekzipler gelmiyordu ki savcılıklardan:

«Bir CHP gazetesine alet olduk.»

«18 Mart 1959 tarihli gazetemizde çıkan haber yalandır.»

«Şişli'de bir bakkaliye dükkânı soyulmadı yanlış haber verdik.»

«İnönü'nün hesapları tamamiyle yanlıştır.» (Manşet, Vatan 10 Temmuz 1958)

«2/9/1958 tarihli gazetemizin birinci sayfasında Gülek'in Trabzon'a gelişi dolayısıyla neşredilen yazılar tamamiyle hilâfı hakikattir.» (16 Eylül 1968, 6 sütunluk bir manşet).

Bunların yanı sıra «neşir yasakları» salgını başlar başında. Savcılıklar her gün akla gelmez konularda gazetelere yayın yasakları gönderirler. Hükûmetin hoşuna gitmeyecek bütün politik olayların yazılmasını önleme endişesi vardır savcılarda:

İzmir'de 2 Mayıs 1959'da bazı olaylar çıkmış, Demok-

rat İzmir gazetesi saldırılara uğramıştır; Savcılık bu haberin yayınlanmasını yasak eder.

4 Mayıs 1959'da İnönü'nün İstanbul'a gelişinde olaylar çıkmış; savcılık bunların yayınlanmasını yasaklamıştır.

Her gün bunlar gibi sayısız yayın yasakları görülür gazetelerde. Bir çeşit sansür konmuştur böylece basına.

Bazı günler de son dakikada bildirilen yasak kararlarıyla bazı yazılar gazetelerden çıkartılmakta ve birinci sayfalar beyaz boşluklarla yayınlanmaktadır.

Gazetecilerin çalışma koşulları gittikçe güçleşmiştir. Sık sık gazeteciler saldırılara uğramaktadırlar. 1 Mayıs 1959'da gazeteciler Uşak'ta birtakım kimselerin saldırısına uğrarlar, polisin de katkısı vardır. 13 gazetecinin fotoğraf makineleri, yazıları ve kalemleri ellerinden alınıp parçalanır. Gazeteciler Federasyonu, Cemiyet ve Sendika protesto eder bu olayı; hiçbir sonuç alınamaz. Muhalefet liderlerinin gezilerini izleyenler her gün en olmadık saldırılarla karşılaşılır.

Tahkikat komisyonu:

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi özel bir kanunla bir de Tahkikat Komisyonu kurulur Mecliste. (27 Nisan 1960). Bu kanunun ikinci maddesinde basınla ilgili iki yeni hüküm vardır:

«A. Her türlü yayının yasak edilmesi halinde bu yasağa uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımı önlenir;

B. Yayın yasaklarına ısrarlı şekilde uymayan yayınlar kapatılır.»

Tahkikat Komisyonu 27 Nisan 1960 gününden sonra Meclis'teki görüşmelerin yazılmasını da yasaklamaya başlayacaktır.

Öte yandan Sıkıyönetim ilân edilmiştir İstanbul'da ve

Ankara'da. Sıkıyönetim komutanlıkları da basına karşı yeni tedbirler alırlar. Bir örnek: 4 Mayıs 1960 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinin birinci sayfasında Güney Kore'de profesörlerin düzenlediği bir gösteri ile ilgili resim «halkı kışkırtıcı mahiyette görüldüğü için» gazete 10 gün kapatılmıştır.

Ama her şeye rağmen gazeteler haber doludur. Belki yorum yoktur, röportaj yoktur, başyazı yoktur, fıkralar ölçülüdür, ama okuyucu satırların, kelimelerin arasında her aradığını bulmaktadır. Bunu ne kanunlar önleyebilmiştir, ne tekzipler, ne de gazetecilerin zindanlara atılması...

İşte böyle bir havada gelinir 27 Mayıs.

VI

MİLLÎ BİRLİK HÜKÜMETLERİ VE AP DÖNEMİ

Soru 83 : Millî Birlik Hükûmeti basın özgürlüğünün sağlanması için ilk neler yaptı?

Millî Birlik Komitesi 27 Mayıs 1960'da işbaşına geldiği zaman bir basın sorunu vardı ülkede. Millî Birlikçiler basından büyük destek görmüşlerdi. Önemli ve ivedi işlerden sonra basın sorunları ele alındı. İlk üzerinde durulan konulardan biri Basın Kanununun değiştirilmesi oldu. 15 Temmuz 1950'de kabul edilen Basın Kanunu kuşa çevrilmişti zamanla. On yıl içinde basın özgürlüğünü yok etmek için ne kanunlar çıkartılmamıştı? 27 Mayıstan sonra gazetelerde basın özgürlüğünü yok eden hükümlerin ortadan kaldırılması için bir kampanya açıldı. Bütün gazeteciler önemle bu konunun üzerinde duruyorlardı.

Millî Birlik Komitesi ilk önce «Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek cürümler hakkındaki 6334 ve 6732 sayılı kanunları» ele alarak 12 Ekim 1960'ta 94 sayılı kanunla bunları iptal etti (Bkz. Soru: 73). Basın böylece büyük bir korkudan kurtulmuş oluyordu.

Bundan sonra sıra geldi Basın kanunundaki antide-mokratik maddelerin kaldırılmasına.

Yalman şöyle diyordu o günlerde:

«Türk basını kusursuz değildir, fakat hür münakaşa

sayesinde memlekete sağladığı faydalar mahzurlarından her halde kat kat üstündür.

«Millî Birlik Komitesi serbest münakaşaya tahammül etmek suretiyle tarihte bu nevi bir yönetimde hiç rastgelelinmeyen tarzda güzel bir rekor kırmıştır. Devlet otoritesi ile basın arasındaki anlaşmazlık ihtimallerinin sıkı temaslar ve samimi bir işbirliği yoluyla asgarî hadde indirilmesi çağırının açılmasını istiyoruz.» (21 Ekim 1960)

Abdi İpekçi de şunları yazıyordu:

«Hür bir basın demokratik düzenin vazgeçilmez şartı olduğuna göre, ihyasına çalışılan demokrasimizin başarısı, bahis konusu tasarıların basınımıza gerçek bir hürriyet sağlamasına bağlıdır... Basın Kanunu tasarısı eski kanunun hemen hemen bütün antidemokratik maddelerini ortadan kaldıran tadiller getirmektedir...» (Milliyet 18 Kasım 1960)

İşte bu hava içinde Millî Birlik Komitesi 29 Kasım 1960'da eski basın kanunundaki bütün anti demokratik hükümleri kaldıran bir kanun çıkarttı (143 sayılı kanun).

İlk basamak böylece aşılmış oluyordu.

Soru 84 : İspat hakkı nedir, nasıl tanındı?

Millî Birlik Hükûmetleri döneminde basın alanında yapılan en önemli işlerden biri de ispat hakkının tanınması olmuştur. D.P. döneminde bu hakkın tanınmamış olması büyük tartışmalara konu oluyordu. Yazdığı bir yazıdaki suçlamaları ispat edebilecek durumda olan bir gazeteciye bu hak tanınmadığı için gazeteci hapse atılıyordu. Örneğin bir genel müdürün veya bir milletvekilinin dalavereli işini açıklıyordunuz, işadaminin yolsuzluk veya sahtekârlık yaptığı anlaşılıyordu. Ama kimseye «sahtekâr»

demeye hakkınız olmadığı için hapse giriyordunuz. Mahkeme size bu sahtekârlığı ispat hakkını tanımıyordu çünkü.

1 Aralık 1960'da ceza kanununun 481'inci maddesinde yapılan bir değişiklikle gazeteciye birçok durumlarda iddiasını ispat hakkı da tanındı. Kanundaki değişiklik şöyle özetlenebilir:

«Sanık beraat etmek için isnad ettiği fiilin doğruluğunu ispat etmek isterse bu iddia kabul olunmaz.

Ancak:

— Saldırıya uğrayan kişi bir memur veya kamu hizmeti gören bir kimse ise, isnad edilen fiil o kişinin memuriyetiyle veya gördüğü kamu hizmetiyle ilgili ise,

— Isnad olunan bu fiilden dolayı zaten kovuşturmaya başlanmışsa,

— Isnad edilen fiilin isbatında kamu yararı bulunduğu mahkemece karar verilirse...

İspat hakkı kabul edilir.

İsnad ispat olunur ve saldırıya uğramış olan kişi mahkûm olursa sanık hakkındaki dava ve ceza düşer. Ama isnat ispat olunamazsa sanığın cezası yarısı ölçüsünde artırılır. Gazete veya dergi sahibine de 10 bin liradan 25 bin liraya kadar para cezası verilir.»

İspat hakkının tanınması bir başarı olmuştur gazeteciler için.

Soru 85 : Millî Birlik hükümetleri gazetecilere ne haklar kazandırdı?

Millî Birlik Hükûmetinin gazetecilere kazandırdığı haklar «Basın mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasın-

daki ilişkileri düzenleyen» 5953 sayılı kanunun değiştirilmesiyle sağlanmıştır.

Millî Birlik Hükûmeti'nin Temsilciler Meclisine yetkilerini bırakmadan önce ivedilikle aldığı kararlar arasında basını ilgilendiren iki kanun vardır. Bunlardan biri kısaca «Fikir işçileri kanunu» denen 5953 sayılı kanunu değiştiren 212 sayılı kanundur; öteki de «Basın İlân Kurumu» nun kurulmasını öngören 195 sayılı kanun. Her iki kanunu da gazete sahipleri büyük tepki ile karşılamışlar ve bunları protesto etmek için 11-13 Ocak 1961'de üç gün gazete çıkartmamışlardır.

Nedir 212 sayılı kanunla gazetecilere sağlanan haklar? Bunların en önemlileri şunlardır:

— Kıdem hakkı: Eski kanunla gazetecinin kıdemi çalıştığı gazeteye girişi ile başlıyordu. Mesleğe ilk giriş tarihi göz önünde tutulmuyordu. Yeni kanun ise mesleğe ilk giriş tarihini kıdemin başlangıcı saydı;

— Ölüm ödeneği: Yeni kanun gazetecinin ailesine, Sosyal Sigortaların yaptığı ödemelerin dışında, kıdeme göre bir ödeme yapılması zorunluğunu koymuştur. Eski kanunda böyle bir hüküm yoktur.

— Gazetelerin kapanması durumunda gazetecilere ödenek verilmesi: Yeni kanun, gazeteler kapanacak olursa gazeteciye iki aylık ödenekle birlikte kıdemine göre ödenek verilmesini kabul etmiştir;

— İstifa eden gazeteciye kıdem ödeneği verilmesi: Bu da yeni kanunun sağladığı bir haktır;

— Aylıkların peşin olarak ödenmesi;

— Gece çalışanlara haftada iki gün izin hakkı tanınması;

- Kâr eden gazetelerin gazetecilerine her yıl bir maaş ikramiye vermeleri;
- İş anlaşmazlıklarının ticaret mahkemelerine değil, iş mahkemelerine verilmesi;
- Ödemelerin gecikmesinde her gün için % 5 faiz yükümlülüğü: Gazete sahipleri bu hüküm gereğince geciken ödemelere gerçekte yılda % 1830 oranında zam yapılmış olacağını belirterek bu değişikliğe çok büyük bir tepki göstermişlerdir.

Çalışan Gazeteciler Bayramı:

212 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 10 Ocak gününü gazeteciler «Çalışan gazeteciler bayramı» olarak kabul ettiler. Türkiye Gazeteciler Sendikaları Federasyonu bu konuda yayınladığı bildiride şöyle diyecektir:

«10 Ocak 1961 tarihini sosyal haklarımıza sahip çıkmamız yolunda önemli bir dönüm noktası olarak daima anacağız. Fikir işçilerinin hakları karşısına dikilmeye teşebbüs edenlere şunu hatırlatmak isteriz ki sosyal gelişme hiçbir zaman durdurulamaz ve çalışan kitlenin elde ettiği haklar asla geri alınamaz...»

Millî Birlikçiler ne dediler:

Yeni tasarının hazırlanmasında Millî Birlik Komitesi üyesi eski Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürü Ahmet Yıldız'ın büyük rolü olmuştur. Yıldız, gazete sahiplerinin protestosuna karşı koyarak tasarıyı sonuna kadar savunmuştur o günlerde.

Buna karşılık eski Millî Birlik Komitesi üyelerinden ve «14'ler»den Orhan Erkanlı ise 212 sayılı kanunun gazetecilere fazla bir şey kazandıramadığı kanısındadır. Şöyle der Erkanlı:

«Bu Kanun maddî bakımdan bazı imkânlar sağlamış-

sa da hiçbir meseleyi halletmemiştir. Esas sorunlar devam etmektedir. Basında iş ve meslek güvenliği, özgürlüğü sağlanamamıştır. Her şeye patronlar hakimdir. Kimse patronun arzusu hilâfına yazı yazamaz, haber değerlendiremez, olayları işleyemez, kısaca mesleki fonksiyonunu, gazetecilik ve yazarlık görevini yapamaz. Direnenlerin işine son verilir. Gerçi 212 sayılı kanunla bazı haklar sağlanmıştır; işten atılan gazeteci meslek kıdemine göre bir miktar tazminat alabilir, veya alması gerekir. Ancak, birçok patronlar bu hakkı vermezler ve iş mahkemeye intikal eder. Gazeteler ellerindeki imkânlarla duruşmaları uzatırlar, gazetecinin maddî gücü bu beklemeye yetmez çünkü parası yoktur. Hakkı olan miktarın çok altında bir ödeme ile dava kapanır. Uygulama budur. Gazetecilik ve yazarlık mesleği gittikçe zorlaşmaktadır.» (1)

Soru 86 : Basın İlân Kurumu nedir?

Basın İlân Kurumu da Millî Birlik Hükûmeti zamanında, resmî ilân dağıtımının düzene sokulması için özel bir kanunla kurulmuş bir kurumdur.

Basın İlân Kurumu yalnız resmî ilânların dağıtımıyla görevlidir, özel ilânlar ise özel ilâncılık bürolarınca gazete ve dergilere dağıtılır.

Kurumun 32 kişilik bir genel kurulu vardır, bunun 13'ü gazeteci, 2'si ilân prodüktörü, 7'si Hükûmet temsilcisi, 5'i üniversite profesörü, 1'i baro, 1'i Ticaret ve Sanayi odaları temsilcisi, biri de noterdir.

Kurum resmî ilânlardan yüzde 15, özel ilânlardan da yüzde 10 komisyon alır. Sağladığı gelirleri basının gelişmesinde yararlı alanlarda kullanmak zorunludur.

(1) Orhan Erkanlı, Anılar, sorunlar, sorumlular, İstanbul, 1972, s. 51-52.

Kurumun amacı devlet ilânlarının dağıtımında adaletsizliği ve ilâncılık yoluyla devletin bazı gazeteleri korumalarını önlemek ve besleme gazeteciliğe son vermektir.

Basın İlân Kurumu gazete sahiplerinin büyük tepkileriyle karşılaşmıştır. Patronlar 13 Ocak 1961'de yayınladıkları ortak bir bildirimde şöyle demişlerdir o zamanlar:

«İlân ve Reklâm Kurumu Kanunu ile, gelecek siyasi iktidarların niyet ve tutumuna göre, basını tam bir köle haline getirmek, bu hale razı olmayanı da tasfiye etmek pekâlâ mümkün olacaktır...»

Bildirimde daha birtakım varsayılar üzerinde durulmuşsa da on iki yıllık uygulama bunları hiç de doğrulamamıştır.

O günlerde yapılan eleştirilerden bazıları da şunlardır:

— Basının bütün hayatı kaynaklarını ele geçiren bu kanun hükûmetin bir âleti haline gelebilir, dolayısıyla basın özgürlüğü esaslı bir tehdit altına girer,

— Kurumun, istisnaî bir hükme dayanarak özel ilân dağıtımına karışması gazetelerin ödemek zorunda bırakıldıkları komisyonlar ve başka bazı sebepler yüzünden gazetelerin gelirlerinde önemli bir düşüş olacaktır. (1).

Bu varsayıları da doğrulayan bir uygulama olmamıştır her halde... Basın İlân Kurumu Millî Birlik Hükûmetinin en başarılı işlerinden biri olmuştur.

Soru 87 : Dokuz gazete sahibi neden üç gün gazete çıkarmadılar?

Fikir İşçileri Kanunu ile Basın İlân Kurumu gileden

(1) «Durum», Milliyet, Ocak 1961.

çıkarmıştır gazete sahiplerini. Patronlar bu kanunları protesto etmek için 10 Ocak 1961'de yayınladıkları ortak bir bildiri ile üç gün gazete çıkarmayacaklarını ilân ederler. Bildirilerinin altına 9 gazetenin adı verilir: Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milliyet, Tercüman, Vatan, Yeni Sabah, Hürriyet ve Yeni İstanbul. Şöyle denir bu bildiride:

«Millî Birlik Komitesi'nce ilân edilen basınla ilgili kanunlar milletçe girilen bu aydınlık çağda basını eşi görülmemiş bir tehlikenin içine atmıştır. İlk bakışta sadece basını ilgilendirir gibi görünen bu olay gerçekte doğrudan doğruya temel hak ve özgürlüklerimizi kısıntıya sokabilecek bir mahiyet taşımaktadır.

«Basına devlet elinin karıştığı bir vasilik sisteminin Türk demokrasisinde açtığı yaraları pek yakın bir geçmişte milletçe müşahede etmiş bulunuyoruz.

«Türk silâhlı kuvvetlerinin desteğiyle saflarında yer almak mücadelesini yaptığımız Hür Dünya Cephesi basınının hiç birinde örneği görülmemiş ve görülemeyecek olan bir kontrol sisteminin Türk basınının üzerine konulmak istenmesi karşısındaki müracaatlarımız da sonuçsuz kaldığından, biz, teessürümüzün belirtisi olmak üzere yarından itibaren üç gün çıkmayacağımızı sayın halkoyuna üzüntü ile bildiririz.»

Bundan önceki hükümetlerin en aşırı kararlarına boyun eğip de hiçbir zaman toplu bir boykotu düşünmemiş olan birtakım gazete patronları ilk defa basın özgürlüğünün kısıtlanmasından kuşku duyarak gazetelerini üç gün kapamaya kalkmışlardır!...

Gazetecilerin buna karşı gösterdiği tepki eşsizdir ve basın tarihinin en önemli olaylarından biridir. Gazeteciler kendi aralarında toplanıp patronların protestolarını protesto etmek için bir gösteri yürüyüşü düzenlemeye karar

verirler. 10 Ocak çarşamba günü yapılır bu yürüyüş. Bütün çalışan gazeteciler katılır gösteriye. Gazetecilerin ellerinde şu pankartlar vardır:

«Biz çalışan gazeteciler, gazete patronlarının çıkmama kararına katılmıyoruz.»

«Menderes'e boyun eğenler hürriyete başkaldırıyorlar,»

«Çalışan gazeteci bugüne dek simitle ve ümitle yaşadı,»

«Simidimiz ve hürriyetimiz için,»

«Babıâli ağalarına paydos,»

«Çalışan gazeteciye cop, patrona hep hazırlap,»

«Patronlar paralarını biz hayatımızı koyduk,»

«Biz, çalışan gazeteciler, patronlarla değil, Millî Birlik Komitesiyle beraberiz.»

Ve o gün gazeteciler ortak bir *Basın* gazetesi çıkarmaya karar verirler. Her gazeteci kendi olanakları ölçüsünde katılır bu gazetenin çıkmasına. 11, 12 ve 13 Ocak tarihlerinde yayınlanan bu gazete bir bayrak gibidir. Çalışan gazeteciler arasında en büyük dayanışmanın örneğidir bu *Basın* gazetesi. Bütün Gazeteciler Sendikası vardır bu gazetede. Şöyle denir birinci günün başyazısında:

«Temel hak ve hürriyetlerimizin gerçekten kısıldığı, basın, yalnız basının değil, bütün memleketin gerçekten eşi görülmemiş bir tehlikenin içine sokulduğu günlerde bile gazetelerini kapatmak ve protesto yoluna gitmeyen gazete sahiplerinin, şimdi bir ilân kurumu için yaptıkları bu hareket basın tarihimizde her halde şerefli bir yer kaplamayacaktır.

«Gazete çıkarmak çorap fabrikası işletmeye benzer. Basın bir kamu hizmetidir.»

Soru 88 : Millî Birlik döneminde ilk hangi gazeteciler tutuklandı?

Millî Birlik döneminde tutuklanan ilk gazeteciler Aziz Nesin ile İhsan Ada olmuştur.

D.P. devrileli aşağı yukarı bir yıl olmuştur. Millî Birlik Hükûmeti basına özgürlük sağlayan kanun değişikliklerini yapmış, Temsilciler Meclisini kurmuş ve yeni rejimi birtakım temellere oturtmaya başlamıştır.

Bu sıralarda Halk Partisinin eski kodamanlarından Kasım Gülek bir gazete çıkartmaya kalkar. Bu yeni gazete *Tanin*'dir. Gülek *Vatan*'ın eski yazı işleri müdürü ve eski CHP Hatay milletvekili İhsan Ada'yı getirir gazetesinin başına. İhsan Ada da görüşlerini ve eğilimlerini beğendiği yazarları toplayarak *Tanin*'in kadrosunu kurar. Kimler vardır kadroda: Aziz Nesin, Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal, Sabahattin Eyüboğlu...

Tanin 1 Mart 1961 günü yayınlanmaya başlar. Bir olay olmuştur gazetenin çıkışı. İlerici olarak tanınan bu yazarın *Tanin*'de toplanması çeşitli jurnallere konu olur. Kasım Gülek'ten hesap sorulur bu yüzden. Aziz Nesin'in yazılarında solculuk araştırmaları başlamıştır yine. Sonunda, 18 Mayıs 1961 perşembe akşamı Birinci Şubenin iki memuru gelir gazeteye. İhsan Ada ile Aziz Nesin'in nezaret altına alındıklarını bildirirler. Kasım Gülek şaşırmıştır ne yapacağını. Ertesi gün *Tanin*'de şu açıklama yayınlanır:

«Dün nezaret altına alınan muharrir Aziz Nesin'in bir hafta önce gazetemizle ilişkisi kesilmiştir. Esasen bizden önce birçok gazete ve dergilerde yazıları çıkan ve halen de çıkmakta olan bu yazarın son zamanlarda gazetemiz için yararlı olmadığına kanaat getirmiş ve kendisiyle ilgimizi kesmiştir.

«İhsan Ada'ya gelince; yıllarca *Vatan* gazetesinde ya-

zı işleri müdürlüğü yapan ve uzun süre *Ulus*'un genel yayın müdürlüğünde bulunan, son dönemde ise CHP Hatay milletvekili olan arkadaşımızın, yapılacak tahkikat sonunda temize çıkacağını ümit ediyoruz.

«*Tanin* daima Büyük Atatürk'ün izinde ve Türk milletinin hizmetinde vazife görecektir.»

Aradan iki ay bile geçmemiştir, 3 Temmuz 1961 günü İhsan Ada ile Aziz Nesin, yazılarında hiçbir suç unsuru görülmediği için, Askerî Sorğu Yargıçlığının kararı ile «tahliye» edilirler. Bu olay gazetecilere karşı alınan ilk «tedbir» ve kötü bir başlangıçtır.

Soru 89 : 1961 Anayasasında Haberleşme hak ve özgürlüğünün yeri nedir?

Bir partinin Meclis'te çoğunluğu sağlayarak basını susturmaya yönelecek kanunlar çıkartmasını önlemek amacıyla 1961 Anayasasına basın özgürlüğünü güven altına alacak önemli maddeler konmuştur. Kurucu Meclis eski acı denemelerden ders alarak basın düşmanı hükûmetlerden gelecek sakıncaları önlemeye çalışmıştır.

1961'den önceki Anayasalarda basın özgürlüğü ile ilgili çok yuvarlak sözler vardır: «Matbuat kanun daire-sinde serbesttir» der eski Anayasalar. Ne demektir basının kanun çerçevesi içinde özgür olması? Gerçekte hiçbir şey demek değildir. Hükûmet özel basın ve ceza kanunlarıyla gazetecinin çalışmasını, haber vermesini, yorum ve eleştiriler yazmasını öyle bir önler ki, ortada özgürlük diye hiçbir şey kalmaz. Bunlar da hep «kanun daire-sinde» olur. İşte kurucu Meclis bu tür kanunları önlemeye yönelmiştir. Başarabilmiş midir bu işi? O ayrı konu. Dünyanın en modern, en özgür, en sosyal anayasasını yapın, yarın Meclis'te özgürlük düşmanı, gerici, tutu-

cu gruplar üçte iki çoğunluğu sağlayacak duruma geldiler mi Anayasa güme gider. Temelde Anayasayı yaşatacak bir yapı yoksa kolay değildir özgürlükleri koruyabilmek.

1961 Anayasası neler getirmiştir basına? Anayasa her şeyden önce basın haklarını ve özgürlüklerini teker teker sıralamış ve bunların dokunulmazlığını belirtmiştir. Nedir bu haklar ve özgürlükler? Şunlar var Anayasa: sada:

— *Basın hürdür, sansür edilemez* (madde 22): Anayasa her ne koşullar altında olursa olsun sansürü yasak etmiştir. Demek ki hiçbir özel kanunla, sıkıyönetim rejimiyle veya herhangi bir olağanüstü durum nedeniyle basına sansür konulamaz.

— *Yayın yasağı konamaz* (madde 22): Türk basın tarihi, hükümetlerin hoşuna gitmeyen haberlerin yazılmasına engel olan yayın yasağı kararlarıyla doludur. Her dönemde bunun sayısız örneklerini gördük. İşte Kurucu Meclis, artık hükümetler bir daha yayın yasakları ile basını susturmaya kalkmasın demiş ve bu maddeyi koymuştur Anayasaya. Ancak bir tek durumda yayın yasağı konabilir, o da yargı görevinin amacına uygun olarak bir saklılık gerekiyorsa. Yani, bir kovuşturmanın ve yargılamanın başarı ile yürütülmesi için bazı olayların çok kısa bir süre açıklanmaması gerekiyorsa. Kaldı ki basın ahlâkı sağlam temellere oturtulduğu zaman bu bile gereksizdir. Yargı görevini yürütenler gazetecilere sakıncaların nedenlerini anlatırlar, gazeteciler de yazılmaması gereken şeyi yazmazlar. Bu bir meslek ahlâkı sorunudur. Özel yasaklar kötü alışkanlıklara yol açar. Asıl sakınca budur.

— *Gazete ve dergiler toplatılamaz* (madde 22): Kurucu Meclis gazete ve dergilerin toplatılmasını önlemek is-

temiştir. Ama bu hüküm Anayasaya ters yönden girmiş ve «gazete ve dergilerin ancak hakim kararıyla» toplatılabileceği belirtilmiştir. 1971 Eylülünde yapılan Anayasa değişikliği ile de gazete ve dergilerin toplatılması için hükûmete ve yargıçlara yeni yetkiler verilmiştir: «Devletin bütünlüğünün, ulusal güveniğin, kamu düzeninin, genel ahlâkın korunması bakımından, yargıcın vereceği kararın gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda ve kanunun açıkça yetkili kıldığı merci'in emriyle gazete ve dergiler toplatılabilir.»

Nedir bu toplama kararı verecek «merci»ler? Bunu öteki kanunlar gösterir. Yani, Bakanlar Kuruluna, İçişleri Bakanına, valiye, emniyet müdürlerine, sıkıyönetim komutanlarına böyle yetkiler verilebilir, onlar da gazeteleri toplatabilirler.

Ama bir hüküm daha vardır aynı maddede: Toplatma kararını veren merci bunu en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır.

Yani, toplatmayı önleyen Anayasa maddesi çok esnek bir madde olmuştur.

— *Gazete ve dergiler kapatılamaz* (madde 22): Bu hüküm de ters girmiştir Anayasaya. «Gazete ve dergiler kapatılamaz» denmemiş de «gazete ve dergiler ancak mahkeme kararıyla kapatılabilir» denmiştir. 1971 Eylülünde değişikliğe uğrayan Anayasa hükümleri arasında bu da vardır. Şöyle olmuştur bu hüküm:

«Gazete ve dergiler millî güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan millî, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin bölünmezliğine aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.»

Yani, bu madde de büyük bir esneklik kazanmıştır bu son değişiklikle.

— *Gazete ve dergi çıkartmak için önceden izin alınmaz, malî teminat gerekmez* (madde 23): Kurucu Meclis eski basın kanunlarında yer almış olan izin sistemine veya bankaya para yatırmayı gerektiren garanti sistemine yine bir gün dönülmesi ihtimalini önlemek için Anayasaya bu hükmü koymuş ve çok da iyi etmiştir.

— *Haber, düşünce ve kanıların yayımlanması engellenemez* (madde 23): Anayasa basın kanununda yapılacak değişikliklerle haber, düşünce ve kanıların yayımlanmasını engelleyici ve zorlaştırıcı siyasal, ekonomik, malî veya teknik tedbirlerin alınamayacağını açıkça belirtmiştir. Bu da Anayasanın önemli hükümlerinden biridir.

— *Basınevlerine ve basın araçlarına el konamaz* (madde 25): Anayasaya göre basınevlerine ve basın araçlarına, suç işlediği gerekçesiyle de olsa, el konamaz ve bunlar işletilmekten alakonamaz.

— *Düzeltilme ve cevap hakkı kötüye kullanılamaz* (madde 27): Anayasada bu hakkın, ancak kişilerin onuruna dokunulması veya gerçeğe aykırı yayın yapılması durumlarında tanınacağı belirtilmiştir.

— *Devlet, haberleşme hakkının kullanılması için olanaklar sağlar* (madde 22 ve 23): Anayasada bunlardan başka en önemli bir hüküm basın özgürlüğünün kullanılmasında Devlete bazı yükümlülükler tanınmasıdır. Bu çok yeni bir şeydir. Kurucu Meclis haberleşme hakkının uygulanması için Devletin bir takım tedbirler almasını, olanaklar sağlamasını öngörmüştür. Anayasaya göre gazete ve dergiler Devletin ve kamusal kurumların araç ve olanaklarından eşitlik ilkesine göre yararlanırlar.

Bu hükümlere göre devlet haberleşme hakkının uygulanmasına seyirci kalmayacak, gazete ve dergi çıkartmak isteyenlere ve çıkartanlara birtakım kolaylıklar sağ-

layacaktır. Nedir bu kolaylıklar? Vergi indirimi, posta, telefon, telgraf ve teleks ücretlerinde indirim, kâğıt ve araçlarda gümrük indirimi, dağıtım kolaylıkları, haber kaynaklarına ulaşım v.b....

Bu yükümlülüklerin Anayasaya girmesi çok olumlu ve devrimci bir tutum olmuştur. Ama Anayasada bu hüküm var diye hükümetler basına kolaylıklar sağlar mı? Bu da hükümetlerin tutumuna bağlıdır.

— *Sorumluluklar* (madde 22): Gelelim sorumluluklara. Anayasa basın özgürlüğünün bazı koşullar altında, kanunla sınırlanabileceğini belirtiyor. Nedir bu koşullar?

1) Devletin bütünlüğünü, kamu düzenini, ulusal güvenliği ve genel ahlâkı korumak;

2) Kişilerin onuruna ve haklarına saldırıyı, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek;

3) Yargı görevinin uygulanmasını sağlamak.

Anayasa bu durumlarda basına sorumluluklar tanıyor ve çıkartılacak kanunlarla haberleşme hak ve özgürlüklerinin bu açıdan sınırlandırılmasını öngörüyor.

Budur basın hak ve özgürlüğünün 1961 Anayasasında ki yeri. Haberleşme hakkının uygulanması ve özgürlüklerin güven altına alınması için Anayasa büyük yenilikler getirmiştir.

Soru 90 : Tedbirler Kanunu nedir?

Millî Birlik rejiminin heyecanlı yıllarında basın özgürlüğünü kısıtlamak amacıyla çıkartılan ilk kanun, 5 Mart 1962'de kabul edilip 7 mart 1962'de yayınlanmış olan 38 sayılı Tedbirler Kanunudur.

Bu kanun «27 Mayıs Devrimini söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür ve başka araçlarla yersiz, haksız

veya gayrimeşru göstermeye çalışanları» suçlamaya yönelmiştir.

Basında büyük tepkiler yaratmıştır bu Tedbirler Kanunu. İstanbul Gazeteciler Sendikası 1 Mart 1962'de bir bildiri yayınlayarak bu tedbirleri protesto etmiştir. Şöyle denmektedir bu bildiride:

«Türkiye'nin en karanlık devirlerinde görevini yılmadan yapan ve 27 Mayıs Devriminde de emeği bulunan basının bu devrimin koruyucusu olduğunu belirtiriz. Yeni Anayasamızda basın özgürlüğü önemli yer tutar. Yürk basınının uzun mücadeel ve sıkıntılardan sonra elde ettiği bu özgürlük vazgeçilmez hakkıdır. Basınımız memleketin en buhranlı günlerinde de bu sınavı yüz akıyla geçmiştir. Basın hürriyetini kısıcı yöndeki her türlü cezalar ve kayıtlar, edinilmiş tecrübeler göre, hiçbir zaman tedbir olmamıştır. Bu gibi kısıntıların, devrimin bölünmez bir parçası olan basın özgürlüğü ile bağdaşamıyacağına inanıyoruz...»

Ankara Gazeteciler Sendikası da aynı gün bir bildiri yayınlayarak «Geçen yıllarda basına konan cezaların fayda vermediğini ve bunların memlekette zararlı olduğunu» belirtmiştir.

Ama bu protestolar hiçbir sonuç vermemiş ve kanun kabul edilmiştir.

Tedbirler Kanunu ile mahkemeye verilen ilk gazeteci de, Dünya gazetesinde çıkan «Açık rejim» yazılı bir karikatüründen dolayı, Ferruh Doğan olmuştur. Uzun bir soruşturma ve yargılamadan sonra, beraatle sonuçlanmıştır bu kovuşturma.

Tedbirler Kanunu kendinden beklenen sonuçların hiçbirini sağlayamamış ve bu kanunun varlığına rağmen hem 27 Mayıs 1960 Devrimi en aşırı saldırılara uğramış, hem de kanunun yasakladığı D.P. iktidarını öven ve savunan en

ateşli yazılar çıkmıştır basında. Tedbirler Kanunu havada kalmış, anlamını ve gereğini yitirmiş bir kanundur.

Soru 91 : Temel Hak ve Hürriyetler Kanunu tasarısı ne idi?

1966-67 yıllarında, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı döneminde en büyük gürültülere yol açan bir konu «Temel hak ve hürriyetler kanunu tasarısı» idi. Önceleri hükûmetin bu konuda bir süreden beri hazırlıklar yaptığı biliniyor ve zaman zaman basına sızıntılar oluyordu. Tasarısı Şubat 1967 başlarında A.P. Meclis grubunda görüşüldü. Zamanın Adalet Bakanı Hasan Dincer savundu bu tasarımı. Gazeteler tasarının metnini yayınladılar. Birbirine girdi ortalık.

Ne idi bu tasarısı?

Yeni tasarıda her şeyden önce, yoruma çok elverişli deyim ve sözlerle yeni suçlar yaratılıyordu. Sonra da bu tür suçlar için özel mahkemelerin kurulması öngörülmüyordu.

Şu hüküm vardı tasarıda:

«Toplum içinde kamu düzenini veya güvenliğini bozabilecek mahiyette her türlü bölücü faaliyette bulunanlar veya bu maksatla söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür, veya başka araçlarla örnekler vererek propaganda yapanlar veya telkinde bulunanlar 2 yıldan 5 yıla kadar...

«Anayasanın reddettiği komünizmi kurmayı amaç eden bir görüşü etkili olarak aşılamaya yahut komünizmi benimsemeye, veyahut beğendirmeye mâtuf her ne suretle olursa olsun propaganda yapanlar veya telkinde bulunanlar 5 yıldan on yıla kadar...

«Yargı kurullarında verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri söz, yazı, haber, havadis, resim, karika-

tür veya başka araçlarla kötöleyen veya kötölemeye çalışanlar... bir yıldan 5 yıla kadar... v.b.»

C.H.P.'nin ve İnönü'nün tepkileri

C.H.P. büyük bir tepki gösterdi bu tasarıya. İnönü 14 Şubat 1967'de yaptığı bir konuşma ile yeni tasarının karşısına dikilerek şöyle diyordu:

«Öyle görünüyor ki Hükûmeti olağanüstü kanun tedbirleri aramaya sevkeden sebep komünist tehlikesi olacaktır. Gerçek şudur ki seçim zamanı, seçim âleti olarak başlayan komünist tehlikesine memleket ölçüsünde bir tehlike önemi verilmek isteniyor, Hükûmetin deyimi ile ihtisas mahkemelerinin kurulacağından, mübalâgalı cezalardan ve aklın alamıyacağı suçlardan bahsedilmektedir.

«Sayın Başbakan, terör rejimini kurmayacağını bildirmişti. Buna içtenlikle inanıyorum. Ancak tecrübe ile bilinir ki terör rejimleri ilk gününde isteyerek kurulmaz. 50 yıllık tecrübeden sonra aşırı sol akımlara karşı tedbirler çok normal hudutlar içine sokulmuştur. Kaldı ki bizde aşırı sol gibi, aşırı sağ da vardır. Ve hangisinin azgın olduğu pek kestirilemez.

«Düşünülen temel haklar kanununun vatandaş haklarından eser bırakmayan büyük bir huzursuzluk devri açmasından sakınınız...»

Bütün muhalefet basını ve tarafsız gazeteler büyük bir kampanya açmışlardır bu tasarıya karşı. Bunun üzerine Hükûmet tasarımı Meclis genel kuruluna getirmekten vazgeçmiş ve «Temel Hak ve Hürriyetler Kanunu» yalnız fırtınalar koparan bir tasarı olarak kalmıştır.

Soru 92 : 1960-71 döneminde basında hangi gelişmeler oldu?

27 Mayıs'tan sonra gazeteciler birtakım haklar elde et-

tiler (212 sayılı kanun); Kanunlarda basın özgürlüğünü sağlayacak değişiklikler yapıldı (ispat hakkı, yayın yoluyla işlenecek suçlar kanununun kaldırılması...), Basın İlân Kurumu kuruldu, v.b....

Fakat bunun yanı sıra da birtakım tedbirler alındı basına karşı: Öncü kapatıldı, Tanin'in yayınları yüzünden Aziz Nesin ve İhsan Ada tutuklandı, Tedbirler Kanunu çıkartıldı, v.b....

Yeni dönem işte böyle bazı çelişkilerle başladı ve sonra iki yönde gelişti.

Yasal bakımdan basın geniş olanaklar elde etmişti ve basının gelişmesi için olumlu bir ortam hazırlanmıştı. Basının başının üstünde Damokles'in kılıcı gibi sallanan bazı kanun maddeleri yürürlükten kaldırılmış değildi ama o özgürlük havası içinde savcılar bu maddeleri uygulayacak yeni kovuşturmalara yönelmiyorlardı. Yani, bu özgürlük havası bir bakıma bir hoşgörüyü dayanıyordu. DP'nin basına karşı tuttuğu yolun kötü sonuçlarından ders almış olan AP yöneticileri havayı gerginleştirecek olayları önlemeye çalışıyorlardı. Ülkenin koşulları da baskı denetlemelerine hiç elverişli değildi o yıllarda. DP döneminde yasaklanmış her söz konuşulabiliyor, yazılabiliyordu artık. Bir bilinçlenme oluyordu aydın çevrelerde.

İşte bu ortam içinde sol basında büyük gelişmeler oldu. Yön'cüler ve Ant'çılar yeni bir hava getirdiler basına. Öte yandan TİP de politik havanın değişmesinde büyük rol oynuyordu. TİP'çi yazarlar çeşitli gazete ve dergilerde yeni görüş ve yorumları savunmaya başladılar. Sol basın Türkiye'nin tarihinde eşi görülmemiş bir zenginliğe kavuştu. Solun her rengi, her eğilimi vardı basında.

Bu özgürlük yasal temellere dayanmadığı için de tutarlı değildi bir yandan. Sık sık çelişkiler ortaya çıkıyordu: Atatürk'ün Bursa nutku yüzünden Çetin Altan'ın mahkemeye verilmesi, Şadi Alkılıç olayı, Babeuf çevirisi yüzün-

den açılan dâva v.d.... Sayısız örnekleri vardır bunların, sayfalar dolar.

1960'dan 1971 Martına kadar uzanan dönemde günlük gazetelerde büyük gelişmeler olmuştur:

Düşünceye ve yoruma yer veren gazeteler geniş okuyucu kitlelerine seslenmeye başladılar. Devrimleri destekleyen gazeteler bütün konulara ışık tutmakta, politik ve ekonomik konularda yeni çözüm yolları öne sürmektedirler. *Cumhuriyet*'in tirajı 160 bine, *Akşam*'ınki 150 bine, *Milliyet*'inki de 200 bine yükselmiştir.

Bunun yanı sıra tutucu çevrelerde okunan *Tercüman* gazetesi de 300 binin üstünde baskı yapmaktadır. Yoruma yer veren gazetelerin elde ettiği bu tirajlar daha önceki dönemlerde görülmuş şey değildi Türkiye'de.

Öte yandan en büyük tiraj artışını heyecanlı haber gazetelerinin sağladığı görülür. *Hürriyet* ortalama 600 bin baskı yapmaktadır. *Günaydın* da 350 bin.

Baskı tekniklerinde çok büyük gelişmeler olmuştur bu dönemde. Günlük gazeteler ofset'e geçmeye başlamışlardır. Resimlerin ve renklerin çekiciliği geniş kitleleri etkilemiş ve yeni tekniklerle basılan gazeteler çok büyük tirajlara yönelmişlerdir. Bu gazetelerde yorum ve düşünce ikinci plana düşmüş veya düşmeğe başlamıştır.

Yine bu dönemin en önemli olaylarından biri gazetecilerin kültür ve eğitim düzeylerindeki yükselmedir. Eski dönemlerde orta okullardan, liselerden ayrılan bazı kim-selerin basında iş aramalarına karşılık son dönemde gazetecilik gittikçe sağlam bir meslek olma eğilimini göstermiş ve yüksek öğrenim görmüş olanlar gazetelerde çoğunluğa geçmişlerdir.

Gazetecilik eğitimi de ayrı bir önem kazanmıştır bu dönemde. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı olarak 1965'te Basın Yayın Yüksek Okulu kurulmuş, İstanbul

Gazetecilik Enstitüsüne ve gazeteci yetiştiren özel okullara her yıl yüzlerce öğrenci yazılmıştır.

Yine bu dönemde doğan ve ilerideki dönemlerde büyük etkileri olacak bir olay da Televizyonun kurulmasıdır. Televizyonun gelişmesi hem öz, hem sayfa düzeni, hem de ilân gelirleri bakımından gazeteleri önümüzdeki yıllarda geniş ölçüde etkileyecektir.

1960-71 dönemindeki bütün bu gelişmelerin yanı sıra acaba gazeteciliğin eğitici rolü de gelişmiş midir? Her halde basının en zayıf yanı budur. Üzerine eğilinmesi gereken bir konudur bu.

VII

GENEL KONULAR

Soru 93 : Gazeteci dernekleri ve sendikaları nasıl kuruldu?

Türkiye’de gazeteciler kendi aralarında bir dernek kurmak için ilk olarak 1908’de, Meşrutiyet’in ilân edildiği gün hazırlıklara girişmişler, ama bu iş yarım kalmıştır.

Meşrutiyetin yeniden ilânı ile ilgili haberin gazetelerde çıktığı gün gazeteciler Sirkeci garının karşısında bir gazinoda toplanarak kendi aralarında örgütlenmeye karar vermişler ve kurulacak derneğin tüzüğünü hazırlamak için de bir komisyon seçmişlerdir.

Bu komisyonun iki yıldan fazla bir süre toplantılar yaparak sonunda 42 maddeli bir tüzük tasarısı ortaya çıkardığı görülür. Bu tüzük «*Matbuatı Osmaniye Cemiyeti*» adlı bir derneğin kurulmasını öngörmektedir. Derneğin amacı basın özgürlüğünü ve gazetecilerin haklarını korumak ve mesleği her yerde temsil etmek olacaktır. Fakat gazeteciler kongresi toplanamamıştır bir türlü. Bu yüzden de dernek kurulamamıştır.

Osmanlı Matbuat Cemiyeti:

Gerçekleşmeyen bu tasarıdan sonra gazeteciler arasında bir dernek kurma işinin ikinci kez 1917’de ele alındığını görüyoruz. Türkiye Birinci Dünya Savaşının içindedir

o dönemde. Dostumuz Almanlar Türkiye’de bir basın derneğinin bulunduğunu sanarak bu derneğin temsilcilerini Almanya’ya çağırıyorlar. Bunun üzerine gazeteciler bakıyorlar ki bu tür çağırılara karşılık verebilmek için örgütlenme gerekli. Hemen bir dernek kurmaya karar veriyorlar. «*Osmanlı Matbuat Cemiyeti*» böyle doğuyor. Zamanın en yaşlı gazetecisi sayılan Mahmut Sadık beyin başkanlığında geçici bir yönetim kurulu seçiliyor. Kurucular Yunus Nadi’yi ikinci başkanlığa, Ahmet Emin Yalman’ı da Genel Sekreterliğe getiriyorlar (1).

İlk Kongre 15 Şubat 1917’de Beyoğlunda, Galatasaraylılar Yurdunda toplanıyor. Gazeteciler Kongre başkanlığına Halit Ziya Uşaklıgil’i, sekreterliklere de Hüseyin Ragıp Baydur ile İsmail Suphi Soysallıoğlu’nu seçiyorlar. Tüzük kabul ediliyor. İlk yönetim kuruluna şu üyeler seçiliyor:

Başkan: Hüseyin Cahit Yalçın, Genel Sekreter: Ahmet Emin Yalman, Üyeler: Yunus Nadi, Mahmut Sadık, Muhittin, Celâl Nuri, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Ragıp, Enis Tahsin Til, Kâzım Şinasi Dersan, İsmail Müştak Mayokan, Hüseyin Tosun, Davit Fresko, Keçevan ve Margaritis.

Haysiyet divanı: Halit Ziya Uşaklıgil, Sâti, Rıza Tevfik, Muslihittin Adil, Adnan, ve Mithat Şükrü.

Osmanlı Matbuat Cemiyeti Savaş yıllarında, sonra da Mütareke döneminde her yıl kongresini düzenlemiş ve mesleksel konuları tartışmıştır. Bu gelişme dönemleri içinde derneğin adında da bazı değişiklikler olmuştur: 1920’de derneğin adı «Türk Matbuat Cemiyeti»ne çevrilmiş, 1923’den sonra «Matbuat Cemiyeti», 1930’da «İstanbul Matbuat Cemiyeti», 1935’de de Atatürk’ün isteği ile derneğin adı «Basın Kurumu» olmuştur. O yıl toplanan Kongre açılırken gazeteciler «İstanbul Matbuat Cemiyeti» adına Atatürk’e bir bağlılık telgrafı çekmişler, Atatürk de kendi-

(1) Enis Tahsin Til, «Basın toplantıları», **Vatan**, Nisan 1955.

lerine «Basın Kurumuna» diye başlayan bir telgrafla karşılık verince derneğin adı derhal Basın Kurumu olmuştur (2).

Türk Gazeteciler Birliği:

İstanbul Matbuat Cemiyetinin yanı sıra 17 Şubat 1930'da Ankara'da yeni bir derneğin kurulduğunu görüyoruz. Türk Gazeteciler Birliği adını alan bu dernek uzun ömürlü olmamış ve 1935'de dağılmıştır.

Basın Kongresi, 1935:

Cumhuriyet dönemi içinde Türkiye çapında ilk basın kongresi 25 Mayıs 1935'de Ankara'da toplanmıştır. Bu, hükûmet kararıyla, yukardan gelme emirle düzenlenmiş bir kongredir. Toplantıyı Basın Genel Müdürlüğü hazırlamış ve yönetmiştir. Gündem şudur:

- Basın ile Basın Genel Direktörlüğü arasında işbirliği elde edilmesi için elbirliği ile çalışmak;
- Basının kültür yayma ödevlerini daha iyi görebilmesi için gereken yolları seçmek;
- Basın Birliğini kurmak.

Kongreye 117 gazeteci katılmış, Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve o zamanki Basın Yayın Genel Müdürü Vedat Nedim Tör de toplantılarda konuşmalar yapmışlardır.

(2) O yılın yönetim kurulunda şu üyeler vardır: Başkan: Hakkı Tarık Us; İkinci başkan: Ahmet Şükrü Esmer; Genel Sekreter: Etem İzzet Benice; Muhtesib üye: Halil Lütfi Dördüncü; yönetici: Fuat Duyar; üye: Mümtaz Faik Fenik, Zeki Cemal Baki-çelebioğlu, Sait Keseler.

Haysiyet Divanı: Asım Us, Necmettin Sadak, Refik Ahmet Sevengil, Selim Ragıp Emeç, Neşet Halil Atay.

Basın Birliği, 1939:

Bu Birlik Basın Kongresinin kararlarından esinlenerek Haziran 1938'de çıkartılan özel bir kanunla kurulmuş bir örgüttür. Kanuna göre Türkiye beş basın bölgesine bölünmüştür: İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Trabzon. Her bölgede bir basın birliğinin kurulması öngörülmüştür.

İşte bu kanun üzerine İstanbul'daki «Basın Kurumu» dağıtılır ve Hakkı Tarık Us'un başkanlığında bir «İstanbul Basın Birliği» kurulur. Bu birliğin yarı resmî bir niteliği vardır. Bütün İkinci Dünya Savaşı yıllarında gazetecilerin mesleksel tek örgütü bu birlik olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sona erince İnsan Hakları Bildirisi ve Birleşmiş Milletlerin kurulması ile Türkiye'de demokratik bir ortama girilmiş, faşizmden esinlenerek kurulmuş örgütlerin dağıtılması istenmiştir. Bunun üzerine o zamanki başbakan Şükrü Saracoğlu yabancı ülkelerdeki basın örgütlerini incelemek üzere Hüseyin Cahit Yalçın'ı Avrupa'ya göndermiş, o da dönüşte verdiği raporda dışarıda bizim Basın Birliğine benzer bir örgütün bulunmadığını belirtmiştir. Hükümeti etkilemiştir bu rapor; Birlik 1946 Haziranında yayınlanan bir kanunla dağıtılır.

Gazeteciler Cemiyeti, 1946:

Basın Birliğini dağıtan kanun çıkar çıkmaz İstanbul'daki Basın Birliği de dağılır ve Birliğin yönetim kurulu ve üyelerinin büyük çoğunluğu Sedat Simavi'nin başkanlığında yeni bir dernek kurarlar. Bugünkü Gazeteciler Cemiyeti böylece doğmuş olur. Bütün gazeteciler bu Cemiyete katılırlar. Cemiyetin başkanlığını uzun yıllar Cevat Fehmi Başkut ile Burhan Felek yapmıştır.

Basın Birliği Derneği:

Uzun süre basın kurumuna başkanlık etmiş olan Hak-

kı Tarık Us ise Gazeteciler Cemiyeti'ne katılmamış, üç beş arkadaşı ile birlikte aynı yıl «Basın Birliği Derneği»ni kurmuştur. Sonu gelmeyen anlaşmazlıklar çıkmıştır bu Dernekle Cemiyet arasında. Bu anlaşmazlıklar Hakkı Tarık Us'un ölümüne kadar sürmüştür.

Ankara Gazeteciler Cemiyeti, 1946:

İstanbul'da Gazeteciler Cemiyeti'nin kurulmasının yanı sıra Ankara Gazetecileri Temmuz 1946'da kendi aralarında bir dernek kurmuşlar, Ankara Gazeteciler Derneği doğmuştur.

İstanbul Gazeteciler Sendikası, 1952:

1952'de çıkan «Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkileri Düzenleyen Kanun» gazetecilere sendika kurma hakkını tanıır tanımaz İstanbul Gazetecileri kendi aralarında toplantılar yaparak bir sendika kurma işine girişmişlerdir. O zaman her gazeteden iki temsilci seçilerek hazırlık toplantıları yapılmış ve birkaç ay içinde ilk gazeteciler sendikası kurulmuştur. Büyük bir hızla gelişen İstanbul Gazeteciler Sendikasına bir yıl içinde aşağı yukarı bütün gazeteciler üye olmuşlardır.

Sendika gazetecilerin sosyal haklarını korumak için çalışmalara girişmiştir hemen: Asgarî ücretlerin kabulü, toplu sözleşme, yıllık izin, tazminat, iş anlaşmazlıklarının çözümü, grev hakkı, meslek içinde eğitim, gazetecilerin özgürlük ve sosyal güven içinde çalışmaları gibi konular ele alınmış ve bunların üzerinde durulması hem gazete sahipleri arasında, hem de hükûmet çevrelerinde çok geniş tepkilerle karşılanmıştır.

Sendika 18-20 Nisan 1955'te de Türkiye Gazeteciler Konferansını düzenlemiştir. Ankara, İzmir ve Bursa Ga-

zeteciler Sendikalarının katıldığı bu konferans ile yine basın özgürlüğü ve gazetecilerin sosyal hakları geniş tartışmalara konu olunca iş başındaki Demokrat Parti Hükûmeti büyük bir tepki göstermiş ve Başbakan İstanbul Valisinden Sendikanın kapatılmasını istemiştir. Bunun üzerine Vali Fahrettin Kerim Gökay, Sendika yönetim kurulunu hemen Valikonağına çağırarak Başbakan Adnan Menderes'i kararından vazgeçirtecek bir bildiri hazırlamış ve bunu yönetim kuruluna imzalatarak sendikanın kapatılmasını önlemiştir.

Ama bundan kısa bir süre sonra, başka bir nedenle Hükûmet Sendikayı kapatmış, Gazeteciler Sendikası 9 ay kapalı kalmıştır.

Türkiye Gazeteciler Sendikaları Federasyonu:

İstanbul, İzmir, Ankara Gazeteciler Sendikaları aralarında birleşerek 18 Nisan 1958'de bir Sendikalar Federasyonu kurdular. Federasyonun ilk kongresi 24-25 Mayıs 1958'de Ankara'da toplandı.

Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası:

Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası 29 Haziran 1954 tarihinde 18 gazete sahibi tarafından kuruldu. Gazete sahiplerinin ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlıyan sendikanın son genel kurulu 10 Nisan 1972'de yapıldı. Genel Başkanlığa Bedii Faik Akın (Dünya Gazetesi Sahibi), Genel Sekreterliğine de Remzi Erküren seçildiler.

Basındaki öteki kuruluşlar da şunlardır:

- *İzmir Gazeteciler Cemiyeti;*
- *Taşra Gazeteciler Cemiyeti;*
- *Ankara Gazete Sahipleri Sendikası;*
- *Türkiye Basın-İş Sendikası.*

Soru 94 : Basın Ahlâk Yasası nedir?

Basın Ahlâk Yasası Türk basınında 27 Mayıs'tan sonra ele alınmış önemli konulardan biridir. Gazeteciler, kendi sorunlarını kendi aralarında çözümleyerek Devletin ve Adliyenin basınla ilgili işlere çok sık karışmamasını sağlamak amacıyla, birçok ülkelerde olduğu gibi bizde de bir basın ahlâk yasasının hazırlanması için Devrimin hemen ilk günlerinde İstanbul'da bir komite kurdular. Bu komite 10 maddelik bir tasarı hazırladı. Ankara, İzmir ve Eskişehir'den gelen basın temsilcileri de bu tasarımı inceleyip onayladılar. 26 Temmuz 1960'ta, Gazeteciler Cemiyetinde Gazeteciler Bayramı dolayısıyla düzenlenen bir törenle bu yasa basın temsilcilerince imzalandı ve hemen yürürlüğe girdi. Yasa şudur:

Basın Ahlâk Yasası:

«1. Bir amme müessesesi olan gazetecilik mesleği, bu mesleğin dışında kalan özel ve ahlâka aykırı maksat ve menfaatlere âlet edilemez ve amme menfaatine zarar verici bir şekilde kullanılamaz.

2. Yazı, haber, fotoğraf vesair şekillerde yapılacak yayınlarda şu hususlara riayet edilir:

a) Ahlâka aykırı veya müstehcen yayında bulunulmaz,

b) Şahıs, müessese ve zümreleri hedef tutan yazılarda galiz kelimeler kullanılmaz, şeref ve haysiyetlere karşı haksız yayın yapılamaz,

c) Amme menfaatini ilgilendirmeyen hallerde fertlerin hususî hayatları küçük düşürücü şekilde teşhir edilemez,

d) Şahıslar, müesseseler veya zümreler aleyhinde iftira ve isnatta bulunulamaz.

3. Haberlerde ve olayların yorumunda hakikatlerden, tahrif veya kısaltma yoluyla maksatlı olarak ayrılınamaz, doğruluğu şüphe uyandıran ve tahkiki gazetecilik imkânları içinde bulunan haberler, tahkik edilmeden ve doğruluğuna emin olunmadan yazılamaz.
4. Gazetenin veya gazetecinin şahsî veya taraf tutan kanaatlerine haberlerin metninde yer verilmez.
5. Haber başlıklarında, haberin ihtiva ettiği hususlar tahrif edilemez.
6. Amme menfaati mutlak lüzum göstermedikçe, «mahrem» kaydı ile verilen malûmat yayınlanamaz.
7. Gazeteci, kaynaklarının mahremiyetini koruyacak ve kendisine verilen sırlara saygı gösterecektir.
8. Haber, yazı veya resim kaynaklarının, yayın tarihi için koydukları zaman kaydı ihlâl edilemez.
9. İlân, reklâm mahiyetindeki haber, resim ve yazıların, ilân veya reklam olduğu tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.
10. Mevcutelerin verdikleri yanlış bilgilerden dolayı, yollanacak haklı cevap veya tekzipler, cevap veya tekdize sebep olan yazının tesirini tamamiyle giderecek şekilde en kısa bir zamanda yayınlanır.»

Basın Şeref Divanı:

Basın Ahlâk yasasının uygulanmasını kontrol etmek için de bir organa gerek vardı. Basın Şeref Divanı bu amaçla kuruldu. İstanbul Hukuk Fakültesi dekanının başkanlığında, baro, gazete sahipleri ve gazeteci sendikaları

temsilcilerinden kurulan Divan'ın görevi Basın Ahlâk Yasasına aykırı tutum ve davranışları inceleyerek uygunsuzlukları halkoyuna bildirmek olacaktı. Basın Ahlâk Yasasına uymayı kabul eden gazeteler bu Divanın vereceği kararlara da uymayı kabul ediyorlardı. İlk yıl başarılı bir çalışma yapan Divan ne yazık ki sonraki yıllarda verimli olmadı ve zamanla yok oldu.

Soru 95 : Bölgesel gazetecilik nasıl doğdu, nasıl gelişti?

Bölgesel gazetecilik nedir? Önce onu belirtmek gerekir. Ülke çapında dağıtımı ve satışı olmayan gazetelere bölgesel gazete denir. Yani Ankara'da veya İstanbul'da çıkan bir gazete yalnız o bölgede dağılıyor ve bütün ülkeye yayılmıyorsa bu bir bölgesel gazete sayılır: İstanbul Ekspres, Hergün, Halkçı v.b...

Eskiden bölge gazetelerine «taşra gazeteleri» veya «vilâyet (il) gazeteleri» denirdi. Bu deyimler gittikçe anlamını yitirdiler.

Gazetenin dağıtıldığı bölgenin sınırları nedir? Bu bölge bazen birkaç ili içine alabilir, bazen de bir ilin sınırlarıyla çevrilmiş olabilir ⁽¹⁾. Bölge basını bölgesel ve yersel haberlere ve konulara geniş yer ayıran ve bu bakımdan yayınlandığı bölgede ilgi toplayan bir basın türüdür. İkinci Dünya Savaşından sonra birçok ülkede bölgesel basın ulusal basınla rekabete girişmiş ve ulusal çapta dağıtımı ve satışı olan gazeteleri büyük yenilgiye uğrat-

(1) Dr. Cavit Orhan Tütengil dağıtılma ve okunma alanlarını göz önünde tutarak basını üç kümede topluyor: Ulusal basın, Bölgesel basın ve Yerel basın («Türkiye'de bölge gazeteciliği», Anadolu Basını Semineri, İstanbul, 1968).

miştir. Fransa'da, İngiltere'de ve Almanya'da bunun sayısız örnekleri görülür.

Fransa'da İkinci Dünya Savaşından hemen sonra bölgesel gazetelerin baskılarının tutarı 5 milyon, Paris gazetelerinin baskısı ise 6 milyondur. Yirmi yıl sonra bölgesel gazetelerin tirajı 7 milyona yükseldi, Paris basınının tirajı 4 milyona düştü.

Bu başarının en önemli nedeni bölgesel basının bölge sorunlarına geniş yer ayırmasıdır. Bölgesel gazetelerin başkent gazetelerinden önce dağıtılması ve daha taze haberlerle çıkması da ilgiyi artıran bir etken olmuştur.

Bölgesel basının tarihçesi:

Bizde ilk bölgesel gazete Mithat paşa'nın Tuna valisi bulunduğu sırada, 1865'te, Ruscuk'ta çıkardığı *Tuna* gazetesidir. Önceleri haftada bir çıkan bu gazete sonraları haftada iki kez yayınlanmaya başlamış ve *Tuna* 1 Haziran 1877'ye kadar sürekli olarak çıkmıştır.

Tuna'nın ilk sayıları Türkçe ve Bulgarca idi. 9. sayıdan sonra iki dil birbirinden ayrılmış, gazetenin Türkçe ve Bulgarca sayıları ayrı ayrı yayınlanmıştır. *Tuna*'dan sonra ikinci bölgesel gazete 1867'de Erzurum'da yayınlanan *Envar-ı Şarkıyye*'dir ⁽²⁾. *Tuna* gazetesi gibi *Envar-ı Şarkıyye*'nin masrafları da il bütçesinden karşılanmıştır. Yani, o dönemlerde il gazeteleri, devletin çıkarttığı bir çeşit resmî gazetelerdir. *Envar-ı Şarkıyye*'nin adı 1929'da *Erzurum* olmuşsa da, bundan kırk yıl sonra, 1969'da, Erzurum il Genel Meclisi *Envar-ı Şarkıyye* adıyla yeni bir gazete çıkartılmasına karar vermiş ve *Envar-ı Şarkıyye* yeniden hayata kavuşmuştur.

Bu gazetenin ilginç bir yanı da ilk başlarda bazı sayfaların ermeni harfleriyle türkçe basılmış olmasıdır.

(2) Muammer Yaşar, Anadolu'da ilk Türk gazetesi *Envar-ı Şarkıyye*, Ankara, 1971.

Mithat Paşa, Tuna valiliğinden sonra Bağdat'a atanınca orada Zevra adlı Türkçe-arapça bölgesel bir gazete yayınlamıştır. Bu gazete de bölgesel gazetelerin tarihinde önemli bir yer tutar.

Başka hangi gazeteler vardır o dönemde? 1869'da Bursa'da *Hüdavendigâr* yayınlanmıştır; Diyarbakır'da *Diyarbakir*; Konya'da *Konya*... Bunların bazısında, *Envar-ı Şarkiyye*'de olduğu gibi, ermeni harfleriyle dizilmiş sayfalar vardır (*Hüdavendigâr*, *Diyarbakir*); bazısında rum harfleriyle dizilmiş sayfalar (*Konya*); bazısında da süryanî harfleri kullanılmıştır (*Kevkeb Medinho*, *Sifuro*).

Tütengil 1874 yılında Türkiye'de 24 il gazetesinin çıkmış olduğunu yazıyor. Nedir bu 24 il? Belli değil. Hiç akla gelmedik yerlerde il gazeteleri çıkartılmıştır o dönemde. Örneğin Yemen basın tarihi o yıllarda çıkartılan Türkçe-Arapça bir gazete ile başlar. Ama nerededir bu gazete koleksiyonları?... Yemenliler bugün bizden soruyorlar bunu!

Böyle bir tarihi vardır bölgesel basının. Cumhuriyet'ten sonra da bölgesel gazetelerin sayısı yükseldikçe yükselmiştir. Yabancılar için çok şaşırtıcıdır bu sayı. Örneğin bugün Fransa'daki günlük gazetelerin sayısı 100'ü bulmaz. Baskılarının toplamı 11 milyon kadardır. Bizde ise günlük gazetelerin sayısı 300'ün üstündedir. Baskıların toplamı da aşağı yukarı 2 milyon yakınlarındadır.

Bugün batı ülkelerinde basın büyük merkezleşmelere doğru gitmektedir. Bir-iki milyon tirajı olan dergi ve gazetelerin ekonomik nedenlerle çöktüğü görülmüştür son yıllarda. Bölgesel gazeteler güç belâ bu ekonomik savaşa karşı koymaya çalışırlar. 20 binin altında baskı yapan bölgesel gazete kalmamış gibidir. Bizde ise 300-500 baskı ile yaşayabilen gazeteler vardır hâlâ. Bunların bazıları okuyucuların desteğiyle değil, yalnız ilân geliriyle çıkar. Gazete sahiplerinin birtakım ufak çıkarları vardır bu işten. Olsun, ama bunun yanı sıra gazetecilik mesleğinin geliştire-

rilmesi birçok yerlerde hiç ele alınmamıştır. Yersel ve bölgesel haberlere yer verilmemiştir. Gazeteci yetiştirilmemiştir. Bu sorunlar bölgesel basında büyük güçlükler yaratmaktadır.

Ama bunun yanı sıra da İzmir'de, Adana'da, Eskişehir'de, Bursa'da ve daha birçok ilde İstanbul ve Ankara basını ile rekabet eden başarılı gazeteler çıkmaktadır. Burada bölgesel basının çelişkileri.

Soru 96 : Mizah gazeteleri ne zaman doğdu? Nasıl gelişti?

Bizde mizah basınının oldukça eski bir tarihi vardır. Dünyada ilk çıkan mizah gazetesi 1830'da Fransa'da yayınlanan *Caricature*'dür. İki yıl sonra yine Fransa'da *Charivari* çıkar. Sonra 1841'de İngiltere'de *Punch*, Avusturya'da *Fliegende Blätter* (1844), İtalya'da *Fischietto*, Amerika'da *Harpers' Weekly* (1857)... Bizde de 1868'de *Letaifi Asar*.

Nedir bu *Letaifi Asar*? 1868'de, yani, Abdül Aziz'in padişahlığı döneminde Filip efendi'nin *Terakki* diye bir gazete çıkardığını görmüştük (Bkz. Soru: 11). Kadınlar için ilk haftalık gazeteyi çıkartan bu *Terakki* olduğu gibi, haftalık ilk mizah gazetesini de *Letaifi Asar* adıyla *Terakki* çıkarmıştır.

Selim Nüzhet Gerçek bu gazete için şöyle diyor:

«Önceleri içinde resim olmadığı gibi özü de oldukça saçmadır. Yazarlar öteye beriye yaptıkları sataşmalarla ne demek istedikleri pek iyi anlaşılmayan sözlerle epeyce bir süre gazeteyi doldurmaya çalışırlar. Fakat başaramadıklarını anladıkları için gazetenin başlığında ve özünde değişiklik yapmak zorunda olurlar. Bunu şöyle belirtiyorlar: 'Bu güne kadar *Letaifi Asar* her ne kadar fena değildiyse de pek de iyi denecek derecede değildi. Bu defa külâhı çı-

kartıp bu hale geldi...' Bir süre sonra *Letaifi Asar*'ın boyutları büyür. Tam bir mizah gazetesi olur ve şaka biçimi eleştiriler yapmaya başlar. En son sayılarında karikatürler de vardır» (1).

Diyojen: Bizde mizah basını tarihi genellikle *Diyojen*'le başlatılır. Neden? Çünkü *Letaifi Asar* günlük bir gazetesinin haftalık özel sayısıdır da belki ondan küçümsenmiştir. Belki de *Diyojen*, Teodor Kasap gibi Türk mizahında çok önemli bir yeri olan bir adamın çıkardığı ilk mizah gazetesidir de ondan...

Teodor Kasap *Diyojen*'i önce fransızca ve rumca çıkarmaya başlamıştı. 1869'da da bunu türkçe olarak yayınladı. Şöyle diyordu Teodor Kasap bu gazetede:

«*Diyojen*'in kendi öz, maaşlı yazarları vardır. Bunlar yazılarını benim gösterdiğim yönde kaleme alırlar. Dışardan gelen şeyleri de 'Bir varakadır' başlığı ile basarız.»

Önceleri karikatür yoktu; 120'nci sayıdan sonra basılmaya başladı. Topu topu üç karikatür çıktı *Diyojen*'de. Üçüncü karikatür yüzünden gazete iki ay kapatıldı. Bu karikatürü kimin yaptığı belli değildi zaten.

Ancak 184 sayı çıkabildi *Diyojen*, bu süre içinde de üç kez kapatıldı. Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik ve Âli bey vardı yazarlar arasında. *Diyojen*'in kapatılması 31 Aralık 1873 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de şöyle anlatılıyordu:

«*Diyojen*, mizah gazetesi olduğunu bahane ederek genel âdaba aykırı ve hükûmet kurallarına uymayacak bir yolda dil kullanmaya alışmıştır. Kendisine yol değiştirmesi defalarca ihtar edilmiş ve gazete birkaç kere kapatılmışsa da *Diyojen* kendi mesleğinde dayatarak bazı kişilerin onuruna dokunacak yazılar yayınladığı için süresiz kapatılmıştır.»

(1) Gerçek, aynı eser, s. 49-50.

Diyojen sonra yeniden çıktı. 12 Mart 1876'da da kesinlikle kapatıldı.

Teodor Kasap kimdir? Diyojen'i çıkaran Teodor Kasap 1835'te Kayseri'de doğmuştur. 11 yaşında İstanbul'a gelir. Kırım Savaşı çıktığı zaman İstanbul'a Fransızlar gelmiştir. Teodor bunlarla ahhaplık kurar. Subaylardan biri ilgilenir bu akıllı rum çocuğu ile, alır kendisini Paris'e götürür. Teodor Kasap orada Fransa'yı, Fransız basınını ve Fransız mizahını tanıyacak ve bunlar kendisine yeni ufuklar açacaktır. Bir süre sonra İstanbul'a gelen Teodor Kasap'ın gazeteciliğe atıldığını görüyoruz. Önce *Diyojen'i* çıkarır, sonra *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* adlı mizah dergilerini, ve günlük *İstikbal* gazetesini. 1877'de *Hayal*'de «Matbuat kanun dairesinde serbesttir» yazısıyla bir karikatür yayınlanır. Elleri, ayakları zincire vurulmuş bir karagöz karikatürüdür bu. Hükûmet «Vay, der, bu Anayasaya hakarettir!...» Üç yıl hapse mahkûm olur T. Kasap. Bir süre sonra kefaletle salıverirler kendisini. O dönemde mizahın ne olduğunu artık anlamıştır T. Kasap. Bu işin şakaya gelir yanı yoktur. Vazgeçer mizah gazetesi çıkartmaktan. Bir fırsatını bulup Paris'e kaçar.

Mizah dergileri tutuyor bizde: 1868'den 1873'e kadar beş yıllık bir deneme mizah dergilerinin tuttuğunu göstermektedir. Neden tutmuştur bu iş? Çünkü bizde bir mizah geleneği vardır da ondan. Bektaşî fıkraları vardır, Nasrettin Hoca vardır, Karagöz vardır, İncili Çavuş vardır, Orta oyunu ve meddah vardır... Bütün bunlar halkı hazırlamıştır mizah dergilerine. O dönemin dergileri önce biraz bocalamışlardır elbette. Çünkü mizah dergisi dış ülkelerden kopye edilen bir dergi türüdür. Kopyenin iyisi de olur, kötüsü de. Ama çok kısa bir süre sonra mizah gazeteleri halkın dilini kullanmaya başlamış ve o havaya uymasını bilmişlerdir. Türk mizah basınının temelleri atılmıştır böylece.

Bakın o dönemin mizah örneklerine. İşte *Diyojen*'in kapanmasına yol açan fıkra:

«Bir vakitten beri duyulduğuna göre Hükûmet bütün meseleleri ortadan kaldırıp denize dökmek istiyormuş. Halbuki bu, çoğumuzun işine gelmez. Biz meselesiz yaşayamayız. Birbirimize kinimiz, garazımız olmasa ne ile eğleneceğiz? Akşam işret meclislerinde kimlere söşüp sayacağız? Hükûmet de kalkmış 'Ben ortalıkta mesele bırakmayıp hepsini halledeceğim' deyip gidiyor. Meseleleri ortadan kaldırmak bizi mahvetmek demektir. İnşallah bu meseleler ortadan kalkmaz. Kalkarsa hâlimiz fena. Hamdolsun, Hükûmet o niyetine nail olamadı ve olamayacak...»

Bu da *Hayal*'in son sayısında çıkan bir yazı:

«Aldığımız ihtarname üzerine şimdi fâni dünyaya veda etmemiz gerekiyor. Allah rahmet eylesin, iyi adamdı deyiniz. Sakın ağlamayınız, gülünüz. Bu dünya kimseye kalmaz. Canım boğazıma gelmiş olduğu halde herkese selâmda kusur etmek istemem. İşte sesim kısılmaya başladı. Ca...nım...çı...kı...yor...Çık...tı!...»

Bu yerli mizahtır işte: *Charivari* veya *Punch* mizahı değil.

Yol açılmıştır artık; saydığımız bu ilk dergilerden sonra *Lâtife* çıkar (1873), *Şafak* çıkar (1874), *Kahkaha* çıkar (1874); daha sonra *Geveze* (1875), *Meddah* (1875), *Çaylak* (1876)...

Böylece Birinci Meşrutiyete gelmiş oluruz. İlk Mebusan Meclisinde mizah gazetelerinin nasıl bir saldırıya uğradıkları unutulur şey değildir (Bkz. Soru: 22).

Bu koşullar altında mizah basınının gelişmesi söz konusu olmak elbette. 1908'i beklemeğ gerekir. İkinci Meşrutiyet bir süre sınırsız bir özgürlük getirir mizah gazetelelerine. Sayısız mizah gazetesi çıkar bu yıllarda: *Davul, Dalkavuk, Çekirge, Falaka, Boşboğaz, Eşref, Züğürt, Cadaloğ, Adam sen de, Eşşek, Kibar, Malum, El üfürük, Karagöz, Püsküllü belâ, Curcuna, Coşkun kalemler, Yuha, Laklak...* ve *Kalem*.

Kalem en çok etki uyandıran dergilerden biridir o dönemde. Cemil Cem çizer; Salâh Cimcoğ, Celâl Esat Arseven, Refik Halit Karay yazar. İki yıl sonra *Kalem*, *Cem* olur. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geniş etkileri olacaktı *Cem*'in.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sedat Simavi *Hande*'yi yayınlar (1916). Ama askere alınır o yıllarda, *Hande*'yi yaşatamaz. İki yıl sonra *Diken*'i çıkartır (1918). *Diken* o yılların en büyük mizah gazetesi olur. S. Simavi sonra, 1921'de *Güteryüz*'ü yayınlar. O da kendi döneminde çok etkisi olmuş bir mizah dergisidir.

Aydede'yi çıkartır bir yandan Refik Halit. Böyle bir dönemdir bu.

Sonra yeni mizah gazeteleri çıkmaya başlar. Yusuf Ziya Ortağ *Akbaba*'yı kurar 1923'te. *Papağan* yayınlanır (1927), Burhan Cahit Morkaya *Köroğlu*'nu kurar (1928), Sedat Simavi önce *Karagöz*'ü çıkartır (1935); ertesi yıl da *Karikatür*'ü.

İkinci Dünya Savaşından önce, Savaş yıllarında ve hemen savaştan sonra Cumhuriyet yıllarının iki büyük mizah gazetesi vardır: *Akbaba* ile *Karikatür*. Birer okul olmuştur bunlar. Biri Cemal Nadir okuludur, öteki Ramiz okulu.

İkinci Dünya Savaşı sona erince mizah basınında yeni bir akımın başladığını görürüz. Sabahattin Ali ile Aziz Nesin *Markopaşa*'yı çıkartırlar. Bu o zamana kadar hiç alıılmamış sosyal ve politik bir mizah türüdür. Halk tutar

bunu. *Markopaşa* o döneme kadar eşi görülmemiş baskı sayısına ulaşır. Sabotajlar başlar. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin tutuklanır. Dergi kapatılır. Ama yeni bir yön verilmiştir artık mizaha. *Nuhun Gemisi* çıkar... Akım devam eder.

Türk mizah basınında son dönem 1950'lerde başlar. İlhan Selçuk'la Turhan Selçuk *41 Buçuk*'u çıkartırlar. Sonra *Tef* yayınlanır, *Dolmuş* kurulur. Bu yeni bir mizah ve karikatür anlayışıdır. Bunda hem modern karikatür anlayışı vardır, hem de toplumsal eleştiri. Aziz Nesin, İlhan Selçuk, Adnan Veli, Altan Erbulak toplumsal açıdan yapılan mizahın sayısız örneklerini verirler bu dönemde. Ama mizah yalnız yazı ile olmaz elbette, bir de karikatür vardır. Şimdi gelelim o konuya.

Soru 97 : Türk basınında karikatür ne zaman doğdu, nasıl gelişti?

Bizde ilk gazete karikatürünü 1868-69 yıllarında görüyoruz. *Letaifi Asar*'da o yıllarda bir karikatür basılıyor, *Diyojen*'de birkaç karikatür çıkıyor. Münir S. Çapanoğlu'nun anlattığına göre bir de *İstanbul* gazetesinde. Bu karikatürleri kimler yapmış, belli değil. Yalnız *İstanbul* gazetesindeki karikatürün şöyle bir öyküsü var: Karikatür gazetesinin birinci sayfasında çıktığı gün *İstanbul* toplatılmış. Çünkü karikatür Abdül Aziz'e benziyormuş. Gazeteyi Padişaha göstermişler. O da bacaklarının çarpıklığını belirterek «Bacaklarını bile bana benzetmiş, neden gazeteyi toplattınız?» demiş ⁽¹⁾.

O yıllarda imza yok karikatürlerde. Karikatürcüler 1908'den sonra tanınmaya başlıyor. İlk ünlü karikatürcünün adı Cemil Cem (1882-1950). Önce Dışişleri Bakanlığı

(1) Çapanoğlu, Basın tarihine dair... s. 60.

ğında çalışan Cemil Cem, Paris, Roma ve Viyana Büyükelçiliklerinde görevde bulunduktan sonra 1910'da basıp istifayı kendisini karikatüre veriyor. İyi ki vermiş, *Kalem*'i çıkartıyor önce, sonra da *Cem*'i. 1929'a kadar, demek ki aşağı yukarı yirmi yıl, o dönemin en ünlü karikatürcüsü oluyor Cem.

Kimler vardır o yıllarda? Rıfkı diye, *Aydede*'de çizen bir karikatürcü görüyoruz. Mütarekede bütün devrimci aydınların Kurtuluş Savaşını desteklediği günlerde Rıfkı İstanbul Hükûmetine çalışmış, Divanı Harplerde görev almış, sonra da kaçıp gitmiş İstanbul'dan. Gitmiş ama Mısır'a yerleşmiş, orada da karikatürün ilk kurucularından biri olmuş.

Sonra Sedat Nuri İleri'nin adına rastlıyoruz (1888-1943). O da karikatürlerini *İleri*'de çizmiş, *Yedigün*'de *Karikatür*'de, *Akbaba* ve *Cumhuriyet*'te. Çok modern bir sanatı var Sedat Nuri İleri'nin.

Gazetelerde ise karikatür Cemal Nadir Güler'le başlıyor (1902-1949). İlk karikatürünü 1920'lerde *Diken*'de yayınlayan Cemal Nadir'in sonra *Akbaba*'da tek tük karikatürleri çıkıyor. 1928'de de *Akşam*'a geliyor Cemal Nadir ve orada günlük karikatürlerini çizmeye başlıyor. Bu bir dönemin başlangıcıdır bizde. Günlük gazetelere böylece karikatür girmiş olur. Sonra Ratip Tahir çizer günlük gazetelere, Abidin Dino, Orhan Ural, Ramiz, Münif Fehim...

1948-50'lerde ise bir gelişme olur bu alanda; yeni kuşak karikatürcüler günlük gazeteleri doldurmaya başlarlar: Semih Balcıoğlu, Ali Ulvi Ersoy, Altan Erbulak, Turhan Selçuk, Ferruh Doğan, Mustafa (Mim) Uykusuz, Mısıktık, Bedri Koraman, Oğuz Aral, Yalçın Çetin, Suat Yalaz, Güngör Kabakçioğlu, Eflâtun Nuri, Selma Emiroğlu, Tonguç Yaşar, Özcan Yaltı, Nehar Tüblek...

1950 kuşağı Türk karikatüründe yeni bir akım yaratmış, karikatüre yeni bir öz, bir biçim ve bir eylem kazan-

dırmıştır. «Genel olarak bu kuşağın çabaları, yazıya dayanmayan bir çizgi mizahı yaratmak, yeni bir karikatür estetiğini uygulamak biçiminde oluşmaktadır.» (2).

Soru 98 : Bizde çocuk gazeteleri nasıl doğdu, nasıl gelişti?

Bizde çocuklar için çıkartılmış gazetelerin oldukça eski bir tarihi var. İlk çocuk gazetesine 1869'da rastlıyoruz. O tarihlerde Sıtkı efendi adında bir kimse *Mümeyyiz* gazetesini çıkarmaktadır. Selim Nüzhet Gerçek bu gazetenin büyük bir özelliği olmadığını belirtiyor (1). Ama gazetenin yaptığı önemli iş «*Çocuklara mahsus Mümeyyiz*» adlı özel bir gazete yayınlamış olmasıdır. Bu gazete eğitici yazılarla doludur. Her sayı başka renkte kâğıtlara basılmıştır. Önce 4 sayfa olan gazete sonra 8 sayfaya çıkartılıyor. Gazetenin 6'ncı sayısında belirtildiğine göre mahalle okulu öğrencileri *Çocuklara Mahsus Mümeyyiz*'i gerektiği gibi okuyamamaktadırlar. Bu yüzden baskıda bir değişiklik yapılmasına karar verilmiş ve 7'nci sayısının yarısı «taş basması» denen eski bir teknikle basılmıştır. Fakat bu baskı çok pahalıya geldiğinden bir sayı sonra bu denemeden vazgeçilmiştir.

Çocuklar için ikinci gazete 1875'te yayınlanan günlük Sadakat gazetesinin çıkardığı *Çocuklara Mahsus Sadakat*'tir. Bu çocuk gazetesinin o zaman büyük ilgi topladığı ve ilk sayısının 3000 basıldığı anlaşıyor (2).

Çocuklara Mahsus Sadakat 7'nci sayıda ad değiştire-

(2) Türk Karikatürü, İstanbul 1971, (önsöz: Ferruh Doğan).

(1) Selim Nüzhet Gerçek, Türk gazeteciliği, İstanbul, 1931, s. 51.

(2) Gerçek, aynı eser, s. 69.

rek *Etfal* olmuştur. Bu gazetenin kaç sayı çıktığını bilmiyoruz.

Bundan sonra, 1878'de *Bahçe* adında bir çocuk gazetesi çıkartılmıştır. Bu gazetede genellikle daha bilimsel yazılar, hesap oyunları yayınlanmış ve yarışmalar düzenlenmiştir (3).

Ahmet Mithat efendinin eğitim konularına ne ölçüde önem verdiğini biliyoruz (Bkz. Soru: 31, 32). *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, 1879'da rüştiye (orta okul) öğrencileri için *Çocuklara Tercüman-ı Hakikat* adlı haftalık bir özel sayı yayınlamıştır.

On dokuzuncu yüzyılda çıkan çocuk gazetelerinin sözcüsü de 9 Mayıs 1896'da yayınlanmaya başlayan «*Çocuklara Mahsus Gazete*»dir. Bu haftalık gazetenin beş yıl sürekli yayınladığı anlaşıyor (4). İbnül Hakkı Mehmet Tahir adlı bir kişinin çıkardığı bu gazetede çocuklar için masal, hikâye, eğitici ve eğlendirici yazılar yayınlanmış, öğrencilerin yolladığı yazılara da geniş bir yer ayrılmıştır. İlk sayıda gazetenin «kız ve erkek bütün çocukları daha ahlâklı, daha bilgili hale getirmeye hizmet etmek amacıyla» çıkarıldığı belirtilmektedir.

Münir Süleyman Çapanoğlu, 1905'te de *Çocuk Bahçesi* adlı bir derginin yayınlandığını yazıyor (5).

İkinci Meşrutiyet döneminde yayınlanan çocuk dergileri arasında şunları görüyoruz:

Çocuk Dünyası (1912, Tefik Nurettin), *Çocuk Duygusu* (1913, sahibi Leon Lütfi, başyazarı Baha Tefik), *Çocuk Dostu* (1914, Tefik Nurettin), *Talebe Defteri* (1915-19, Muallim Ahmet Halit Yaşaroğlu'nun çıkardığı bu der-

(3) Gerçek, aynı eser, s. 75.

(4) İsmet Kür, «1896'dan bu yana çocuk ve gençlik dergileri.» **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1965.

(5) Çapanoğlu, Basın tarihinden bilgiler... s. 32.

gide Naime Halit Yaşaroğlu ve Halide Nusret Zorlutuna'nın yazıları yayınlanmıştır.)

Cumhuriyetten sonra ise şu gazete ve dergiler çıkıyor:

Çocuk Dünyası (1926-29, Muallim Ahmet Halit Yaşaroğlu). Aynı adla 1943'te ve 1954'te birer çocuk dergisi daha yayınlanmış fakat bunlar kısa ömürlü olmuştur.

Çocuk Sesi: 1929 yılında çıkmaya başlayan bu dergiyi o yıllarda Galatasaray Lisesi ilkokulunda öğretmen Mehmet Faruk Gürtunca kurmuştur. 25 yıl kadar yayınlanan bu dergi o dönemde yetişen çocukların, gençlerin ilgiyle okudukları ve etkilendikleri bir yayındır.

M. F. Gürtunca 1933'te *Afacan* diye de daha küçük çocuklara seslenen bir dergi çıkarmıştır.

Gürtunca daha sonraki yıllarda öğretmenlikten ayrılıp *Hergün* gazetesini çıkartmaya başlayınca çocuk yayınlarından vazgeçmiştir.

Gürbüz Çocuk: 1929'da Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yayınlamaya başladığı bu gazetenin adı 1935'te *Çocuk* olmuştur.

Yavru Türk (1936, İstanbul), *Genç Liseli* (1936, İstanbul), *Arkadaş* (1941, İstanbul, Cemal Nadir ve Muhtar F. Enata).

Doğan Kardeş: Yapı Kredi Bankasının 23 Nisan 1945'te kurduğu Doğan Kardeş dergisi çocuk yayınlarında çığır açan bir yayındır. Yirmi beş yıl Vedat Nedim Tör'ün yönetiminde çıkan bu aylık dergi öğrenci dünyasına büyük bir canlılık getirmiş ve bir eylem yaratmıştır. Yine Vedat Nedim Tör'ün yönettiği Doğan Kardeş Yayınları da çocuklara çok zengin bir kitaplık kazandırmıştır.

Küçükleri zararlı yayınlardan koruma kanunu: 21 Haziran 1927'de çıkartılan bu kanunun amacı 18 yaşından küçük olanları zararlı etkilerden korumaktır. Kanun Millî Eğitim Bakanlığında, karma bir komisyonun kurulmasını

ön görmüştür. Yayınlanan bir kitap, dergi veya gazetenin çocuklara zararlı olacağı düşünülürse bu komisyona başvurulur. Komisyon bu çeşit yayınların açık sergilerde, vitrinlerde ve çocukların görebileceği yerlerde satışını yasaklayabilir.

Bu kanun yabancı ülkelerden getirtilen yayınlar için de geçerlidir.

Soru 99 : Bizde ilk kadın dergileri ne zaman çıktı? Nasıl gelişti?

Bizde kadınlar için ilk sürekli yayın *Terakki* gazetesinin 1868'de yayınladığı «*Kadınlara Mahsus Gazete*» dir ⁽¹⁾. Ali Raşit ve Filip efendi'nin çıkardığı *Terakki*'nin kadın sorunlarına önem vermesi o zaman için çok ilginç bir konudur. Selim Nüzhet Gerçek'in «*Türk Gazeteciliği*» nde bu ilk kadın gazetesinden alınmış iki yazı var. Biri bir okuyucu mektubu, şöyle deniyor bu mektupta:

«Ey hemşireler, şimdiye kadar herbirimiz bir yol tutarak böyle bilgisizlik ve gaflet içinde yaşamaktan ne yarar gördük? Şu gazete bize esaslı nasihatler veriyor. Eğer yazdığı şeyler fena olsaydı Devletimiz şimdiye kadar çoktan yasak ederdi. Kocamın anlattığına göre erkekler de bu gazeteyi okuyorlarmış, 'Sevgili eşlerimiz istediğimiz terbiyeye ulaşır, biz de onlarla öğrenürüz' diyorlarmış.»

İkinci yazı da şu: «Bir yandan yeni okullar açılmakta ve şimdikiler düzene girmekte olduğundan bundan sonra kızlar okuldan çıkmış ve okumuş yazmış olacaklar ve artık eski kadınlar gibi öyle hocaların şeytanlıklarına aldırmayacaklardır...»

Terakki'nin kadın sayısı bir yıl kadar yayınlandıktan

(1) Gerçek, aynı eser, s. 48-49.

sonra 1869'da *Kevkebi Şarkî* (Doğu Yıldızı) adıyla çıkmaya başlamıştır (2). Bu gazetenin kaç sayı çıktığı belli değil.

Filip efendi'nin çıkardığı *Vakit* ve Teodor Kasab'ın çıkardığı *İstikbal* gazeteleri 1875'te birer kadın sayısı yayınlamaya başlamışlardır. Kadınlar için çıkartılan özel sayılar bu yayınların o zamanlarda ilgi uyandırdığını gösteriyor.

Server İskit «Türkiye'de Matbuat Rejimleri»nde 1882'de *Hanımlar* adlı bir gazetenin yayınlandığını belirtiyor (3). Ama bu gazetenin nasıl ve ne kadar çıktığını bilmiyoruz.

Günlük gazetelerin yayınladıkları özel kadın sayılarından sonra ilk kadın gazetesi *Şükûfezar*'dır (4). 1885'te Arife hanım adında bir kadın çıkarmıştır bu gazeteyi. Bütün yazarlar da kadındır. Arife hanım birinci sayıda çıkan bir başyazıda şöyle demektedir:

«Biz ki saç uzun, akli kısa diye erkeklerin alaylı gülüşlerine hedef olmuşuz, bunun aksini isbat etmeye çalışacağız.»

Bundan sonra kadın basınında önemli bir yeri olan gazete 1894'te yayınlanan «*Hanımlara Mahsus Gazete*»dir (5). Gazetenin imtiyaz sahibi «İbnül Hakkı Tahir beyin esi Şadiye hanım»dır. Gazetenin başlığının altında şu yazı var:

«Kadınlar arasında eğitimi yaymaya hizmet eder. Kadın yazarlarımızın eserlerini yayımlar. Kadınlarımızın ilerlemesine çalışır. Haftada bir resimli olarak yayınlanır.»

İkinci Meşrutiyet'ten sonra kadınlar için çıkartılan gazete ve dergilerin birdenbire çoğaldığını görüyoruz. Şunlar vardır kadın yayınları arasında:

(2) Gerçek, aynı eser, s. 52.

(3) İskit, aynı eser, s. 53.

(4) Çapanoğlu, Basın tarihine dair bilgiler... s. 31.

(5) Çapanoğlu, aynı eser.

Demet (1908, Celâl Sahir), *Muhasin* (1908, Mehmet Rauf), *Kadın* (1908, Süleyman Bahri), *Hanımlar Alemi* (1908), *Kadın* (1908, Selânik), *Kadınlar Dünyası* (1912, Ulviye Mevlan hanım).

Mütareke yıllarında da İstanbul'da Sedat Simavi, kadınlar için aylık üç dergi çıkarmıştır. *İnci* (1919), *Hanım* (1921), *Yeni İnci* (1922). Bu dergilerin üçü de sürekli olmamıştır. Yine aynı yıllarda Mehmet Rauf'un *Süs* adlı haftalık kadın dergisi yayınladığı görülüyor.

Bundan sonraki yıllarda magazin gazeteciliğinde büyük gelişmeler olmuş, ama kadınlar için özel gazete ve dergiler pek tutmamıştır. Bu arada şunlar göze çarpar: *Moda Albümü* (1936), *Model* (1936), *Ev-İş* (1936)...

Bu dönemde kadın haklarını savunan bir tek gazete çıkmıştır: *Kadın Gazetesi* (İffet Halim Oruz).

Kadın gazeteciler: Bizde ilk kadın gazeteciler kimlerdir? 1885'te Şükûfezar dergisini çıkartan Arife hanım ilk rastlanan ad oluyor. Kimdi bu Arife hanım, bilmiyoruz. Aynı gazetede başka adlar da var: Fatma Nigâr, Fatma Nevber, Münire... Bunların da gazetecilikle nasıl ilişki kurdukları ve bu ilişkilerini ne kadar sürdürdükleri belli değil.

Sonra 1912'de *Kadınlar Dünyası*'nı çıkartan Ulviye Mevlan'ı görüyoruz kadın yönetici olarak. Münir S. Çapanoğlu o yıllarda kadın yazarların sayısının çok kabarık olduğunu belirttikten sonra şu örnekleri veriyor: Fatma Aliye, Leylâ, Nigâr Osman, Makbule Leman, Halide Edip Adivar, İhsan Raif, Müfide Feride Tek, Salime Servet Seyfi, Hayriye Melek, Sadiye Vefik, Evliyazade Nâciye v.b...

Fakat kadınların bu işi meslek edinerek gazeteciliğin her dalında çalışmaları Cumhuriyet'ten sonradır. Kadın şairler, romancılar, ve kadın davalarını savunan yazarlar vardır, ama ilk işleri gazetecilik değildir: Halide Nusret

Zorlutuna, Şükûfe Nihal, İffet Halim Oruz, Hasene Ilgaz, Mebrure Sami Alevok, Muazzez Tahsin Berkand... Gazeteciliği kendine meslek edinenlerin başında Sabiha Z. Sertel (Tan) gelir, sonra Adviye Fenik (Zafer), Suat Der- viş, Neriman Hikmet...

İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda kadın ga- zetecilerin yalnız fıkra yazarlığı ile yetinmeyip mesleğin her dalında çalışmaya başladıklarını görürüz: röportaj ya- zarlığı, toplum ve toplantı haberleri yazarlığı, muhabirlik, sekreterlik, başyazarlık, yazı işleri müdürlüğü, gazete yö- neticiliği, foto muhabirliği...

Bu dönemin en ünlü gazetecileri arasında Müşerref Hekimoğlu, Nezihe Araz, Nilüfer Yalçın gelir. Esin Talû, Vasfiye Özkoçak, Leylâ Erduran, Türkân Türker, Jale Candan, İffet Aslan da gazeteciliğin çeşitli dallarında ba- şarılı örnekler vermişlerdir.

Soru 100 : Türk basını hangi yönlerde gelişiyor?

142 yıldan beri geri kalmış bir ülke olmanın güçlük- lerine katlanan ve ağır baskı koşulları altında bile görevi- ni başarı ile yürütmüş olan Türk basını bugün olumlu bir gelişme yolunda mıdır? Hangi alanlarda ve hangi yönler- dedir bu gelişme?

Sorunun ayrıntılarına girmeden önce belirtilmesi ge- reken şey bugün basınımızın büyük bir bunalım içinde olduğunu. Nedir bu bunalım?

Basın, teknik alanlarda gerçekten büyük bir gelişme içindedir. Türk basını dünyanın en modern baskı ve dizgi tekniklerine ayak uydurmuş ve gelişmiş bir basındır. Bü- yük gazeteler ofset baskısına geçmişlerdir. Bugün Hürri- yet, Milliyet, Günaydın, kullandıkları baskı tekniği, renk zenginliği, sayfa düzeni bakımından dünyanın bu alanda-

ki en başarılı gazeteleri ile boy ölçüşebilirler. Ülke içinde ve dışında, her gün bölgesel baskı yapan çok az gazete vardır dünyada. Türkiye yeni örnekler vermiştir bu alanlarda. 14 yıl içinde beş Türk gazetesi Almanya'da özel baskılar yapmıştır (1).

Baskı sayısı bakımından da Hürriyet dünyanın en yüksek tirajı olan gazetelerinin listesinde küçümsenmeyecek bir yer almaya başlamıştır.

Öyleyse bu bunalım nereden geliyor?

Her şeyden önce şöyle bir gerçek vardır: Türkiye, basının gelişmesi bakımından geri kalmış veya az gelişmiş bir ülkedir. Uluslararası ölçülere göre bir ülkenin haberleşme araçları bakımından gelişmiş sayılması için 100 kişiye günde 10 gazete düşmesi gerekir. Türkiye'nin nüfusu 38 milyon olduğuna göre günlük gazetelerin baskılarının, toplamı da 3.800.000 olmalıdır. Oysa bütün tiraj artışlarına rağmen bu toplam 2 milyon kadardır bizde. Demek ki 100 kişiye 10 değil, ancak 5-6 gazete düşmektedir günde.

1968 yılı istatistiklerine göre Türkiye'deki baskı toplamı 2.250.000 kadardır. Ama 1972 Nisanından sonra satışlar düşmeye başlamış ve okuyucu sayısında 250 binlik bir

(1) Türkiye'de dizilip de yurt dışında basılan ilk gazetenin **Akşam** olduğu görülmektedir. 3 Şubat 1969'da Münih'te matris göndermek suretiyle yapılan baskı, gazetenin iç sorunları nedeniyle, uzun ömürlü olamamıştır. 17 Nisan 1969'da yine Münih'te yayımlanan **Hürriyet** çıkmakta devam ederken 13 Ocak 1970'de bu kervana **Tercüman** da katılmıştır. 21 bin dolaylarında tiraj yapan Avrupa'lı **Tercüman**'ı, 18 Ağustos 1972'den beri Frankfurt'ta yayımlanan **Milliyet** izlemeye başlamıştır. 15 Eylül 1972'den beri **Son Havadis** gazetesi de Almanya'da basılmaya başlayınca, Batı Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki yurttaşlarımız, Türkiye'den gönderilen öteki gazetelerden «üç saat önce» Avrupa baskılı dört Türk gazetesini satış yerlerinde bulabilir olmuşlardır. (C. O. Tü-tengil, «Basınının sorunları» **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1972.)

azalma olmuştur (2). Satılan gazete sayısı ise bir buçuk milyona düşmüştür.

Bu satışı sağlayan yalnız büyük gazetelerdir (3). Beş büyük gazetenin satışının toplamı 1.300.000'dir. Yani okuyucu kitlesinin % 86'sı bu beş büyük gazeteyi okuyor demektir (Hürriyet, Günaydın, Tercüman, Milliyet, Cumhuriyet).

Gazete fiyatları yükseldikten sonra birkaç gazete alan okuyucuların sayısı azalmaya başlamıştır. Türkiye'de gelirle göre gazete pahalı sayılır. Ayda bir gazeteye 30 lira verebilecek kimselerin sayısı sınırlıdır. Hele kasaba ve köylerde gazete alabilenlerin oranı çok daha düşüktür.

Basın ekonomik güçlerin kontrolü altına giriyor: Basındaki bunalımın en önemli nedeni gazetelerin günden güne ekonomik güçlerin kontrolü altına girmesidir. Çok sakıncalı bir gidiştir bu.

Türkiye Gazeteciler Sendikası başkanı Sadullah Usuni Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (FIJ) kongresinde şöyle diyordu:

«1971 yılında bir takım iş çevreleri bir araya gelerek bir dernek kurdular ve düşüncelerinden hoşlanmadıkları gazetelere reklâm vermeyeceklerini üstü örtülü bir biçimde ilân ettiler. Bunun basın üzerindeki olumsuz sonuçları kısa sürede görüldü. Bu aşırı iş çevreleri reklâm ablukası yoluyla baskı yaparak bazı gazetelerin yayınlarını etkilediler. Bazı gazeteler fikir yönle-

(2) Sadun Tanju, «Basın endüstrimiz», **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1973.

(3) Sadun Tanju, yukarıdaki yazısında, 1,5 milyonluk satışın 1,3 milyonunun 5 büyük gazete tarafından sağlandığını, irili ufaklı 53 gazetenin de ancak 200 bin kadarlık bir satış yapabildiklerini belirtiyor.

rini değiştirerek bu baskıdan kurtulmak istedik-
ler. Bazı gazete sahipleri de aşırı özel sektörün
hoşuna gitmeyen gazetecileri kadrolarından ı-
karmak zorunda kaldılar...

«Büyük sermaye çevreleri eleştiriye katlana-
mazlar. Bugün Türkiye’de Devlet yatırımları
üzerinde tartışma açılabilir. Ama özel sermaye-
nin ürünleri üzerinde tartışma açılmaz. Eleş-
tirilen tek sermayedar da olsa ötekiler gazete-
ye verdikleri ilânları keserler...

«Bir yandan politik, bir yandan malî baskı al-
tında bulunan basının özgür olduğu öne sürüle-
mez.» (4).

Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy aynı konuda
şunları söylemiştir:

«Biz, basının belirli çevrelerin ekonomik baskısı
altında tutulmasını basın özgürlüğünün çağı-
mızdaki kısıtlama biçimi olarak görüyoruz. Sa-
nayi ve ticaret çevrelerinin ilân ve reklâm yo-
luyla basına yaptıkları baskının etkili olduğunu
ve Türkiye’de tek yönlü bir basın oluşturul-
mak istendiğini söylüyoruz...»

C.H.P. Genel Başkanı Bülent Ecevit aynı toplantıda
şöyle demiştir:

«Ortada yenilmesi gereken bir güçlük vardır:
Basın özgürlüğünü ekonomik baskılara karşı
korumak. Bence bu, siyasal baskıyla başa ık-
maktan çok daha zordur. Bu baskı basın ya-
şama olanaklarını ortadan kaldırabilir.»

(4) Sadullah Usumî, FIJ Kongresi açış konuşması, 11 Eylül
1972 İstanbul.

Sadun Tanju'ya göre de «basın özgürlüğü denen şey bir ütopyadır». Çünkü siyasal iktidarın yaratıcısı olan ekonomik güçler basını ekonomik kontrolleri altına almaktadırlar (5).

Peki, nedir bu özel iş çevrelerinin sevmedikleri şeyler? Devletçiliğin savunulması, işçi haklarının korunması, fiyat kontrolü, spekülasyonların önlenmesi, toprak reformu v.b. Özel sektöre düşman olmayan ve özel sektörün çıkarlarını savunan gazeteler elbette daha imtiyazlı durumda olacaklardır.

1972'de Basın İlân Kurumunun basına dağıttığı ilânın tutarı 72 buçuk milyon liradır. Özel ilâncılık büroları da 135 milyon liralık ilân dağıtmışlardır. Demek ki basına 207 milyon liralık ilân verilmiştir. Bütün basının yıllık cirosunun (iş hacminin) 600 milyon lira olduğu düşünülürse ilân gelirlerinin ne önemli bir kaynak olduğu anlaşılır.

Gazetelerin çoğu bu yüzden okuyucudan önce ilân sahibinin eğilimlerini göz önünde tutmaya yönelmektedir. Bu da özel sektörcü bir eğilimdir.

Gelelim okuyucunun eğilimlerine.

Yeni bir okuyucu kitlesi yaratılmıştır Türkiye'de. Bu kitle az okur yazarlar kitlesidir. Türkiye'de okur yazarların oranı 1950'de % 33,6 idi, bu oran şimdi % 60 yakınlarındadır. Bu artış milyonlarca yeni okuyucu demektir basın için.

Ama bu kitle yeni bir endüstriyel topluma geçiş döneminin yarattığı kişilerden kurulu bir kitledir. Bu 20-25 yıllık dönemde büyük bir kentleşme akımı olmuştur Türkiye'de. Tüketim toplumuna geçilmiştir. Yeni bir kitle kültürü doğup gelişmiştir bunun yanı sıra (6). İngiltere'de

(5) Sadun Tanju, **aynı yazı**.

(6) Önder Şenyapılı, «1970'lerin başında sayılarla Türk basını», **Amme İdaresi Dergisi**, cilt IV, sayı 4, Aralık 1971, s. 67-115.

Daily Mirror'ı, Daily Mail'i, Fransa'da iki dünya savaşı arasında Paris-Soir'ı yaratan koşullardır bunlar.

Okuyucunun zamanı dardır, öyle uzun yazılar, eleştiriler, yorumlar okuyamaz. Gazeteye şöyle bir göz atacak, başlıklara, resimlere bakacaktır. Eğlendirici yazıları, resimli şeritleri, spor haberlerini okuyacaktır. Bu kitleye göre gazete genellikle okunmak için değil, bakılmak içindir. Yeni gelişmekte olan sanayi dalları, bankalar, eğlence yerleri ve turizm endüstrisi için çok önemlidir bu kitle. Onlara seslenmenin bir yolu da bu tür gazetelere ilân vermektir.

Basın artık kapitalist ekonomi düzeyinde önemli bir yeri olan bir işletmedir. Büyük sermaye işi olmuştur basın. Batı basınında büyük merkezleşmeler olmaktadır. Düşünce çoğulluğu daralmaktadır gitgide.

Bizde de son 20 yılda bu tür koşullar ortaya çıkmıştır. Ekonomik birer işletme olan gazeteler bir yandan geniş ölçüde ilân toplamaya, bir yandan da yayın politikalarını okuyucu sayısını artırmağa yöneltmişlerdir. Bu politika okuyucunun hoşuna gidecek yazı yayınlamayı gerektirir, yoksa okuyucuyu eğitmeyi değil. Okuyucu kazanmak için de her yola başvurulur: lotaryacılık, kupon, kumaş, ev, apartman, araba dağıtımı v.b... Prof. Cavit Orhan Tütengil, bu basının «sorusuz ve sorunsuz» olduğunu belirtiyor (?). Basın öze değil biçime yönelmiştir. Günün önemli konuları hiç yer almayabilir bazı gazetelerde. Haberlerin yanlış yansıtılması ve abartılması da olağandır (?).

(7) Tütengil, Basınımızın sorunları...

(8) Önder Şenyapılı gazetecilerin bu eğilimine değinerek şöyle diyor: Gazetelerin sayısal analizi, 1970'lerin başında Türk Basınının, okuyucuların haber alma ve bilgi edinme çevrelerini genişletmek yerine daraltmak çabasını gösterdiği izlenimini uyan-

Bu basının karşılaştığı büyük bir sorun vardır Batı'da: Televizyon rekabeti. İşte bu yüzden kitle basını birçok yerlerde bunalımlar geçirmektedir. Son yıllarda birkaç milyon tirajlı gazete ve dergilerin kapanmak zorunda kaldıklarını gördük. Özel sektör tüketici kitleleri kazanmak için televizyona yönelmiştir birçok yerlerde, ilânlar oraya akmaktadır. Göze seslenen, eğlendirici, oyalayıcı cicili-bicili, gazete ve dergilerin yerini televizyon almaya başlamıştır da ondan.

Sanayileşme akımına uyarak biçim ve yön değiştirmeyen düşünce gazeteleri ise bu bunalıma karşı koymuşlardır. Çünkü televizyon onlarla rekabet edecek duruma girmemiştir. Düşünce gazetelerini okuyanlar televizyon haberleriyle yetinmemektedirler. Ayrıntılı haber, yorum ve eleştiri arayan geniş bir aydın kitlesi vardır.

Ama Türkiye'deki durum aynı değildir. Düşünceye, yoruma, eleştiriye yönelen gazete ve dergiler ekonomik bağımsızlıklarını kazanamamışlardır bir türlü. Satış gelirleri gazeteleri yaşatacak ölçüde değildir. İlân gelirleri çok sınırlıdır. Devlet sektörü de bu sektörü tutan gazete ve dergileri korumaya hiç yönelmemiştir. İşte bu tür ilişkiler içindedir basın.

Bir de basının karşılaştığı siyasal bir sorun vardır Türkiye'de. Bu bir rejim bunalımıdır. Sıkıyönetim rejimi altında basının özgürlük içinde gelişmesi söz konusu olamaz elbette. Olağanüstü koşullar ve yargılamalar tutarsızlık yaratmış ve düşünce özgürlüğünü yok etmiştir. Yöneticiler çoğu zaman düşünce ve anlatım özgürlüğü ile eylem özgürlüğünü birbirine karıştırmaktadırlar.

dırmaktadır. Maksatlı ve yapay (sunî) haberlerle, Türk kamuyu, ters yönlerde oluşturulmaktadır. Bu bakımdan, gazetelerin çok sayıda kimse tarafından okunması, sevinilecek bir olay olmaktan çıkmaktadır.

Bir yandan da basın özgürlüğünü daraltacak bazı yollara baş vurulmuştur: Basın Kanununun değiştirilmesi gibi. Türkiye'deki bütün gazeteci cemiyetleri, sendikaları ve gazete sahipleri 1973 Martının ilk günlerinde düzenledikleri bir toplantıda «fikir suçu kavramının çağ dışı olduğunu» belirttiler.

Basın güç bir dönemdedir. Ama 142 yıldan beri ne bunalımlar görmüş, neler geçirmemiştir basın: Sultan Aziz dönemi, Abdül Hamid'in istibdat yılları, sansür, İttihat-Terakki terörü, mütareke dönemi, Takriri Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki baskılar, DP dönemi, tutuklamalar, Pulliam davaları, Tahkikat Komisyonu, gazete kapatmalar, yasaklamalar...

Bunlar basının gelişme bunalımlarıdır.

Gazeteler ekonomik ve siyasal baskılarla susar, susturulurlar, ama bir de gazeteciler vardır, basın özgürlüğünü ekonomik işletmeciliğe yönelen gazeteler değil, gazeteciler savunur.

KISA BİBLİYOGRAFYA

- Arı, Oğuz.** İzmir'de kitle haberleşmesi. Ankara 1972.
- Balkanlı, Remzi.** Mukayeseli basın ve propaganda. Ankara 1961.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet.** Basın tarihimizin kara ve ak günleri. İstanbul 1960.
- Basın İlân Kurumu.** Anadolu basın semineri. İstanbul 1968.
- Başkut, Cevat Fehmi.** Gazetecilik dersleri. İstanbul 1966.
- Beysanoğlu, Şevket.** Basın ve yayın dünyamızda Diyarbakır. Ankara 1970.
- Coşar, Ömer Sami.** Millî Mücadele basını. İstanbul, 1967.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman.** Ahmet Mithat. İstanbul 1964.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman.** Basın tarihimizde ilâve. İstanbul 1960.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman.** Basın tarihimizde mizah dergileri. İstanbul 1970.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman.** Basın tarihimizde parazitler. İstanbul 1967.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman.** Basın tarihine dair bilgiler ve hatıralar. İstanbul 1962.
- Ertuğ, Hasan Refik.** Basın ve yayın hareketleri tarihi. İstanbul 1970.
- Gerçek, Selim Nüzhet.** Türk gazeteciliği. İstanbul 1931.
- Gökman, Muzaffer (haz.).** Sedat Simavi; hayatı ve eserleri. İstanbul 1970.
- İskit, Server.** Hususî ilk Türkçe gazetemiz «Tercümaniahval» ve Ağâh efendi. Ankara 1937.
- İskit, Server.** Türkiye'de matbuat idareleri ve politikaları. İstanbul 1943.
- İskit, Server.** Türkiye'de matbuat rejimleri. İstanbul 1939.
- İstanbul Gazeteciler Sendikası.** 10 Ocak ve ötesi, İstanbul 1963.
- İstanbul Gazeteciler Sendikası.** Türkiye gazeteciler konferansı İstanbul 1956.

- Millî Eğitim Bakanlığı.** Birinci Türk Neşriyat Kongresi, 1-5 Mayıs 1939.
- Oral, Fuat Süreyya.** Türk basın tarihi. 1. kitap 1728-1922. 1968.
- Özön, Mustafa Nihat.** Namık Kemal ve İbret gazetesi. İstanbul 1938.
- Parmaksızoğlu, Abbas.** Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi. İstanbul. 1959.
- Sertel, Sabiha.** Roman gibi. İstanbul 1969.
- Sertel, Zekeriya.** Hatırladıklarım. İstanbul 1968.
- Şapolyo, Enver Behnan.** Türk gazetecilik tarihi ve her yönü ile basın. Ankara 1969.
- Şenyapılı, Önder.** «1970'lerin başında sayılarla Türk Basını» **Amme İdaresi Dergisi.** cilt IV, sayı 4, Aralık 1971, s. 67-115.
- Tavus, Yusuf.** Basın rehberi. Ankara 1969.
- Til, Enis Tahsin.** «Eski gazeteciler, eski gazeteler» **Vatan.** 6 Mayıs 1959.
- Tokgöz, Ahmet İhsan.** Matbuat hatıralarım. İstanbul 1930.
- Tuncay, Mete.** Türkiye'de sol akımlar. Ankara 1967.
- Türkiye Basın Enstitüsü.** Basında ilân ve Reklâm Semineri, 17, 18, 19 Mart 1965. Haz: Samih Tiryakioğlu. İstanbul 1965.
- Tütengil, Cavit Orhan.** Diyarbakır basını ve bölge gazeteciliğimiz. İstanbul, 1966.
- Tütengil, Cavit Orhan.** İngiltere'de Türk gazeteciliği. İstanbul 1966.
- Us, Hakkı Tarık (haz.)** Ahmed Midhat'ı anıyoruz! İstanbul 1955.
- Yalman, Ahmet Emin.** Gördüklerim, geçirdiklerim. İstanbul 1971. 4 cilt.
- Yaşar, Muammer.** Anadolu'da ilk Türk gazetesi Envar-ı Şarkıyye. Ankara 1971.

İ Ç İ N D E K İ L E R

I

TANZİMAT DÖNEMİ (1831 - 1876)

Sayfa

Soru 1 : İlk Türkçe gazete Takvimi Vakayi nasıl doğdu?	5
Soru 2 : Ceride-i Havadis nasıl çıkarıldı?	8
Soru 3 : Tercüman-ı Ahval nasıl yayınlandı?	10
Soru 4 : Agâh efendi kimdir?	13
Soru 5 : Tasviri Efkâr nasıl çıktı? (27 Haziran 1862)	15
Soru 6 : Şinasi kimdir? (5 Ağustos 1826 - 13 Eylül 1871)	16
Soru 7 : Muhbir gazetesi muhalefet mi yapıyordu?	18
Soru 8 : Ali Suavi nasıl bir eyleme girişti?	20
Soru 9 : Namık Kemal İbret gazetesinde neler yazdı ve neden susturuldu?	21
Soru 10 : Basiret neden Bismark'ı destekledi?	24
Soru 11 : Sultan Aziz döneminde başka hangi gazeteler çıktı?	25
Soru 12 : İstanbul'da ilk Fransızca gazeteler nasıl yayınlandı?	28
Soru 13 : İzmir'de Fransızca ilk hangi gazeteler çıktı?	30
Soru 14 : Devletçe çıkartılan ilk Fransızca gazete hangisidir? Fransızca başka hangi gazeteler yayınlandı?	33
Soru 15 : Jön Türkler ilk hangi gazeteleri çıkardılar?	36
Soru 16 : İstibdat döneminde çıkan başlıca Jön Türk gazeteleri hangileridir?	40
Soru 17 : Basında ilk yasaklamalar nasıl oldu?	42
Soru 18 : Âli kararname ile basın özgürlüğü nasıl kısıtlandı?	46
Soru 19 : Basına ilk sansür nasıl kondu?	48

- Soru 20 : Sultan Aziz'in tahttan indirilmesiyle elde edilen
basın özgürlüğü ne kadar sürdü? 49

II

BİRİNCİ MEŞRUTİYET VE İSTİBDAT DÖNEMİ
(1876 - 1908)

- Soru 21 : Birinci Meşrutiyette nasıl bir basın kanunu tasarısı hazırlandı? 53
Soru 22 : Mebusan Meclisi tasarıda ne değişiklikler yaptı? 54
Soru 23 : İstibdatla basın sansürü ne idi? 57
Soru 24 : Sansür nasıl uygulandı? 60
Soru 25 : Hangi sözler yasak edilmişti? 61
Soru 26 : Kitapları nasıl yaktılar? 63
Soru 27 : Basına ne gibi çıkarlar sağlandı? 66
Soru 28 : Yabancı basın nasıl elde edildi? 69
Soru 29 : İkdam nasıl bir gazete idi? 73
Soru 30 : Sabah'ı kimler yönetti? 75
Soru 31 : Tercümanı Hakikat basına neler getirdi? 79
Soru 32 : Ahmet Mithat efendi kimdir? 80
Soru 33 : İlk gazeteciler grevi ne zaman yapıldı? 84
Soru 34 : İlk Ermenice ve Ermeni harfleriyle Türkçe gazeteler ne zaman çıktı? Neler yayımlandı? 85
Soru 35 : İlk rumca gazeteler hangileridir? 87
Soru 36 : İstibdat döneminde dış haber kaynakları nelerdir? 91
Soru 37 : İlk yabancı ajans büroları nasıl kuruldu? 95

III

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE
(1908 - 1923)

- Soru 38 : 1909 Matbuat Kanununun özellikleri nelerdir? ... 97
Soru 39 : Mebusan Meclisi neden tasarıya karşı koydu? ... 98
Soru 40 : 1909 Matbuat Kanununda ne gibi değişiklikler yapıldı? 101
Soru 41 : İkinci Meşrutiyette hangi gazeteler yayımlandı? 102

Soru 42 : Basın yabancılardan para mı alıyordu?	105
Soru 43 : Hasan Fehmi neden öldürüldü?	107
Soru 44 : Ahmet Samim nasıl ve neden vuruldu?	108
Soru 45 : Zeki beyi neden öldürdüler?	110
Soru 46 : Hasan Tahsin nasıl boğduruldu?	111
Soru 47 : Ahmet Rasim kimdir?	112
Soru 48 : İlk yerli haber ajansları ne zaman kuruldu?	117
Soru 49 : Sol basın nasıl doğdu?	118
Soru 50 : İştirakçi Hilmi kimdir?	120
Soru 51 : Mütareke yıllarında İstanbul basını ne durumdaydı?	122
Soru 52 : Mütarekede İstanbul'da hangi dergiler yayınlanıyordu?	124
Soru 53 : Kurtuluş Savaşı haberleri İstanbul'a nasıl ulaşıyordu?	125

IV

KURTULUŞ SAVAŞI VE CHP YÖNETİMİNDE CUMHURİYET (1919 - 1950)

Soru 54 : Basın Kurtuluş Savaşına nasıl katıldı?	127
Soru 55 : Kurtuluş Savaşını Anadolu'da hangi gazeteler destekledi?	131
Soru 56 : Anadolu Ajansı nasıl kuruldu?	132
Soru 57 : İstiklâl Mahkemelerinde ilk basın davaları nasıl başladı? (1923)	135
Soru 58 : Takriri Sükûn Kanunu nasıl çıkartıldı?	138
Soru 59 : Ankara İstiklâl Mahkemesinde hangi gazeteciler yargılandı? (1925)	141
Soru 60 : Elazığ İstiklâl Mahkemesine kimler gönderildi?	143
Soru 61 : 1929-31 yıllarında hükûmete karşı olan gazeteciler ne istiyorlardı?	145
Soru 62 : Hükûmete karşı olan gazeteciler için Meclis'te neler dendi?	147
Soru 63 : 1931 Matbuat Kanunu ile nasıl bir basın rejimi kuruldu?	150
Soru 64 : 1931-38 yıllarında basın özgürlüğü anlayışı ne idi?	152

Soru 65 : 1931-38 yıllarında basın ne durumdaydı?	155
Soru 66 : 1938'de basın özgürlüğü nasıl kısıtlandı?	160
Soru 67 : 1939-45 yıllarında basın ne durumdaydı?	162
Soru 68 : 4 Aralık olayı nedir?	166
Soru 69 : 1946 Haziranında yapılan kanun değişikliği başına ne kazandırdı?	169
Soru 70 : 1946-50 yıllarında basın ne durumdaydı?	171

V

DEMOKRAT PARTİ YÖNETİMİ

(1950 - 1960)

Soru 71 : 1950'de basın nasıl bir özgürlüğe kavuştu?	177
Soru 72 : DP ile basın arasında ilk gerginlik nasıl çıktı? ...	179
Soru 73 : DP basına karşı ilk ne gibi tedbirler aldı?	183
Soru 74 : «Kötü niyetli» ve «özel maksatlı» haber nedir? ...	186
Soru 75 : Gizli görüşmelerin yazılması nasıl yasaklandı? ...	187
Soru 76 : DP hangi ekonomik baskılara yöneldi?	189
Soru 77 : Besleme gazetelere nasıl çıkarlar sağlandı?	191
Soru 78 : DP ile basın arasında gerginlikler nasıl arttı? ...	193
Soru 79 : 6-7 Eylül 1955 olayları ile basın özgürlüğü nasıl ortadan kalktı?	194
Soru 80 : DP döneminde neler yasak ediliyordu?	198
Soru 81 : Pulliam davaları nedir?	200
Soru 82 : DP'nin devrilmesinde basının rolü ne oldu?	203

VI

MİLLÎ BİRLİK HÜKÜMETLERİ VE AP DÖNEMİ

Soru 83 : Millî Birlik hükûmeti basın özgürlüğünün sağlanması için ilk neler yaptı?	206
Soru 84 : İspat hakkı nedir, nasıl tanındı?	207
Soru 85 : Millî Birlik hükûmetleri gazetecilere ne haklar kazandırdı?	208

Soru 86 : Basın İlan Kurumu nedir?	211
Soru 87 : Dokuz gazete sahibi neden üç gün gazete çıkar- madılar?	212
Soru 88 : Millî Birlik döneminde ilk hangi gazeteciler tu- tuklandı?	215
Soru 89 : 1961 Anayasasında Haberleşme hak ve özgürlü- ğünün yeri nedir?	216
Soru 90 : Tedbirler kanunu nedir?	220
Soru 91 : Temel Hak ve Hürriyetler Kanunu tasarısı ne idi?	222
Soru 92 : 1960-71 döneminde basında hangi gelişmeler oldu?	223

VII

GENEL KONULAR

Soru 93 : Gazeteci dernekleri ve sendikaları nasıl kuruldu?	227
Soru 94 : Basın Ahlâk Yasası nedir?	233
Soru 95 : Bölgesel gazetecilik nasıl doğdu, nasıl gelişti? ...	235
Soru 96 : Mizah gazeteleri ne zaman doğdu? Nasıl gelişti?	238
Soru 97 : Türk basınında karikatür ne zaman doğdu, nasıl gelişti?	243
Soru 98 : Bizde çocuk gazeteleri nasıl doğdu, nasıl gelişti?	245
Soru 99 : Bizde ilk kadın dergileri ne zaman çıktı? Nasıl gelişti?	248
Soru 100 : Türk basını hangi yönlerde genişliyor?	251
KISA BİBLİYOGRAFYA	259

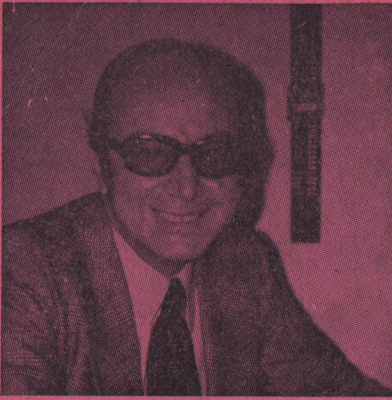
1. EKONOMİ EL KİTABI
(Türkiye Ekonomisinden Örneklerle)
Prof. Sadun Aren
Üçüncü baskı. 12,5 lira.
2. ATATÜRK'ÜN TEMEL GÖRÜŞLERİ
Fethi Naci.
Genişletilmiş 2. baskı. 8 lira.
3. TÜRKİYE'DE GERİCİ AKIMLAR
Doç. Dr. Çetin Özek.
Tükendi.
4. TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ
Kemal Sülker.
Tükendi.
5. TÜRKİYE'DE TOPRAK MESELESİ
Prof. Dr. Suat Aksoy.
İkinci baskı. 10 lira.
6. MİTOLOGYA
Behçet Necatigil.
Tükendi.
7. TÜRK EDEBİYATI
Rauf Mutluay.
Gözden geçirilmiş 2. baskı. 10 lira.
8. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA TARİHİ
Prof. Dr. Edip Çelik.
Tükendi.
9. GELİR DAĞILIMI
(Kapitalist Sistemde, Türkiye'de,
Sosyalist Sistemde)
Dr. Korkut Boratav.
Gözden geçirilmiş ikinci baskı. 15 lira.

10. TÜRKİYE İKTİSAT TARİHİ I
Prof. Niyazi Berkes.
Genişletilmiş 2. baskı, 12,5 lira.
11. TÜRKİYE İKTİSAT TARİHİ II
Prof. Niyazi Berkes.
15 lira.
12. ANAYASANIN ANLAMI
Prof. Dr. Mümtaz Soysal.
Tükendi.
13. TÜRK HALK EDEBİYATI
Prof. Pertev Naili Boratav.
Gözden geçirilmiş 2. baskı, 15 lira.
14. TASAVVUF
Abdülbâki Gölpınarlı.
Tükendi.
15. TÜRKİYE'DE MEZHEPLER VE
TARİKATLER
Abdülbâki Gölpınarlı.
12,5 lira.
16. SOSYALİST DEVLET
Dr. Kurthan Fişek.
Tükendi.
17. TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE
Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu.
Tükendi.
18. FRANSIZ İHTİLÂLİ
Doç. Dr. Murat Sarıca.
8 lira.
19. EKİM İHTİLÂLİ
Kenan Somer.
Tükendi.
20. FELSEFE EL KİTABI
Selâhattin Hilâv.
10 lira.
21. XIX. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

- (Tanzimat ve Servetifünun)
Rauf Mutluay.
10 lira.
22. TÜRKİYE SANATI TARİHİ
Prof. Doğan Kuban.
Tükendi.
23. ORTAK PAZAR VE TÜRKİYE
Prof. Dr. Gülten Kazgan.
Yeniden yazılmış 2. baskı, 20 lira.
24. TÜRK TİYATROSU TARİHİ
Metin And.
15 lira.
25. İLKELLERDE DİN, BÜYÜ,
SANAT, EFSANE
Doç. Dr. Sedat Veyis Örnek.
12,5 lira.
26. PLANLAMA, KALKINMA VE TÜRKİYE
Yalçın Küçük.
15 lira.
27. TÜRKİYE'DE DİN VE SİYASET
Dr. Ahmet Yücekök.
10 lira.
28. KURTULUŞ SAVAŞIMIZIN TARİHİ
Em. Tümgeneral Celâl Erikan.
15 lira.
29. EDEBİYAT BİLGİLERİ
Rauf Mutluay.
20 lira.
30. TÜRKİYE'DE ŞEHİRLEŞME,
KONUT VE GECEKONDU
Prof. Dr. Ruşen Keleş.
12,5 lira.
31. SINEMA SANATI
Nijat Özön.
12,5 lira.

32. TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN
GELİŞMESİ
Özlem Özgür.
15 lira.
33. İSLÂM TARİHİ
Prof. Dr. Neşet Çağatay.
25 lira.
34. SOSYOLOJİ EL KİTABI
Doğan Ergun.
12,5 lira.
35. İKTİSADİ DOKTRİNLER TARİHİ
Doç. Dr. Mehmet Selik.
25 lira.

{kutupyıldızı kitaplığı}
1172

Hıfzı Topuz 1923'te İstanbul'da doğdu. 1942'de Galatasaray Lisesini, 1948'de İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Önce Strasbourg'da Uluslararası Gazetecilik Eğitim Merkezi'nden «yüksek öğretim diploması» aldı (1959), sonra da Strasbourg Hukuk Fakültesinde «Türk basınında dış haberler» konulu bir tez savunarak doktora yaptı (1960). / Gazeteciliğe 1947 sonlarında Akşam'da başladı. Muhabirlik, istihbarat şefliği, sekreterlik, röportaj yazarlığı, dış politika yazarlığı yaptı. 1955'te yazı İşleri müdürü oldu. 1958'den sonra Vatan, Öncü ve Milliyet'te yazı ve röportajlar yazdı. 1962'den beri Cumhuriyet'te inceleme yazıları ve röportaj dizileri yazmaktadır. İstanbul Gazeteciler Sendikası'nın kurucuları arasındadır. 1953-58 yıllarında Sendikanın yönetim kurulunda bulunmuş, genel sekreterlik ve başkanlık yapmıştır. / Hıfzı Topuz 1959'dan beri Paris'te UNESCO merkezinde «basının ve haber ajanslarının gelişmesi ve gazetecilik eğitimi» programlarını yönetmektedir. 1960'tan sonra Hindistan, Filipinler, Uganda, Senegal ve Mali'de basın seminerleri düzenlemiştir. 1971'de Kara Afrika'da az okur yazar köylü kitleleri için bir basın tasarısı hazırlamış ve bunları uygulamaya koymuştur. / Kitapları : Information Internationale dans la presse turque (Türk basınında dış haberler) Paris, 1960. - Kongo'da kuruluş savaşı, İstanbul, 1965. - Türkçe-Fransızca-Türkçe (İngilizce karşılıklı) basın sözlüğü, İstanbul, 1968. - Kara Afrika, İstanbul 1971. - La caricature et la société (karikatür ve toplum) (basılmakta).